

SBORNÍK

ČESKÉ
GEOGRAFICKÉ
SPOLEČNOSTI

3

SVAZEK 97 / 1992

ISSN 1210-115X

SBORNÍK ČESKÉ GEOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI
ИЗВЕСТИЯ ЧЕШСКОГО ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА
JOURNAL OF THE CZECH GEOGRAPHICAL SOCIETY

Redakční rada:

VÁCLAV GARDAVSKÝ (vedoucí redaktor), MILAN HOLEČEK (výkonný redaktor),
ALOIS HYNEK, LIBOR KRAJÍČEK, VÁCLAV KRÁL, LUDVÍK MUCHA,
VÁCLAV POŠTOLKA

OBSAH

HLAVNÍ ČLÁNKY

- Daněk Petr, Štěpánek Vít: Územní diferenciacie náboženského vyznání obyvatel českých zemi 1930—1991 129
Territorial Distribution of Religions in the Czech Lands 1930—1991
- Krejčí Jan: Příspěvek k otázce platnosti Davisovy teorie geomorfologického cyklu 146
A Contribution to the Problem of Reliability of the Davisian Geomorphological Cycle Theory
- Kopačka Ludvík: Změny v geografickém rozmístění čs. průmyslu 1962—1988 152
Changes of the Geographical Distribution of Czechoslovak Industry 1962—1988

ROZHLEDY

- Sýkora Luděk: Současná sídelní politika ve Velké Británii 172
Contemporary Urban Policy in the United Kingdom

ZPRÁVY

Zpráva o geomorfologickém mapování Hejdy a jejího okolí v Polické vrchovině (*J. Demek, J. Kopecký*) 184 — Geomorfologie našich okrajových pohoří v novějších pracích zahraničních badatelů (*A. Ivan*) 187 — Rakousko v letech 1945—1955 (*D. Trávníček*) 189 — Tunkinská a Chojtogolská kotlina (*Z. Lipský*) 190 — Rozšíření opojných pepřovníků a dálkové plavby Polynésanů (*F. Šita*) 192 — Životní jubileum prof. dr. Jana Krejčího, DrSc. (*J. Karásek*) 194 — 75 let dr. Kudrnovské (*R. Čapek*) 195 — Doc. RNDr. Vladimíru Panošovi, CSc. (*V. Gardavský*) 195 — 70 let doc. RNDr. Rostislava Netopila, CSc. (*M. Kolář*) 197 — K šedesátinám prof. Gardavského (*M. Hampl*) 198 — 60 let Libora Krajička (*M. Holeček*) 199 — Geomorfolog Dr. Tadeáš Czudek, DrSc., šedesátníkem (*J. Demek*) 200 — Doc. RNDr. ing. Vladislav Kříž, DrSc., se dožil 60 let (*M. Havlant*) 203.

ZPRÁVY Z ČGS

Pracovní zasedání v Brně (*A. Hynek*) 204.

LITERATURA

A. Goudie: The Human Impact on the Natural Environment (*T. Czudek*) 205 — H. Leser: Landschaftsökologie (*T. Czudek*) 205 — A. P. Cracknell, L. W. B. Hayes: Introduction to Remote Sensing (*M. Vysoudil*) 205 — H. Wilhelmy: Geomorphologie in Stichworten (*T. Czudek*) 206 — Brocard M.: La science et les régions, géoscopie de la France (*S. Řehák*) 207 — G. Haase ed.: Naturraumerkundung und Landnutzung (*T. Czudek*) 208 — Geographisches Taschenbuch 1991—1992 (*A. Wahla*) 208.

PETR DANĚK, VÍT ŠTĚPÁNEK

ÚZEMNÍ DIFERENCIACE NÁBOŽENSKÉHO VYZNÁNÍ OBYVATEL ČESKÝCH ZEMÍ 1930—1991

P. Daněk, V. Štěpánek: *Territorial Distribution of Religions in the Czech Lands 1930—1991*. — Sborník ČGS, 97, 3, p. 129 — 145 (1992). — The article deals with territorial distribution of four basic groups — Roman Catholics, Protestants, confessors of the Church of Czechoslovakia and atheists — in 1930 and 1991, the only censuses with accessible data about religious structure of population since 1921. The stability of areas with traditionally high support of each denomination and atheists is discussed as same as regional variability of the secularization process.

KEY WORDS: religious structure, denominations, atheism, judicial districts.

1. Úvod: historický kontext

Náboženská víra byla více než 40 let skrytým fenoménem dřímajícím převážně pod povrchem společenského dění. Přitom téměř neexistuje společenský jev, který by nebyl alespoň zprostředkovaně ovlivněn náboženskými modely a vliv náboženství na tvář krajiny, sídelní strukturu, demografické i ekonomické chování obyvatel, státní správu i politická rozhodování je nesporný a nesmazatelný.

Také regionální variabilita náboženského vyznání patřila k tématům, o nichž se vytrvale mlčelo. Až do roku 1991, kdy bylo náboženské vyznání opět dotazováno při sčítání lidu, byly k dispozici buď nekonzistentní odhady z nezávislých zdrojů nebo omezená regionální šetření. Charakteristický je případ sčítání lidu z roku 1950, kdy sice náboženské přesvědčení bylo zjišťováno, ale komunistický režim výsledky pro jejich „nevhodnost“ nezveřejnil.

Cílem tohoto příspěvku je alespoň v hrubých rysech vyplnit vzniklou mezeru přiblížením změn na náboženské mapě českých zemí za posledních šedesát let a navázat tak na práce zabývající se touto problematikou v období 1. republiky (např. A. Boháč, 1, J. Korčák, 3) a také se pokusit o zobecnění vývojových trendů. To není možné bez alespoň velmi stručného ohlédnutí do vzdálenějších dějin, neboť náboženská víra a její územní diferenciace vykazuje dlouhodobou inercii jako jen málo jiných společenských jevů.

Křesťanství zakořenilo v našich zemích před více než tisíci lety. Ze tří hlavních směrů, na něž se křesťanská církev spolu se svým rozmachem do celého světa rozštěpila, se u nás rozšířil především katolicismus a protestantství. První vážné spory uvnitř křesťanské církve na našem území vyústily v husitské hnutí, které snahou o obnovu a návrat k prvotní církvi o sto let předchází Lutherovo učení — základ protestantismu. Husitským hnutím, někdy považovaným za předstupeň sekularizace v českém národě, počíná výrazný vzestup protestantismu až k dalšímu úhelnému bodu českých dějin — Bílé hoře. Přes neúplné údaje z té doby je zřejmé, že drtivá většina obyvatel byla evangelického vyznání (zápisy pražského arcibiskupa z roku

1575 uvádějí jen 1/7 katolíků; mezi rytířským stavem byl poměr asi 1 : 10, o něco vyšší podíl katolíků — asi 1/4 — byl mezi šlechtou — J. Pekař, 7). Protireformace po roce 1620 však tento vývoj násilně zastavila a během následujících století se Čechy a Morava opět staly dominantně katolickými zeměmi.

Do centra společenského dění se náboženská otázka dostává opět po vzniku Československé republiky v roce 1918. V zemi vznikla silně protikatolická nálada, neboť katolická hierarchie se do značné míry zkompromitovala svojí otevřenou podporou padlého mocnářství. Důsledkem krize byl vznik samostatné Církve československé, zakládané s ideou, že se stane masovým národním náboženstvím po vzoru např. anglikánské církve. Již 8 měsíců po svém založení v roce 1920 měla 300 tisíc členů a při sčítání v roce 1921 se k ní přihlásilo 525 tisíc obyvatel (evangelíků včetně německých bylo 385 tisíc). Od počátku byl v nové církvi silný pravoslavný proud, usilující o vytvoření státotvorného „mostu“ mezi Čechami a Podkarpatskou Rusí, později (po rozkolu a odštěpení tohoto proudu v samostatnou pravoslavnou církev) převládl proud evangelicko-protestantský (J. Laurová, 6). V té době již bylo zřejmé, že se československá církev (v roce 1971 její název rozšířen na Církev československá husitská) nestane vážným konkurentem církve římskokatolické (vážným důvodem byla i skutečnost, že nová církev nenašla žádné přívržence na Slovensku).

Současně se v této době objevuje nový prvek: vzrůst ateismu, „volné myšlenky“, která v roce 1921 zasahovala už asi 7 % obyvatelstva. Na pomezí tří hlavních křesťanských směrů — katolické jižní Evropy (v našem sousedství reprezentované Rakouskem a Bavorskem) a Polska, protestantské Evropy severní (Sasko, Dolní Slezsko) a pravoslavného východu (Ukrajina, Rumunsko) — vzniká v Čechách zárodek „ateistického ostrova“ ve střední Evropě (Podiven, 10). Již ve 20. letech někteří čeští intelektuálové soudili, že v českém národě „není horlivosti pro nový náboženský převrat, není naděje na trvalou náboženskou renesanci. Mlýny nevěry pracují pomalu, ale jistě... Nepochybně, že katolictví bude poraženo. Bude poraženo tak důkladně, že nezbyde místa pro žádné náboženství“. (F. Peroutka, 9). Tato prorocká slova se začala naplňovat až ve druhé polovině 20. století, vývoj za 1. republiky jim jen málo dával za pravdu: mezi lety 1921 a 1930 se podíl ateistů v českých zemích zvýšil o méně než 1 %. Dokonce ani válečný otřes a následné migrace obyvatelstva neznamenal ve vývoji náboženské struktury vážný zlom — údaje, které máme k dispozici za rok 1950, uvádějí jen 6% obyvatel bez vyznání v českých zemích a pouhé 0,3 % na Slovensku. K dramatickému snížení podílu věřících vedl teprve nástup totalitního režimu v roce 1948, spojený s pronásledováním církví, zrušením řádů a řeholních společenství, zákazem pastorační činnosti pro velké množství duchovních a státním, a tím i stranickým dohledem nad svěcením nových kněží a biskupů.

Přes ideologickou propagandu a represe vzbuzující přirozený strach části obyvatelstva se však „socialistická integrace věřících“ (B. Kvasnička, 5) do značné míry minula svým účinkem. Jako reakce na zklamání z absence základních lidských hodnot ve všestranně propagovaném „vědeckém světovém názoru“ dochází po silné sekularizační vlně 50. let od poloviny let šedesátých — zejména po II. vatikánském koncilu, který zpřístupnil katolickou církev zavedením bohoslužeb v národním jazyce — k postupné renesanci zájmu o hodnoty křesťanské. Dokladem mohou být masové pouti, iniciativa Desetiletí duchovní obnovy či 600 000 signatářů církevní petice z konce 80. let. Přestože se pod tlakem režimu podíl věřících dále snižuje, ubývá především formálních členů, což spolu s oslovením některých dříve ateisticky smýšlejících obyvatel ve svých důsledcích vede k vyšší intenzitě náboženského života, kvantita je substituována kvalitou. (Tyto skutečnosti však přes jejich závažnost zůstávají mimo rámec empiricky zaměřeného sledování.)

Na počátku posttotalitní obnovy naší společnosti, kdy se můžeme opřít o výsledky sčítání lidu z března 1991, zjišťujeme, že podíl obyvatel bez vyznání v ČSFR dosáhl téměř 30 % a v samotných Čechách jejich počet dokonce výrazně převyšuje počet všech věřících (tab. 1). Některými aspekty územní diferenciaci tohoto jevu se budeme zabývat v dalším textu; připomeňme na tomto místě jen výraznou odlišnost českých zemí a Slovenska, které — ač patrně pod maďarským vlivem o něco více evangelické — bylo zasaženo „volnou myšlenkou“ v míře nesrovnatelně menší.

Tab. 1 — Podíl osob hlásících se k některé z církví a osob bez vyznání v roce 1991 (v %).

Podíl na úhrnu bydlících (v %):	Čechy	Morava a Slezsko	Slovensko	ČSFR
Vyznání: <i>římskokatolické</i>	31,6	51,0	60,3	46,4
<i>řeckokatolické</i>	0,1	0,1	3,4	1,2
<i>pravoslavné</i>	0,2	0,2	0,6	0,3
<i>československé</i>	2,1	1,0	0,0	1,1
<i>evangelické</i>	2,0	3,0	7,9	4,3
<i>ostatní</i>	0,5	0,5	0,6	0,5
Bez vyznání	46,1	29,8	9,7	29,5
Nezjištěno	17,4	14,4	17,5	16,7

2. Metodické poznámky

Datovou základnou sledování jsou výsledky sčítání lidu z let 1930 a 1991 (předběžné výsledky). Důvod výběru právě těchto časových horizontů je nasnadě, neboť vymezují období, v němž data o náboženské struktuře neexistují, resp. nejsou dostupná. Současně však považujeme z hlediska sledované problematiky výběr právě těchto časových horizontů za vhodný, neboť umožňuje porovnat současný stav se stavem v konsolidované společnosti první ČSR.

Ve sledovaném období ovšem došlo ke změnám v metodice sčítání, které omezují zcela exaktní porovnání výsledků. Především v roce 1930 byla zjišťována náboženská struktura přítomného obyvatelstva, zatímco v roce 1991 obyvatelstva bydlícího. Významnější pro naše sledování je rozdíl v podrobnosti členění směrů náboženského vyznání v roce 1930 (6 skupin včetně „vyznání izraelského“) a 1991 (11 skupin). Pro vývojové srovnání jsme na základě těchto údajů rozdělili obyvatelstvo podle příslušnosti k některé z církví (1930), resp. deklarovaného vyznání (1991) do 5 skupin (tab. 2). Podíl osob hlásících se k církvi římskokatolické a československé je porovnatelný bez omezení. Podíl protestantských církví je v roce 1991 o málo podhodnocen, neboť vzhledem k povaze primárních dat jsou sledovány jen církve českobratrská, slezská evangelická, slovenská evangelická a reformovaná evangelická, zatímco některé menší denominace musely být zahrnuty do „ostatních“.

Nejvýznamnější poznámka se však týká osob, u nichž vyznání nebylo zjištěno (nechaly sčítací arch nevyplněný). Zatímco v roce 1930 byl podíl těchto obyvatel zanedbatelný (0,6 % včetně církví „ostatních“), v roce 1991 tvoří plných 16,2 % populace ČR. Tento jev považujeme za charakteristický pro současný stav: svědčí o rozvolňování dříve pevného rozvrstvení společnosti na zřetelně ohraničené skupiny podle náboženského vyznání (ale i podle národnosti). Je zřejmé, že charakteristiku „náboženské vyznání“ nemůžeme v současnosti považovat za binární typu ano – ne, nýbrž musíme brát v úvahu existenci širšího názorového spektra. A. Sekot (11) v této

souvislosti rozděluje respondenty sociologického výzkumu podle subjektivních i objektivních znaků jejich náboženského přesvědčení dokonce do 7 světonázorových typů od „hluboce věřících“ přes „nábožensky nevyhraněné“ až po „nevěřící“. Relativně velké množství nevyhraněných osob v současnosti můžeme chápat také jako možnou reakci na kvalitativní změny ve vztahu oficiální ideologie k náboženství (např. starší občané, kteří pod náporom propagandy či ze strachu ustoupili od svého přesvědčení a nyní pochybují o správnosti tohoto kroku). V tomto smyslu je možné s konsolidací společnosti do budoucna očekávat pokles podílu této složky obyvatelstva. Ve vývojovém srovnání jsme obyvatele s nezjištěným vyznáním uvažovali jako osoby bez vyznání. Podepřením tohoto postupu je skutečnost, že i z hlediska územní diferenciacie si jsou tyto dvě skupiny obyvatelstva vzájemně nejbližší (korelační koeficient je zdaleka nejvyšší).

Z uvedeného je zřejmé, že náboženské vyznání je charakteristikou deklarativní, „měkkou“, vycházející z vnitřního pocitu člověka a odrážející v sobě i postoj či „většinový názor“ okolního prostředí. S vědomím této skutečnosti musíme přistupovat i k explanaci zjištěných souvislostí.

Za územní jednotky jsme zvolili soudní okresy v jejich vymezení k 1. 10. 1935. Údaje o náboženské struktuře obyvatelstva v roce 1991 jsme na toto územní členění přepočítali podle jednotlivých obcí k datu sčítání lidu (celkem 5878 jednotek), neboť podrobnější data (za části obcí) nebyla v době provádění analýzy k dispozici. (Kritériem pro přiřazení obce k soudnímu okresu byla poloha její nejlidnatější části.) Toto omezení porovnatelnosti je však relativně málo významné, zvláště s ohledem na skutečnost, že ve vývojovém hodnocení jsou porovnávány vesměs relativní údaje. Konečně vzhledem k velmi malému, resp. nulovému (s.o. Doupov) počtu obyvatel v roce 1991 bylo několik soudních okresů připojeno k sousedním. *) Počet územních jednotek po této úpravě je 328.

Tab. 2 — Struktura obyvatelstva českých zemí podle náboženského vyznání v letech 1930 a 1991 (v %).

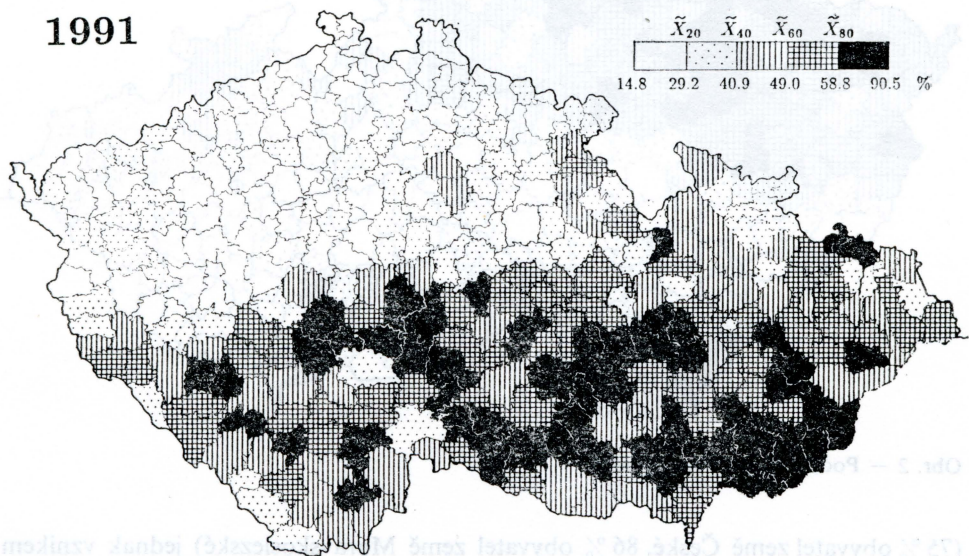
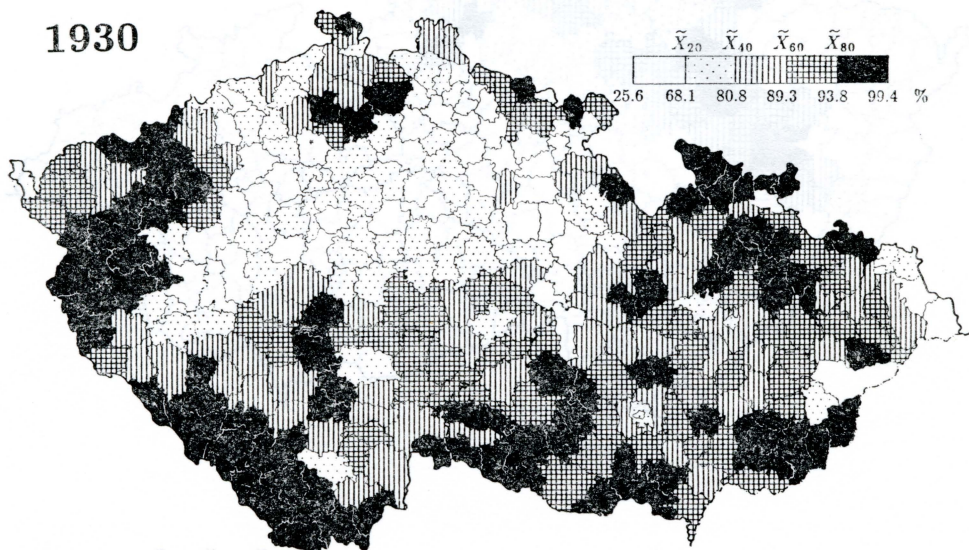
Podíl v %:	1930	1991	1930=100
Vyznání: římskokatolické	78,5	39,2	50
československé	7,3	1,7	23
evangelické	4,7	2,4	51
ostatní	1,7	0,8	30
Bez vyznání	7,8	55,9	509

3. Územní diferenciacie náboženského vyznání v letech 1930 a 1991

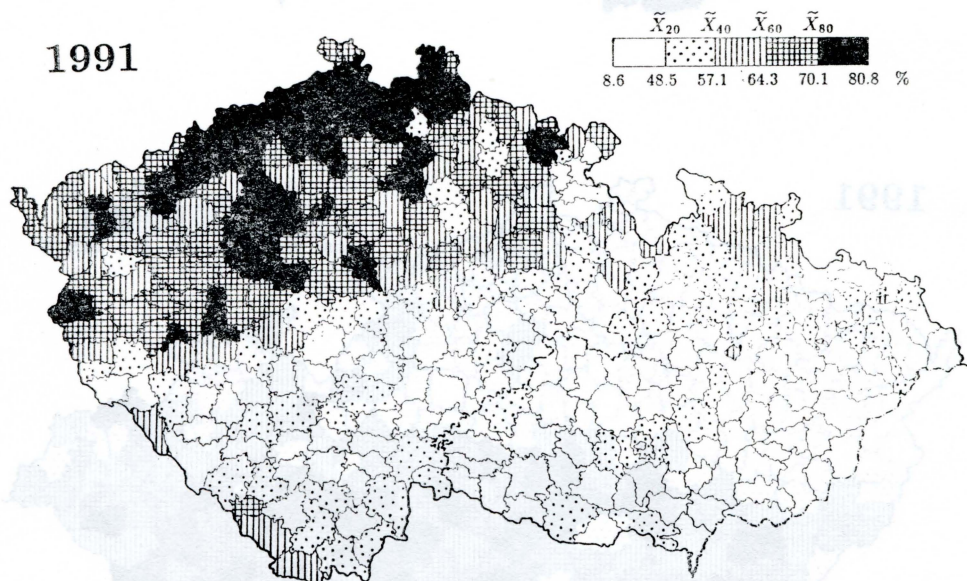
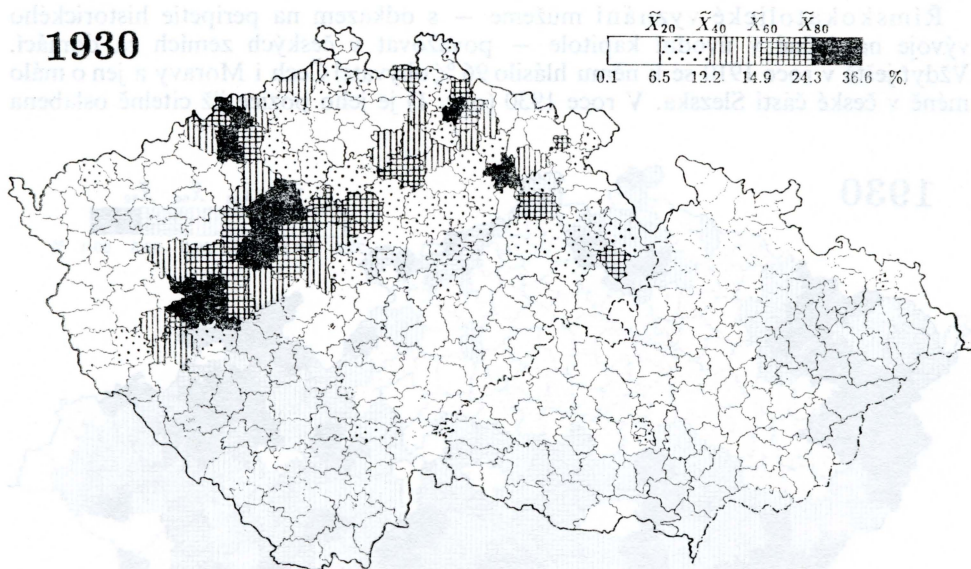
V následující analýze sledujeme změny v rozmístění čtyř hlavních skupin obyvatelstva podle náboženského vyznání (římskokatolické, československé, evangelické a bez vyznání) mezi roky 1930 a 1991. Pro kartografické vyjádření (obr. 1 až 4) byla zvolena metoda pentilů (v okresech daného intervalu pětistupňové škály je koncentrováno vždy právě 20% sledovaného jevu), umožňující vedle primární informace o rozmístění dané skupiny obyvatel i vytvoření představy o její územní koncentraci.

*) Sloučeny byly tyto soudní okresy: 1. Doupov + Kadaň, 2. Vejprty + Přisečnice + Hora Sv. Šebestiána, 3. Horní Litvínov + Hora sv. Kateřiny a 4. Kašperské Hory + Hartmanice.

Římskokatolické vyznání můžeme – s odkazem na peripetie historického vývoje nastíněné v úvodní kapitole – považovat v českých zemích za domácí. Vždyť ještě v roce 1910 se k němu hlásilo 96 % obyvatel Čech i Moravy a jen o málo méně v české části Slezska. V roce 1930 (obr. 1) je jeho pozice již citelně oslabena

Obr. 1 — Podíl obyvatel římskokatolického vyznání.

Obr. 2 — Podíl obyvatel bez vyznání.

(75 % obyvatel země České, 86 % obyvatel země Moravskoslezské) jednak vznikem církve československé a mírným zvýšením podílu evangelíků, jednak již zcela zřetelně rozšířenou „volnou myšlenkou“. Nejvíce vlivu ztratila římskokatolická církev

ve středních a severovýchodních Čechách. Centrální část Čech s převahou českého národnostního prvku je již tehdy zřetelně rozčleněna na severní průmyslovou a ateismu více nakloněnou a silně religiózní část jižní. Jádry oblastí, v nichž konkurenční „volná myšlenka“ nalezla největší odezvu (obr. 2), byly především „ateistický ostrov“ s centrem v kladenské uhelné pánvi, zasahující až na Rakovnicko a Kralovicko a přes Křivoklát a Rokycany spojený se svým druhotným centrem v Plzni a dále pak Mostecká pánev, západní Podkrkonoší (Železný Brod, Semily) a některé okresy ve východních Čechách (Hořice, Úpice). Přesto jen v 9 okresech přesáhl počet ateistů 1/4 obyvatel a pouze v 5 okresech byla katolická víra menšinovým názorem.

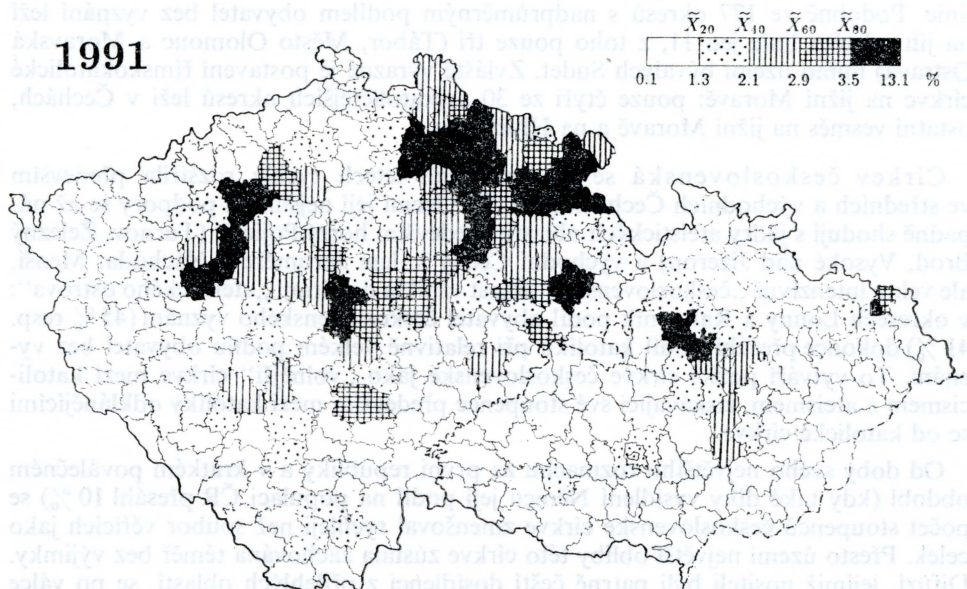
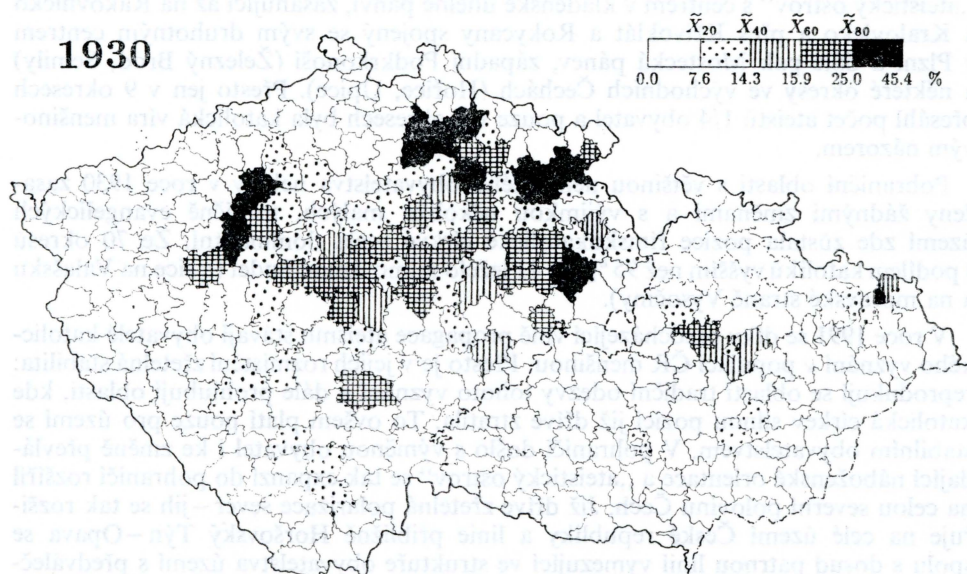
Pohraniční oblasti s většinou německého obyvatelstva nebyly v roce 1930 zasaženy žádnými změnami a s výjimkou několika malých, tradičně evangelických území zde zůstala pozice římskokatolické církve zcela dominantní. Ze 70 okresů s podílem katolíků vyšším než 95 % jen 11 leželo mimo území Sudet (a sice na Valašsku a na moravské straně Vysočiny).

V roce 1991 se díky předcházející vlně propagace ateismu stávají obyvatelé katolického vyznání v populaci ČR menšinou. Přesto je v jejich rozmístění zřetelná stabilita: reprodukují se oblasti tradiční odezvy tohoto vyznání a dále prohlubují oblasti, kde katolická církev silnou pozici již dříve ztratila. To ovšem platí pouze pro území se stabilním obyvatelstvem. V pohraničí došlo s výměnou obyvatel i ke změně převládající náboženské orientace a „ateistický ostrov“ se tak expanzí do pohraničí rozšířil na celou severní polovinu Čech. Již dříve zřetelná polarizace sever – jih se tak rozšiřuje na celé území České republiky a linie přibližně Horšovský Týn – Opava se spolu s dosud patrnou linií vymezující ve struktuře obyvatelstva území s předválečnou většinou německého obyvatelstva stávají výraznými předěly diferencujícími území ČR z hlediska sledovaného jevu. Koncentrace katolického obyvatelstva v jižní části republiky je naprosto přesvědčivá: ze 102 bývalých soudních okresů s podílem katolíků převyšujícím 50 % v roce 1991 jen dva leží na sever od zmíněné linie. Podobně ze 177 okresů s nadprůměrným podílem obyvatel bez vyznání leží na jih od této linie jen 11, z toho pouze tři (Tábor, Město Olomouc a Moravská Ostrava) mimo území bývalých Sudet. Zvláště výrazné je postavení římskokatolické církve na jižní Moravě: pouze čtyři ze 30 nekatolických okresů leží v Čechách, ostatní vesměs na jižní Moravě a na Hlučínsku.

Církev československá se ve dvacátých letech rychle rozšířila především ve středních a východních Čechách (obr. 3). Území její nejsilnější podpory se až nápadně shodují s jádry ateistických oblastí: především horní Pojizeří (Turnov, Železný Brod, Vysoké nad Jizerou) a východní Čechy kolem Jaroměře a Náchoda. Menší, ale velmi intenzivně „československá“ oblast vznikla na okraji „ateistického ostrova“: v okresech Louny a Rakovník podíl obyvatel československého vyznání (45 % resp. 41 %) dokonce přesáhl podíl katolíků při relativně velkém podílu obyvatel bez vyznání. To vytváří pozici církve československé jako „volnější“ církve mezi katolicismem a ateismem, získávající své stoupence především mezi katolíky odklánějícími se od katolické církve.

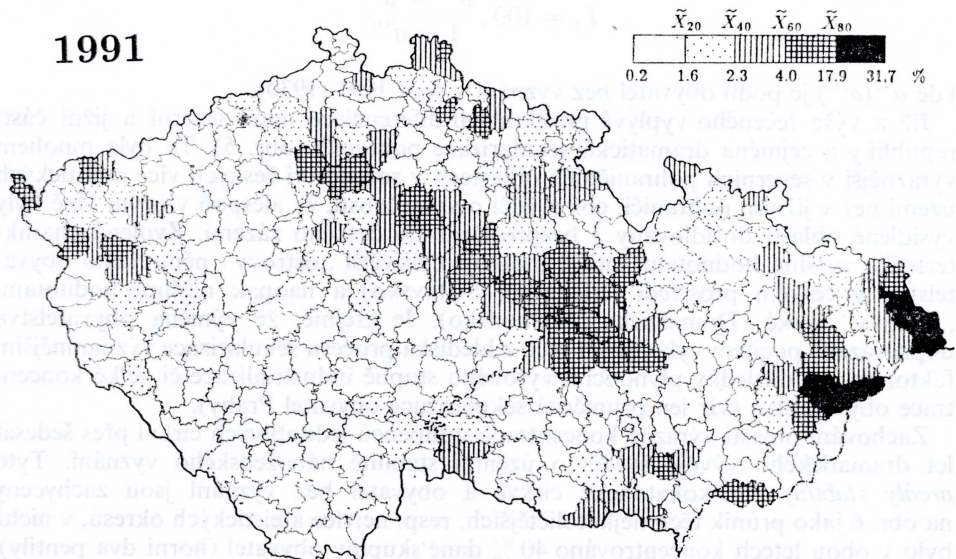
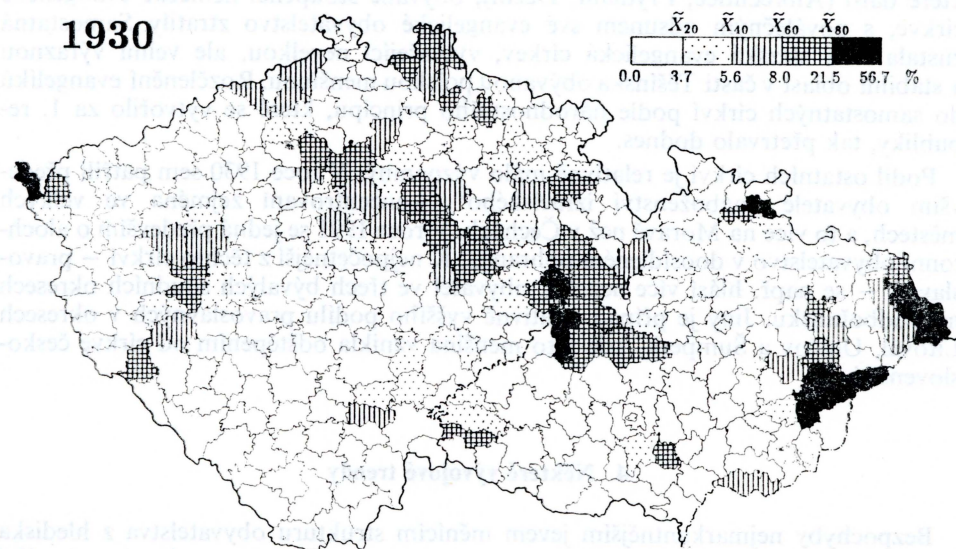
Od doby svého největšího rozmachu za první republiky a v krátkém poválečném období (kdy také díky vysídlení Němců její podíl na populaci ČR přesáhl 10 %) se počet stoupenců československé církve zmenšoval rychleji než soubor věřících jako celek. Přesto území největší obliby této církve zůstala zachována téměř bez výjimky. Difúzi, jejímž nositeli byli patrně čeští dosídlenci z přilehlých oblastí, se po válce rozšířila i do východočeského pohraničí, kde v roce 1930 nenalezla žádnou odezvu. Na Moravě se československá církev výrazněji prosadila pouze ve dvou izolovaných

(a opět za 1. republiky nadprůměrně ateistických) oblastech: v Ostravě a okolí Olomouce (Litovel).

Obr. 3 — Podíl obyvatel československého vyznání.

Pro obyvatele evangelického vyznání (obr. 4) je typická koncentrace do několika relativně izolovaných a velmi stabilních oblastí. Podíl evangelíků na obyvatelstvu českých zemí od počátku století stoupal (na úkor katolické populace) až do poválečného převratu (1950: 5.7 %); od té doby poklesl přibližně stejně jako podíl

Obr. 4 — Podíl obyvatel evangelického vyznání.

věřících celkem. Z největší části se jedná o česko-bratrskou církev evangelickou, která vznikla v roce 1918 sloučením českých sborů dříve augsburského a helvetského vyznání. Toto sloučení nebylo provedeno na Slovensku, a tak v některých doosídlených oblastech pohraničí dnes žijí stoupenci slovenské evangelické i křesťanské reformované církve. V roce 1930 nejvíce evangelický okres Aš (55 % obyvatel) i některé další (Albrechtice, Frýdlant, Děčín), obývané stoupenci německé evangelické církve, s poválečným odsunem své evangelické obyvatelstvo ztratily. Samostatná zůstala také slezská evangelická církev, vytvářející nevelkou, ale velmi výraznou a stabilní oblast v části Těšínska obývanou polskou menšinou. Rozčlenění evangeliků do samostatných církví podle národnostního principu, které se vytvořilo za 1. republiky, tak přetrvalo dodnes.

Podíl ostatních církví je relativně málo významný. V roce 1930 sem patřili především obyvatelé „náboženství izraelského“, koncentrovaní zejména ve velkých městech, a to více na Moravě než v Čechách. V roce 1991 se jedná především o alochtonní obyvatelstvo v doosídleném pohraničí. K nejpočetnější z těchto církví – pravoslavné – se např. hlásí více než 3 % obyvatel ve třech bývalých soudních okresech na Podbořansku. Jiný je případ relativně vyššího podílu pravoslavných v okresech Litovel, Uničov a Šumperk, kde tato menšina vznikla odstěpením od církve česko-slovenské.

4. Některé vývojové trendy

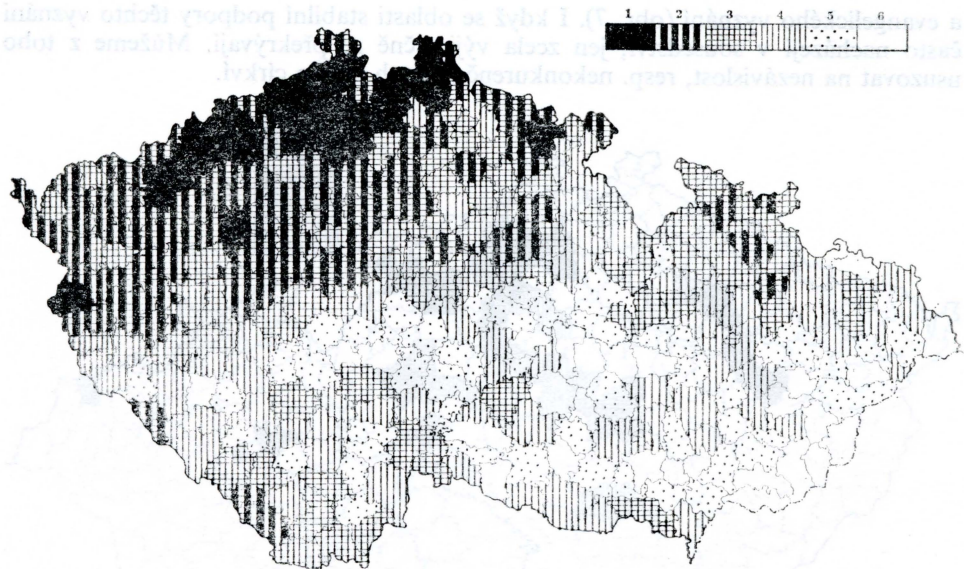
Bezpochyby nejmarkantnějším jevem měnícím strukturu obyvatelstva z hlediska religiozity byl ve sledovaném období proces sekularizace. K postižení regionální diferenciace tohoto procesu jsme použili *index ateizace* (I_A), vyjadřující, do jaké míry byl prostor zbývající v roce 1930 k potenciální úplné sekularizaci obyvatelstva do roku 1991 skutečně zaplněn:

$$I_A = 100 \cdot \frac{a^{91} - a^{30}}{1 - a^{30}}$$

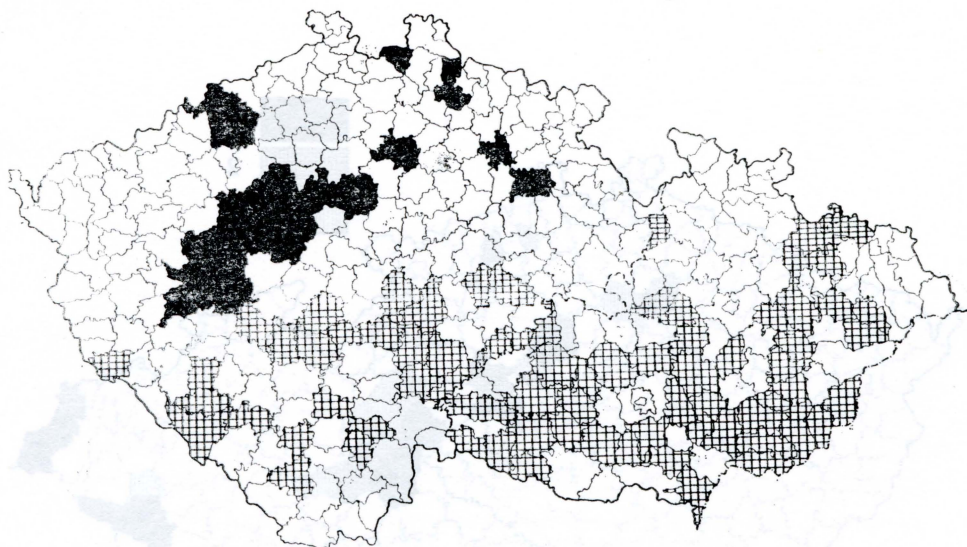
kde $a^{91}(a^{30})$ je podíl obyvatel bez vyznání v roce 1991 (1930).

Již z výše řečeného vyplývá prohloubení diferenciace mezi severní a jižní částí republiky a zejména dramatická sekularizace pohraničí (obr. 5). Ta byla mnohem výraznější v severních pohraničních oblastech v sousedství českých více ateistických území než v jižním pohraničí, což svědčí o skutečnosti, že alespoň v první vlně byly vysídlené oblasti dosídlovány z bezprostředního českého zázemí. Zvolená charakteristika vyššími hodnotami citlivě indikuje i dřívější „ostrovy“ německého obyvatelstva v českém prostředí (Jihlavsko, Svitavsko) a naopak nižšími hodnotami „ostrovy“ české (Domažlicko, Náchodsko). Je zřejmé, že výměna obyvatelstva doprovázená pocitem vykořenění byla z hlediska procesu sekularizace významnějším faktorem než důsledky plynoucí z vysokého stupně industrializace či velké koncentrace obyvatelstva (viz jen průměrná sekularizace obyvatel Prahy).

Zachování oblastí výrazné koncentrace stoupenců jednotlivých církví přes šedesát let dramatického vývoje svědčí o územní stabilitě náboženského vyznání. Tyto *areály stability* římskokatolické církve a obyvatel bez vyznání jsou zachyceny na obr. 6 jako průnik těch nekatolických, resp. nejvíce ateistických okresů, v nichž bylo v obou letech koncentrováno 40 % dané skupiny obyvatel (horní dva pentily). Zejména v těchto (či podobně vymezených) stabilních oblastech náboženská víra, resp. odklon od ní výrazným způsobem ovlivňují sociální, demografické, ekono-

Obr. 5 — Index ateizace 1930—1991. 1 — 70 % a více, 2 — 60 až 69 %, 3 — 50 až 59 %, 4 — 40 až 49 %, 5 — 30 až 39 %, 6 — méně než 30 %.

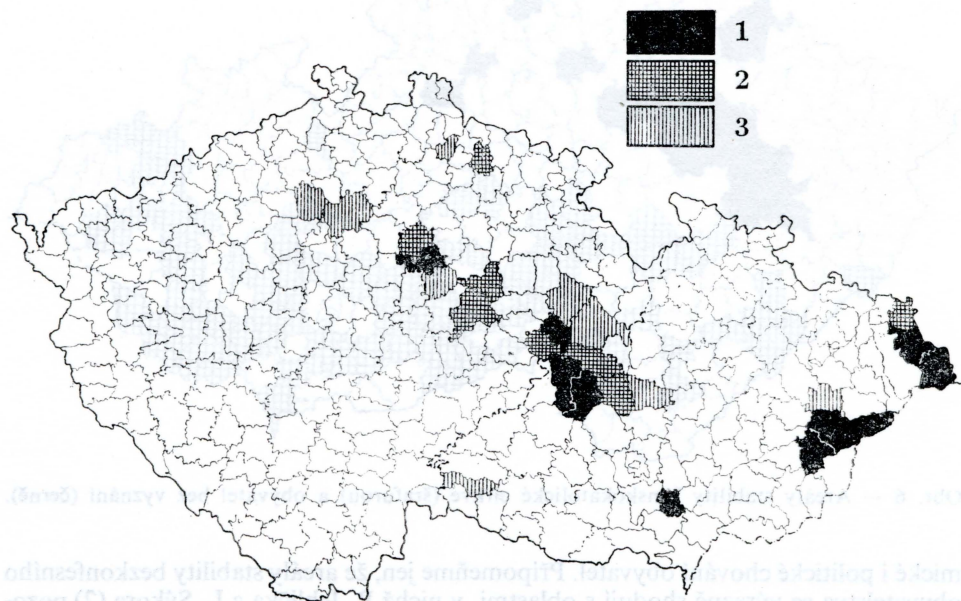
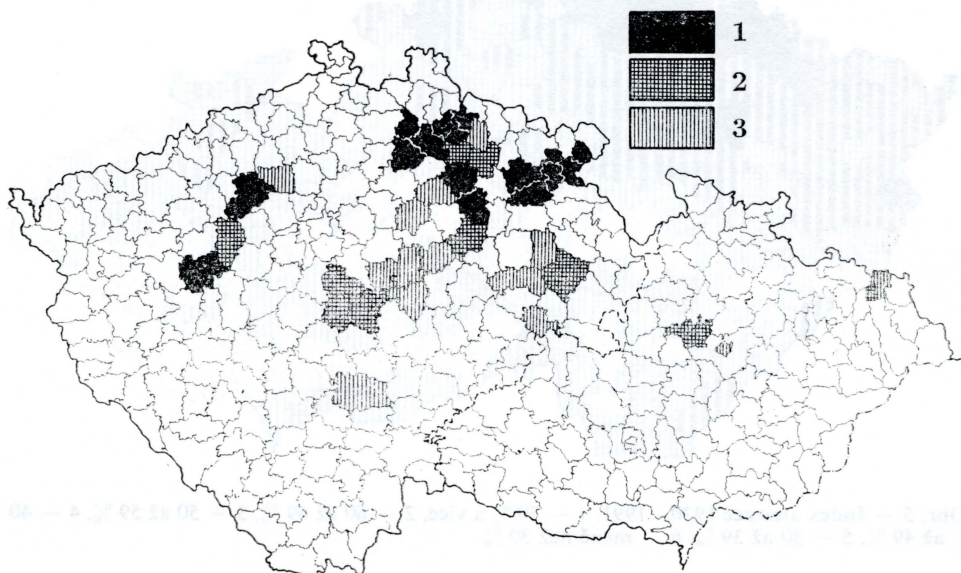

Obr. 6 — Areály stability římskokatolické církve (šrafurou) a obyvatel bez vyznání (černě).

mické i politické chování obyvatel. Připomeňme jen, že areály stability bezkonfesního obyvatelstva se výrazně shodují s oblastmi, v nichž P. Jehlička a L. Sýkora (2) pozorují dlouhodobou stabilní podporu levicových stran, zatímco katolický jih je oblastí tradiční podpory stran křesťansky orientovaných.

Poněkud odlišným způsobem byly vymezeny areály stability československého

a evangelického vyznání (obr. 7). I když se oblasti stabilní podpory těchto vyznání často nacházejí v sousedství, jen zcela výjimečně se překrývají. Můžeme z toho usuzovat na nezávislost, resp. nekonkurenční vztah těchto církví.

Obr. 7 — Areály stability církve československé (nahoře) a evangelických církví (dole). Podíl obyvatel uvedeného vyznání převyšoval v obou letech průměr ČR nejméně: 1—3krát, 2 — 2krát, 3 — 1,5krát.

Pokusem o srovnání územní stability jednotlivých vyznání je *index stability*:

$$I_S = 100n \cdot \frac{P_{S,30}^n + P_{S,91}^n}{P_{30} + P_{91}}$$

kde $P_{S,30}^n(P_{S,91}^n)$ je počet obyvatel dané náboženské skupiny v areálech stability vymezených na hladině n (ty okresy, v nichž byl v obou letech koncentrován n -tý díl všech obyvatel dané skupiny) v roce 1930 (1991), $A_{30}(A_{91})$ je celkový počet obyvatel dané skupiny v roce 1930 (1991); n volíme 0.25, 0.50 a 0.75 (tab. 3).

Tab. 3 — Index stability

I_S^n	$n = 0.25$	$n = 0.50$	$n = 0.75$
Vyznání: <i>řimskokatolické</i>	38,4	66,7	77,7
<i>československé</i>	91,2	61,7	96,4
<i>evangelické</i>	71,8	79,3	84,3
<i>ostatní</i>	5,8	57,2	75,6
Bez vyznání	37,9	33,6	64,7

Výsledky můžeme interpretovat tak, že např. oblasti, v nichž bylo koncentrováno 50 % katolického obyvatelstva v roce 1991 se ze 67 % shodují s těmito oblastmi v roce 1930. V daném případě platí, že čím menší společenství, tím územně stabilnější. Nízká hodnota I_S řimskokatolické církve na nejpřísnější hladině $n = 0.25$ je dána ztrátou dříve silně katolických okresů v pohraničí. Naproti tomu nejnižší dlouhodobou stabilitu obyvatel bez vyznání můžeme vysvětlit expanzí do vysídleného pohraničí, kde v celé řadě okresů jejich podíl v roce 1991 převyšuje podíl v jádrových oblastech „volné myšlenky“.

Jinou otázkou je vzájemná segregace jednotlivých světonázorových skupin obyvatelstva a její vývoj. Kvantitativně tuto skutečnost vystihuje *index segregace*, vyjadřující neshodu v rozmístění dané skupiny obyvatel a zbytku populace:

$$I_S = 50 \cdot \sum_i^n \left| \frac{P_{ij}}{P_j} - \frac{P_i - P_{ij}}{P - P_j} \right|$$

kde P_{ij} — počet obyvatel skupiny j v soudním okrese i ; P_i — celkový počet obyvatel soudního okresu i ; P_j celkový počet obyvatel skupiny j (tab. 4).

Tab. 4 — Index segregace

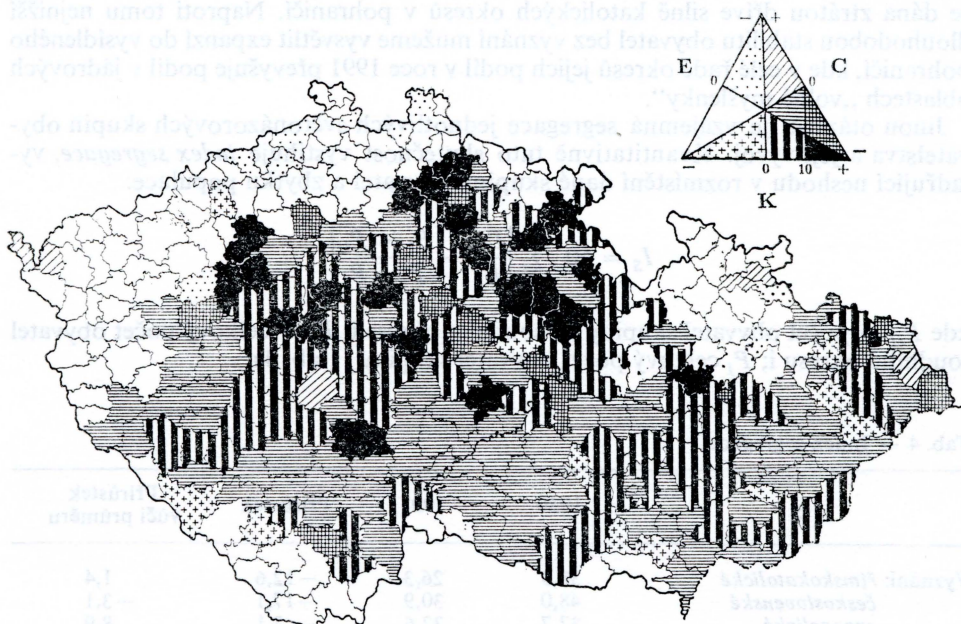
I_S	1930	1991	Přírůstek	Přírůstek vůči průměru
Vyznání: <i>řimskokatolické</i>	38,9	26,3	−12,6	1,4
<i>československé</i>	48,0	30,9	−17,1	−3,1
<i>evangelické</i>	37,7	32,6	−5,1	8,9
<i>ostatní</i>	41,3	25,6	−15,7	−1,7
Bez vyznání	42,9	24,6	−18,3	−4,3
Celkem (vážený průměr)	39,6	25,6	−14,0	—

Rozdíly v úrovni vzájemné segregace nejsou mezi jednotlivými skupinami příliš velké, žádná z nich tedy není ani nebyla výrazně separována od ostatních. Vyšší segregace „nové“ církve československé a obyvatel bez vyznání v porovnání s tradičními katolíky a evangelíky v roce 1930 odpovídá pozdějšímu datu vzniku těchto názorových proudů. Významným zjištěním je pokles hodnot I_s v roce 1991 vůči roku 1930, svědčící o větším promísení jednotlivých náboženských skupin. Přitom jejich vzájemný poměr je opačný: nejméně separovanou, tedy „nejběžnější“ skupinou se v roce 1991 stávají obyvatelé bez vyznání, zatímco tradiční vyznání – zejména evangelické – se v porovnání k ostatním skupinám dostávají do větší segregace než dříve.

Jaký je základní charakter vztahů mezi jednotlivými církvemi? Došlo s vývojem k jejich principiální změně? Na tyto otázky jsme hledali odpověď pomocí korelační analýzy, umožňující posouzení orientace a těsnosti vztahu mezi jednotlivými skupinami obyvatel. Není možné zde uvádět tabulky korelačních koeficientů; přiblížíme alespoň některá nejzávažnější zjištění.

V roce 1930 pozorujeme významnou negativní závislost územního rozmístění katolického obyvatelstva a všech ostatních skupin. Nejvíce konkurenční je pochopitelně vztah katolíků a obyvatel bez vyznání, ale zcela stejně konkurenční charakter má i vztah katolíků a církve československé. Tomu odpovídá pozitivní závislost stoupců církve československé a obyvatel bez vyznání; jen střední těsnost tohoto vztahu pak svědčí o tom, že tyto skupiny konkurují katolickému vyznání částečně v jiných územích.

V roce 1991 je naprosto nejtěsnější závislostí zcela protikladný vztah katolíků a ateistů. Přitom těsnost negativní závislosti mezi obyvateli katolického a česko-

Obr. 8 — Přírůstek (+) a úbytek (–) podílu (v %) církve římskokatolické (K), evangelické (E) a československé (C) na úhrnu věřících obyvatel v období 1930–1991 (ostatní církve nebyly zahrnuty).

slovenského vyznání klesla až téměř k hranici nezávislosti, zatímco vztah katolíků a evangelíků (i evangelíků ke všem ostatním skupinám) v tomto roce můžeme charakterizovat jako nezávislost. Můžeme z toho usuzovat, že v době společného ohrožení propagací „vědeckého světového názoru“ došlo mezi jednotlivými církvemi ke sblížení a překonání vzájemných sporů, objevujících se za 1. republiky; konkurenční vztahy byly nahrazeny vzájemnou nezávislostí. Diferenciace na věřící a nevěřící (s výše diskutovaným relativně plynulým přechodem mezi těmito kategoriemi) člení populaci výrazněji než odchylky mezi konfesemi.

Těsnost závislosti územního rozložení jednotlivých skupin obyvatelstva v roce 1930 a 1991 je vlastně jen jiným vyjádřením jejich územní stability. Tomu odpovídá i pořadí – nejtěsnější pozitivní závislost nacházíme u církve československé a evangelických církví, méně těsná je u katolíků a stoupenců expandující myšlenky ateismu.

Proces sekularizace tedy vedl ke zvýraznění diferenciace společnosti na věřící a nevěřící a k většímu semknutí jednotlivých církví. Územní diferenciaci změn, ke kterým v této situaci došlo uvnitř souboru věřících, přibližuje obr. 8. (Pro snazší interpretaci nebyli do tohoto sledování zahrnuti stoupenci „ostatních“ vyznání.)

Nejvýznamnější změnou je především zvýšení relativního vlivu „pevnější“ církve římskokatolické, která upevnila svoje postavení takřka bez výjimky na celém území tradičně obývaném českým etnikem. Domníváme se, že jen málokterá charakteristika tak věrně vymezuje území někdejších Sudet včetně národnostních enkláv jako právě pokles relativního podílu obyvatel katolického vyznání. K nejsilnější rekatolizaci (v rámci souboru věřících) došlo zejména v areálech stability církve československé (východní a střední Čechy včetně Prahy, ale i Tábor, Litovel a Ostravsko), což svědčí o neúspěchu myšlenek, s nimiž tato církev byla zakládána, a odklonění relativně velké části věřících zpět k římskokatolické církvi. Ta ovšem posílila svou pozici i ve většině okresů tradičně evangelických.

5. Závěr

Náboženské vyznání jako prostorově velice stabilní faktor v sobě do značné míry odráží historický vývoj daného území a ovlivňuje i současné chování jeho obyvatel. Česká republika se z hlediska tohoto jevu výrazně diferencuje na značně sekularizovanou část severní a více religiozní jih, přičemž i v současné struktuře obyvatelstva je nesmazatelně zakódována národnostní hranice z doby předválečné.

Příspěvek je pouze prvotním přiblížením problematiky. Byl motivován především snahou o vyplnění mezery vzniklé dlouhodobým tabuizováním tohoto tématu, což zapříčiňuje převážně popisný charakter hodnocení. Logicky následným krokem by mělo být hledání „vysvětlujících“ či souvisejících faktorů zjištěných změn, jako je úroveň industrializace a stupeň urbanizace, národnostní, demografická i sociální struktura obyvatel a řada dalších. Současně by náboženské vyznání mělo být uvažováno jako jeden z vysvětlujících faktorů v regionálně zaměřených analýzách i prognózách obyvatelstva a různých aspektů jeho chování.

Literatura:

1. BOHÁČ, A.: Náboženské vyznání obyvatelstva. In: Sčítání lidu v Republice československé ze dne 15. února 1921, I. díl. Praha, Státní úřad statistický 1924, s. 82–95.
2. JEHLÍČKA, P., SYKORA, L.: Stabilita regionální podpory tradičních politických stran v českých zemích (1920–1990). Sborník ČGS, 96, Praha, Academia 1991, č. 2, s. 81–95.

3. KORČÁK, J.: Sociální rozvrstvení konfesijních skupin. In: Sčítání lidu v Republice československé ze dne 1. prosince 1930, díl II., část 3. Praha, Státní úřad statistický 1935, s. 31—36.
4. KOZLOWSKI, J., LANGNER, J., ZAGAJEWSKI, T.: Atlas wyznań w Polsce. Kraków, Krajowa Agencja Wydawnicza 1989, 216 s.
5. KVASNÍČKA, B.: K procesu socialistické integrace věřících v Československu. In: Socialismus a věřící. Praha, Rudé právo 1980, s. 108—125.
6. LAUROVÁ, J., WOHLGEMUTOVÁ, R., KŘEN, J., LISÝ, J.: Náboženství, církve, klerikalismus a naše dějiny. Praha, Rudé Právo 1962, 252 s.
7. PEKAŘ, J.: O smyslu českých dějin. Praha, Rozmluvy 1990, 420 s.
8. PEROUTKA, F.: Budování státu. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1991, 1854 s.
9. PEROUTKA, F.: Jaci jsme. Praha, Středočeské knihkupectví a nakladatelství 1991, 124 s.
10. PODIVEN: Češi v dějinách nové doby. Praha, Rozmluvy 1991, 698 s.
11. SEKOT, A.: Světonázorová a hodnotová orientace studujících ekonomických škol Jihomoravského kraje ve vztahu k religiozitě. Závěrečná zpráva z dílčího úkolu SPZV VIII-6-8/1, část II/d. Brno, Ústav vědeckého ateismu CSAV 1981, 210 s.

Summary

TERRITORIAL DISTRIBUTION OF RELIGIONS IN THE CZECH LANDS AND ITS CHANGES 1930—1991

In spite of the fact that in the 16th century — following the Hussite movement — the Czech Lands were predominantly Protestant, during the 300 years of anti-reformation (starting in 1620) the country became mostly Catholic again. In the 1910 census, 95% of the total population expressed Catholic faith. After establishing the independent Czechoslovak Republic (1918), the newly formed Church of Czechoslovakia came into existence and a completely new phenomenon appeared: spread of the “free idea” — atheism. In the 1930 census, which is the fundamental source dealt with by authors, 78 % of population declared themselves as Roman Catholics, 5 % as Protestants, 7 % as members of the Church of Czechoslovakia and 8 % as atheists. The next key moment of Czech history came in 1948, when the communists had seized the power and massive secularization of the whole society followed. After the break-down of the totalitarian regime, only 39 % of population claimed to be of Roman Catholic faith, 2.4 % Protestants and 1.7 % adherents of the Church of Czechoslovakia (based on the 1991 census results). 40 % of the population declared themselves as atheists and 16 % refused to answer (being assumed by the authors as unbelievers) — see Tab. 1.

Territorial distribution of religions is examined in great detail — judicial districts from the pre-war period serve as a basic comparable unit (altogether 328 of them). Population is divided into 5 groups: Roman Catholics, supporters of the Church of Czechoslovakia, Protestants, supporters of other churches and atheists (see Tab. 2). Such population groups are then considered as uniform ones, in spite of the fact that differences in the “intensity” of the faith — not indicated in the records — could be found.

The territorial distribution of above mentioned groups (except members of other churches) in the years 1930 and 1991 is shown in figures 1—4. The territorial units (judicial districts) were divided into 5 groups — quantiles according to the decreasing intensity of each phenomenon.

Most of the regions, in which the individual denominations (and the idea of atheism, too) were supported, remained generally stable during the examined period — with the exception of the Sudety regions. Some significant changes, however, may be traced. The Roman Catholic Church lost its dominant position, this decline being important mostly in Northern Bohemia, especially in the former Sudety districts, with the overwhelming pre-war German majority. It was this part of Bohemia, where — following the German expulsion 1945—47 — the post-war secularization process was most intensive (see Fig. 5). On the other hand, in most districts of the southern part of Czech Lands (especially in Moravia) Catholic Church dominates even at this time. The Church of Czechoslovakia has been supported mostly in Central and Eastern Bohemia; it was — and still is — very unpopular in Moravia. Regional strongholds of the Protestant denominations are less concentrated (areas along the Bohemian-Moravian border, Český Těšín and Vsetín districts). The most stable atheistic regions are then found in the traditional industrial and working class regions (Rakovník, Kladno, Plzeň) and also in several districts of Northern Bohemia.

Thus, the most significant change between the year 1930 and 1991 was the shift towards atheism, unequal in different parts of the country. When we only take into account religious

population, the share of Catholics relatively increased in most of the districts (with the exception of the areas which were originally German). From the same point of view, the position of the Protestants has remained the same and the Church of Czechoslovakia lost its pre-war position even in relative terms (see Fig. 8).

In both examined years share of other denominations was insignificant. In 1930, few members of Judaic church appeared; in 1991 Orthodox church found a certain number of supporters, mostly in the frontier.

Mutual territorial segregation of main religions and atheists — never being too important — has slightly decreased during the examined period. The segregation index (Tab. 4) dropped especially for the atheists, who became the largest group. The correlation analysis among denominations clearly shows a shift from the mutual competition in 1930 towards a more independent relationship in 1991, as a reaction to the centrally ordered secularization under communism. The inter-war rivalry among churches has been replaced by a deeper separation between members of different faiths and atheists.

Fig. 1 — Share of Roman Catholics (upper section 1930; lower section 1991)

Fig. 2 — Share of atheists (upper section 1930; lower section 1991)

Fig. 3 — Share of Church of Czechoslovakia supporters (upper section 1930; lower section 1991)

Fig. 4 — Share of Protestants (upper section 1930; lower section 1991)

Fig. 5 — Index of atheism (intensity of secularization) 1930—1991

Fig. 6 — Regional strongholds of Roman Catholics (hatched) and atheists (black)

Fig. 7 — Regional strongholds of the Church of Czechoslovakia (above) and Protestants (below)

Fig. 8 — Increase (+) or decrease (–) of the share of the Roman Catholic Church, Protestant Churches and the Church of Czechoslovakia on sum of believers, 1930—1991. Other churches and atheists are not taken into account.

(Pracoviště autorů: P. Daněk — Geografický ústav ČSAV, Mendlovo nám. 1, 662 82 Brno; V. Štěpánek — katedra sociální geografie a regionálního plánování, přírodovědecká fakulta UK, Albertov 6, 128 43 Praha 2.)

Došlo do redakce 21. 4. 1992.

Lektoroval Václav Gardavský.

JAN KREJČÍ

PŘÍSPĚVEK K OTÁZCE PLATNOSTI DAVISOVY TEORIE GEOMORFOLOGICKÉHO CYKLU

J. Krejčí: *A Contribution to the Problem of Reliability of the Davisian Geomorphological Cycle Theory*. — Sborník ČSGS, 97, 3, p. 146—151 (1992). — Since about the last two decades the majority of Czech geomorphologists is taking a negative standpoint towards the theory of W. M. Davis (2) of the geomorphological cycle. The aim of the present article is to show that such a standpoint has an unfavorable impact on the geomorphological research.
KEY WORDS: geomorphological cycle theory, W. M. Davis.

Úvod

Davisova teorie geomorfologického cyklu prošla od roku 1899, kdy ji W. M. Davis (2) poprvé uveřejnil, obdobími souhlasu i kritických námitek až odmítání. V posledních zhruba dvaceti až dvaceti pěti letech se k teorii geomorfologického cyklu, který Davis původně označil názvem geografický cyklus, odmítavě staví také převážná část českých geomorfologů. Podle mého mínění je to na škodu geomorfologických výzkumů.

Zdůvodnění zamítavého stanoviska k teorii geomorfologického cyklu však až dosud uveřejnilo jen málo českých geomorfologů.

A. Ivan (6) soudí, že Davisův cyklus naznačuje „kruhový charakter a návrat do výchozí pozice“. Tento Ivanův názor je shodný s míněním, které vyslovili K. K. Markov (12) a J. S. Ščukin (19). A. Ivan také míní, že Davisova teorie se na určitou dobu stala brzdou dalšího vývoje.

L. Buzek (5) tvrdí, že Davisova teorie svým teoretickým základem dnes již nevyhovuje stavu současných poznatků. Tvary reliéfu podle ní nejsou výsledkem současně a protichůdně působících endogenních a exogenních sil, ale jednostranného a samostatného působení těchto sil (nejdříve dojde k vyzvednutí iniciálního povrchu a teprve potom k jeho modelaci vnějšími činiteli). Málo pozornosti se věnuje jednotlivým formám denudačních procesů a datování forem se neopírá o geologickou chronologii.

Podle názoru J. Demka (3) Davis nauku o cyklech vytvořil jako pedagogickou pomůcku, kde cykly jsou určitými geomorfologickými modely. Neblaze pak působilo, že zjednodušené modely určené pro pedagogické účely byly později chápány jako obecná teorie vývoje reliéfu a zbrzdily další vývoj geomorfologie.

F. Vitásek (21) napsal, že mnohé kritiky Davisovy teorie vyrostly z nesprávného pochopení její podstaty. Podobně B. W. Sparks (17) soudil, že se zdá, že mnohé kritiky vznikly z nedostatečně důkladné znalosti Davisova díla.

Domnívám se, že se to do značné míry týká i těch českých geomorfologů, kteří se k Davisově teorii staví odmítavě. V následujícím textu se pokusím tuto domněnku zdůvodnit.

Pojem geomorfologického cyklu

Jak se můžeme poučit z kteréhokoliv slovníku cizích slov, např. z toho, který sestavil L. Rejman (15), cyklus je „pravidelně se opakující sled dějů, akcí“. Podstata pojmu cyklus spočívá ve slově sled, které znamená postup, pořad, např. sled událostí, aj. Tak existuje např. sedimentační a půdotvorný cyklus (V. Ložek, 10), hercynský geotektonický cyklus (Mísař a kol., 14). Konají se cykly koncertů, přednášek aj.

Kdyby se byl W. M. Davis domníval, že vývoj reliéfu zemského povrchu vlivem působení fyzikogeografických rušivých procesů neprobíhá v postupném sledu vzniku destrukčních tvarů, ale v kruhu, nebyl by zvolil název *The geographical cycle*, ale byl by psal *The geographical circle*.

Z českých geomorfologů podal nejpřesnější výklad pojmu geomorfologický cyklus F. Vitásek (21, 22). Zní: „Každý základní tvar, je-li dosti dlouho v tektonickém klidu, prodělá vlivem vnějších sil učítý zákonitě a nezvratně po sobě jdoucí sled tvarových proměn. Tento sled proměn a tvarů zvine geomorfologický cyklus“. . . . „Termín cyklus zde znamená, že se vychází od počátečního, poměrně jednoduchého a málo výrazného tvaru a dochází se v následujících stádiích při postupném rušení základního tvaru přes tvarovou pestrost mohutně členitého a intenzivní reliéfovou energií se vyznačujícího povrchu opět k jednoduchému reliéfu konečnému.“

K této formulaci je třeba přidat jen jednu malou připomínku: Počáteční tvar nemusí být vždy nevýrazný, máme-li na mysli třeba hercynské pohoří, které bylo na počátku destrukčního vývoje, na jehož konci se v Českém masívu vytvořila tzv. předkřídová parovina.

Pro správné porozumění významu Davisova geomorfologického cyklu je důležité si uvědomit, na co zpravidla odpůrci této teorie zapomínají: Za prvé, že Davis sám svůj geomorfologický cyklus výslovně označil přídavným jménem „ideální“ (*the ideal geographical cycle*). Za druhé, že Davis geomorfologický cyklus považoval za „schéma geografické“ (dnes bychom řekli geomorfologické) „klasifikace založené na struktuře, procesu a času“ (2). Nikde však neuvádí, že nauku o cyklech vytvořil jako pedagogickou pomůcku.

Ze slov „ideální“ a „schéma“ plyne, že geomorfologický cyklus podává představu o tom, jak by probíhaly a jakými tvarovými rysy by se vyznačovaly vývojové změny reliéfu zemského povrchu, kdyby dostatečně dlouho, tj. po celou dobu průběhu cyklu, se neměnily vlastnosti endogenních a exogenních činitelů, které mají na průběh cyklu vliv.

Normální, tj. plynulý průběh geomorfologického cyklu mohou podle Davise narušit, popřípadě i přerušit tektonické pohyby, změny polohy erozní báze a změny podnebí. Výslovně Davis připomíná, že „se nesmí předpokládat, že síly zdvihu nebo deformace působí tak rychle, že během jejich činnosti nenastávají žádné destrukční změny“ (2).

Jak poznamenal S. Judson (8), a platí to zřejmě dosud, většina geomorfologů je přesvědčena, že tvary zemského povrchu procházejí pravidelným vývojem. Sotva může někdo popírat, že vývoj reliéfu v územích s přiměřeně vlhkým podnebím probíhá vlivem eroze vodních toků tak, že nejprve vzniknou úzké erozní rýhy a úzká údolí s příkrými svahy, které pak působením svahové modelace dostávají postupně menší sklon (s výjimkou svahů v horninách se svislou odlučností); že v územích, kde je dostatečně hustá síť vodních toků, se svahy dvou sousedních údolí vlivem pokračujícího zmirňování jejich sklonu protnou a tím se začnou snižovat absolutní a relativní výšky meziúrodních vyvýšenin.

Stěží může někdo popírat, že tyto změny sklonových a výškových poměrů reliéfu probíhají systematicky v nezvratném pořadí v čase až po vznik (je-li k tomu potřebně dlouhá doba bez tektonických, klimatických a jiných zásahů) nízké, mírně zvlněné paroviny.

Sotva také může někdo popírat, že postupným rozrušováním počátečního tvaru reliéfu vznikají soubory tvarů příznačné pro jednotlivé etapy rušivého procesu, etapy, které Davis nazval stadia a v přirovnání k hlavním obdobím lidského života pojmenoval stadia mládí, zralosti a stáří.

V souvislosti s tím je třeba si uvědomit, že Davis nepovažoval parovinu za konečné stadium cyklového vývoje, nýbrž za produkt téměř konečného stadia (penultimate stage), po němž v následující době se další snižování reliéfu děje vlivem chemického větrání a odnosu zvětralin (srov. 1, 20).

Jeden z hlavních významů teorie geomorfologického cyklu spočívá v pojetí nezvratného sledu tvarových změn reliéfu zemského povrchu v čase. Druhý význam spočívá v tom, že porovnáním skutečného reliéfu v nějakém území s tvary vyznačujícími jednotlivá stadia ideálního cyklu je možno dospět k poznání, jaké zásahy (tektonické, klimatické aj.) ovlivňovaly vývoj reliéfu v daném území. Výstižně to vyjádřil F. Vitásek, když napsal, že „studium tvarů normálního cyklu a tvarových odchylek velmi oplodňuje geomorfologická bádání a poskytuje velmi cenný prostředek k zjištění různých klimatických, eustatických nebo geologických změn“ (21).

W. D. Thornbury vyslovil názor, že pojem geomorfologického cyklu, je-li správně chápán a aplikován, je jedním z nejužitečnějších nástrojů geomorfologického výzkumu (20). S. Judson (8) poznamenal, že odpůrci Davisova geomorfologického cyklu nemohou poskytnout jiný, lepší výklad pravidelného vývoje tvarů zemského povrchu. Domnívám se, že to platí dosud.

Davisův geomorfologický cyklus není hypotéza, ale teorie, protože důsledky z ní plynoucí je možno ověřit pozorováním i výsledky mechaniky hornin a zemin.

Terminologie teorie geomorfologického cyklu

Se zamítavým postojem většiny českých geomorfologů k Davisovu geomorfologickému cyklu souvisí i odmítavé stanovisko k termínům s metaforickými názvy mladý, zralý a starý reliéf, mládí, zralost a stáří reliéfu. Jsou to odborné termíny v pravém slova smyslu, poněvadž jsou přesně a podrobně definovány. Výstižnost těchto termínů potvrzují zkušenosti z terénu, tedy geomorfologické skutečnosti (srov. G. T. Adams, 1). Ve starší české geomorfologické a geologické literatuře nalézáme definice názvů označujících stadia vývoje reliéfu u R. Kettnera (9) a F. Vitáska (21, 22), v novější české literatuře pouze u L. Buzka (in 5).

W. M. Davis zastával podle mého názoru správné stanovisko, že použití terminologie odvozené z teorie geomorfologického cyklu umožňuje, aby vysvětlující popis byl stručný a názorný (2). B. W. Sparks (17) poznamenal, že cílem terminologie Davisova geomorfologického cyklu je umožnit školenému čtenáři, aby porozuměl popisům školeného pozorovatele tvarů zemského povrchu tak, aby oba mluvili stejnou řečí.

Davisovy termíny označující stadia vývoje reliéfu zemského povrchu nemohou, podle mého názoru, být nahrazeny orografickými názvy hornatina, vrchovina, pahorkatina, i když podle J. Hromádky (6) jsou tyto druhy reliéfu výsledkem postupného snižování počátečního tvaru působením eroze, tedy v podstatě výsledkem téhož děje, z něhož vychází teorie geomorfologického cyklu. Uvedené orografické názvy nemohou nahradit Davisovu terminologii zejména proto, že nevzbuzují

představu o sklonitosti svahů, o činnosti vodních toků a o svahových pohybech.

Jiný důležitý termín, k němuž se převážná většina českých geomorfologů od jisté doby staví odmítavě, je termín zmlazení (rejuvenace) reliéfu zemského povrchu. Je to pochod, který vzniká narušením normálního průběhu geomorfologického cyklu vlivem obnovení hloubkové eroze vodních toků. Zmlazení reliéfu může být způsobeno několika příčinami, které mají povahu dynamickou, eustatickou nebo statickou. Podle toho se rozeznává dynamické, eustatické a statické zmlazení reliéfu.

Dynamické zmlazení je podmíněno tektonickými pohyby zdvihového rázu. U eustatického zmlazení se rozeznává jednak zmlazení způsobené tzv. diastrofickým eustatismem, který je důsledkem změn kapacity oceánických pánví vedoucích k poklesu hladiny moří, jednak zmlazení způsobené tzv. glacioeustatickým poklesem hladiny oceánů, který byl vyvolán narůstáním ledovců v pleistocénu. Statické zmlazení může být vyvoláno zvětšením průtočného množství vody ve vodních tocích, nebo zmenšením obsahu splavenin v nich, nebo může být následkem pirátství, aj. (W. D. Thornbury, 20).

Příkladem dynamického zmlazení jsou hluboce zaříznutá údolí řek na jihovýchodním okraji Českomoravské vysočiny (Oslavy, Jihlavy, Dyje aj.).

Příkladem údolí, která byla zmlazena následkem glacioeustatického poklesu hladiny oceánů a při pozdějším vzestupu hladiny byla zčásti mořem zaplavena, jsou riasy na severozápadním pobřeží Pyrenejského poloostrova.

Velmi zajímavým a názorným příkladem statického zmlazení, způsobeného krasovým pirátstvím, je zmlazený úsek Jedovnického potoka nad Rudickým propadáním v Moravském krasu.

Vlivem obnovení hloubkové eroze při zmlazení reliéfu se do tvarů staršího vývojového stadia postupně vkládají tvary mladého geomorfologického rázu. Tak vznikají krajiny dvoucyklové i vícecyklové.

Velmi názorný příklad vícecyklové krajiny poskytuje okolí soutoku Vltavy a Sázavy, jejichž údolí jsou ostře zahloubena do paroviny Středočeské pahorkatiny.

Zmlazení reliéfu je důležitým geomorfologickým jevem nejen pro tvarové poměry krajiny, ale též proto, že odpovědi na otázku po příčinách zmlazení mohou vést k poznání důležitých fyzikogeografických a geologických dějů, které se v dané oblasti udály. Průkazné odpovědi na tyto otázky mohou být důležité i pro různá vědecká odvětví, např. pro geologii.

V této souvislosti je zajímavé, že zatímco v novější české geomorfologické literatuře termín zmlazení nenalzáme, setkáváme se s ním v novější literatuře geologické (M. Malkovský, 10).

Zmlazením reliéfu vzniká nový svérázný soubor tvarů, který je proto při geomorfologickém členění oblastí třeba považovat za samostatnou geomorfologickou jednotku.

Zmlazení reliéfu zemského povrchu je příznačným rysem velkých částí Českého masívu i karpatské oblasti České republiky.

Jeden z velmi názorných a zajímavých případů zmlazení je jihozápadní a jižní okraj části Pražské plošiny, označované v díle J. Demek ed. a kol. (4) názvem Třebotovská plošina. Zmlazení reliéfu bylo způsobeno zpětnou erozí levostranných přítoků Vltavy a Berounky. Zmlazení toho pruhu území je velmi významné nejen po stránce geomorfologické jako doklad nové etapy geomorfologického vývoje po vzniku Pražské plošiny, ale též po stránce geologické.

Po stránce geologické je tento zmlazený reliéf významný proto, že zahloubením vodních toků vznikla údolí Radotínské, Hlubočepské aj., v nichž jsou odkryty silurské a devonské vrstvy Barrandienu. J. Svoboda a J. Prantl (18) o této oblasti napsali, že „geomorfologická členitost jihozápadního okolí Prahy... způsobuje,

že mohutné skalní výchozy silurských a devonských vrstev vytvářejí nejen zajímavé přírodní scenérie v Radotinském nebo Hlubočepském údolí, ale odkrývají společně s četnými umělými odkryvy oku geologického pozorovatele všechny taje vzniku a života v bývalých silurských a devonských pramořích pokrývajících svými vodami dnešní krajinu Barrandienu“.

Výsledkem zpětné eroze levostranných přítoků Berounky je i zmlazený reliéf v okolí hradu Karlštejna. V geomorfologickém členění České republiky v díle J. Demek ed. a kol. (4) je toto území považováno za severovýchodní část tzv. Karlštejnské vrchoviny. S tímto názorem není možno podle mého mínění souhlasit, a to z následujících důvodů: a) geomorfologický ráz zmlazeného reliéfu v okolí hradu Karlštejna se podstatně liší od geomorfologického rázu území ležícího jihozápadně od údolí Berounky, území rovněž považovaného za součást Karlštejnské vrchoviny, v němž zcela převládají tvary tzv. appalačského typu reliéfu; b) reliéf v okolí hradu Karlštejna nevyniká výrazně výškově nad území, které s ním sousedí na východní, severní a západní straně; c) terén v okolí hradu není vůči tomuto území lemován výrazným úpatím, jak vyžaduje definice vrchoviny v díle J. Demek ed. a kol. (4). Z těchto důvodů je třeba považovat okolí hradu Karlštejna za součást zmlazeného reliéfu při jihozápadním a jižním okraji Pražské plošiny a nevyčleňovat je jako samostatnou vrchovinu.

Zmlazení reliéfu vytváří nový soubor tvarů, který je zpravidla zcela odlišný od reliéfu sousedního území, jež dosud nebylo zmlazením postiženo. Je výsledkem jiné, geologicky mladší etapy geologického a geomorfologického vývoje. Podle mého názoru při geomorfologickém členění nelze zmlazené tvary spojovat se sousedním územím, zmlazením nepostiženým, v jednu geomorfologickou jednotku.

Další důvod proti spojování zmlazených a nezmlazených částí krajiny v jednu geomorfologickou jednotku je dán tím, že zmlazené části vlivem svého reliéfu zpravidla poskytují jiné podmínky pro zemědělské, sídelní a jiné využití než území zmlazením nepostižená.

Literatura:

1. ADAMS, G. F. (editor): Planation surfaces, Peneplains, Pediplains, and Etchplains. — Benchmark Papers in Geology 22. Dowden, Hutchinson and Ross, Inc. Stroudsburg, Pennsylvania 1975, 476 s.
2. DAVIS, W. M.: The geographical cycle. — Geographical Journal 14 (A), 1899, s. 481—484, 485—503. (Reprinted in Adams, G. F. editor: Planation surfaces. — Benchmark, Papers in Geology 22. Dowden, Hutchinson and Ross, Inc. Stroudsburg, Pennsylvania 1975, 476 s.)
3. DEMEK, J.: Obecná geomorfologie. Academia, Praha 1987, 476 s.
4. DEMEK, J. (editor) a kol.: Hory a nížiny (Zeměpisný lexikon České socialistické republiky). Academia, Praha 1987, 584 s.
5. HORNÍK, S. a kol.: Fyzická geografie II. SPN, Praha 1986, 319 s.
6. HRMÁDKA, J.: Orografické třídění Československé republiky. — Sborník Čs. spol. zeměpisné, svazek 61, 1956, s. 161—180, 265—299.
7. IVAN, A.: Některé problémy geomorfologické terminologie. Zprávy GGÚ ČSAV, roč. 20, část 1, Brno 1983, s. 15—33.
8. JUDSON, S.: William Morris Davis — an Appraisal. Zeitschrift für Geomorphologie, Band 4, 1960, s. 193—201.
9. KETTNER, R.: Všeobecná geologie. Část III. Melantrich, Praha 1948, 765 s.
10. LOŽEK, V.: Příroda ve čtvrtohorách. Academia, Praha 1973, 372 s.
11. MALKOVSKÝ, M.: Tektogenese platformního pokryvu Českého masívu. Academia, Praha, 1979, 176 s.
12. MARKOV, K. K.: Osnovnyje problemi geomorfologii. OGIz, Moskva 1948, 341 s.
13. MARTONNE, E. de: Traité de géographie physique II. Le relief du sol. Armand Colin, Paris 1929, s. 499—1057.
14. MÍŠAŘ, Z. a kol.: Geologie ČSSR. SPN, Praha 1983, 333 s.

15. REJMAN, L.: Slovník cizích slov. SPN 1971, 416 s.
16. RUTTEN, M. G.: The geology of Western Europe. Elsevier Publishing Company, Amsterdam 1969. XVIII + 520 s.
17. SPARKS, B. W.: Geomorphology. Longmans, Green and CO Ltd, London 1961, 371 s.
18. ŠVOBODA, J. - PRANTL, F.: Barrandien. Nakladatelství ČSAV, Praha 1958, 88 s.
19. ŠČUKIN, J. S.: Obščaja geomorfologia. Tom I. Izdatělstvo Moskovskogo Universiteta, 1960, 564 s.
20. THORNBURY, W. D.: Principles of geomorphology. John Wiley and sons, Inc. New York 1956, 618 s.
21. VITÁSEK, F.: Fysický zeměpis. II. díl. Nakladatelství ČSAV, Praha 1958, 603 s.
22. VITÁSEK, F.: Základy fyzického zeměpisu. Academia, Praha 1966, 531 s.

Summary

A CONTRIBUTION TO THE PROBLEM OF RELIABILITY OF THE DAVISIAN GEOMORPHOLOGICAL CYCLE THEORY

In the authors opinion, the negative standpoint towards the Davisian theory of the geomorphological cycle taken in the last two decades by the majority of Czech geomorphologists results from misunderstanding of the real meaning of the word "cycle", and from insufficient acquaintance with the work of W. M. Davis. Only three Czech authors, however, explicitly expressed reasons for their refusal of the Davisian theory.

A. Ivan (6) asserts that the word "cycle" means a return to the starting point. L. Buzek (5) means that according to the theory of geomorphological cycle the relief forms do not result from the contemporaneous and antagonistic activity of the endogenic and exogenic forces, but that they are the product of unilateral and independent action of these forces. J. Demek (3) believes that Davis created the theory of cycles for pedagogical purposes only. It has been unpropitious, says Demek, that the cycles, intended by Davis as simplified models for pedagogical purposes, have been later comprehended as the general theory of the relief evolution, and consequently slowed down the further progress in geomorphology.

To the preceding objections to the Davisian theory it is necessary to say: (a) the word "cycle" does not mean any circle, but a kind of sequence; (b) Davis explicitly stated (2) that "it should not be implied that the forces of uplift or deformation act so rapidly that no destructive changes may occur during their operation"; (c) nowhere in his publications has Davis asserted that he intended the cycles as models for pedagogical purposes only.

The geomorphological terms "young", "mature", and "old relief" cannot be replaced by the orographic terms "hill land", "highland", and "mountainous land", which are used in the current Czech geomorphological publications. These terms namely cannot express the real geomorphological feature of a country, especially when slope relations are concerned.

The omitting of the term "rejuvenation" does not enable to distinguish among relief forms indicating the interference of a new cycle initiated by the changes of tectonic, climatic, or eustatic conditions. Consequently, in the course of geomorphological division, in one geomorphological unit, are classed forms which in reality belong to two units that differ by the mode of their formation and geological age.

(Adresa autora: Jiráskova 1a, 602 00 Brno.)

Došlo do redakce 14. 6. 1991.

Lektoroval Václav Král a Alois Hynek.

LUDVÍK KOPAČKA

ZMĚNY V GEOGRAFICKÉM ROZMÍSTĚNÍ ČS. PRŮMYSLU 1962—1988

L. Kopačka: *Changes of the Geographical Distribution of Czechoslovak Industry 1962—1988*. Sborník ČGS, 97, 3, p. 152—171 (1992). — The paper deals with changes in the sectorial structure of Czechoslovak economy with respect to development and changes in the geographical distribution of Czechoslovak industry in the period of 1962—1988 divided into three stages and with respect to broader historical context and changes after November 17th, 1989.

KEY WORDS: sectorial structure of economy, geographical distribution of industry, density of industry, industrial employees.

Úvod

Obsahem článku je hodnocení vývoje a změn v geografickém rozmístění čs. průmyslu podle zaměstnanosti od úrovně okresů v období 1962—1988. Toto období, uvnitř členěné na tři časové etapy, nebylo zvoleno náhodně. Od roku 1962 byla zavedena průběžná podniková statistika o průmyslové zaměstnanosti (8). Na jejím základě jsem mohl rámcově navázat na práce J. Mareše a rozšířit jeho rozbor vývoje rozmístění průmyslu na čs. území v období 1780—1960 až do roku 1988, kdy se prakticky uzavřelo nejen v článku sledované období, ale celé období tzv. socialismu. V roce 1989 se již projevovaly nové tendence jako předzvěst zásadních změn, které se odehrály ve společnosti a politickém životě po 17. 11. 1989.

Struktura a geografické rozmístění zejména českého průmyslu je výsledkem přes dvě století trvajících složitých vývoje, na který působily dobové změny státoprávních, společensko-politických, hospodářských a sociálních poměrů spolu s geografickou polohou a podmínkami i geopolitickou orientací. Rozhodující roli však sehrálo socialistické období 1948—1989, u průmyslu zvláště výrazně na Slovensku.

Průmysl byl ve své historii nedílnou součástí a významným faktorem vývoje celého hospodářství. Proto první část článku obsahuje stručný přehled o vývoji sektorové struktury čs. hospodářství ve srovnání s vybranými vyspělými zeměmi (3) a o úloze průmyslu v něm. Použito je vžitě členění, kdy primární sektor zahrnuje zemědělství a lesnictví, sekundární průmysl a stavebnictví a terciární ostatní odvětví.

I. Průmysl a vývoj sektorové struktury čs. hospodářství 1948—1990

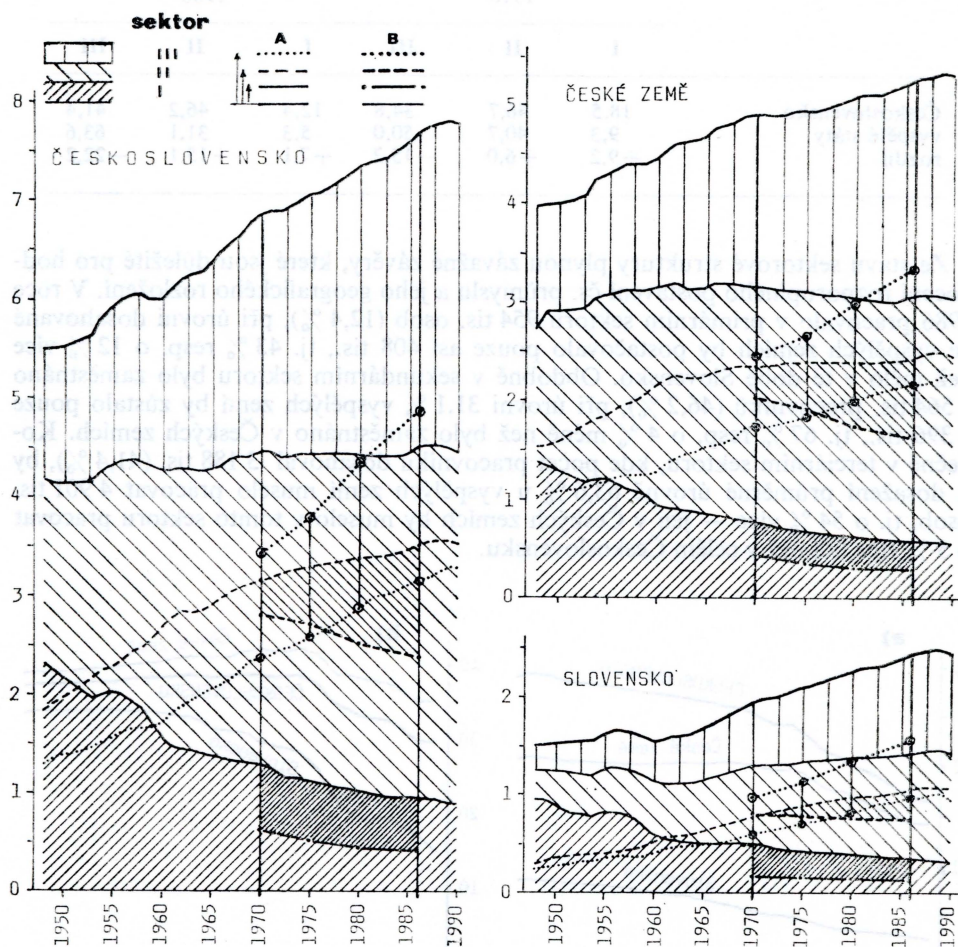
Nastolení socialistického společensko-ekonomického systému v roce 1948, které přerušilo staletí kontinuity hospodářských dějin a přineslo radikální obrat v hospodářské politice a geopolitické i hospodářské orientaci ze západu na východ, bylo hlavním faktorem pronikavých změn ve vývoji struktury a rozmístění čs. hospodářství. Jejich poznání je důležité v době, kdy po roce 1989 začala doba nových zásadních přeměn.

V čs. hospodářství převládl od roku 1948 extenzivní vývoj, jehož typickým znakem

byl růst počtu pracovníků a míry ekonomické aktivity obyvatelstva (4, 5), která postupně přesáhla 50 % a zařadila v tomto směru Československo na čelné místo ve světě. Pod povrchem statistických údajů o zaměstnanosti se však skrývaly závažné deformace.

Souběžně s absolutním růstem počtu pracovníků, v němž vysoký podíl měly ženy, probíhaly velké přesuny mezi sektory hospodářství. Rozhodující roli v nich měla všestranná preference rozvoje průmyslu s důrazem na odvětví těžkého průmyslu a výroby výrobních prostředků. Tomu odpovídal nejen vývoj odvětvové a oborové struktury průmyslu, ale i jeho rozmístění se všemi vyvolanými zdrojovými nároky a dopady i důsledky v území a životním prostředí.

Vývoj počtu pracovníků v čs. hospodářství a jeho sektorech v období 1948–1990 je v obr. 1 doplněn o srovnání s teoretickými počty, které by odpovídaly vývoji pro-

Obr. 1 – Vývoj zaměstnanosti v hospodářství podle sektorů 1948–1990 (mil.) Vysvětlivky: sektory – I (zemědělství a lesnictví), II (průmysl a stavebnictví), III (ostatní odvětví); A – skutečný počet pracovníků; B – teoretický počet pracovníků odpovídající standardu sektorové struktury skupiny vyspělých zemí (Belgie, Dánsko, Nizozemí, Rakousko, Švédsko, Švýcarsko).

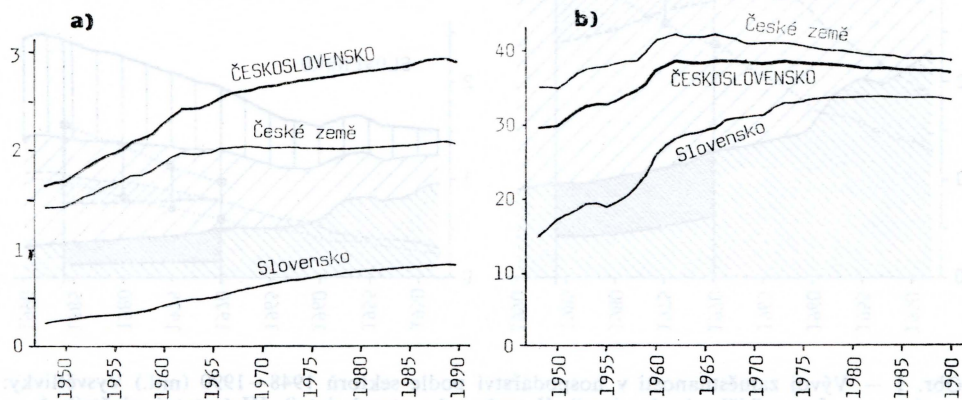
centového zastoupení sektorů v průměru za šest malých vyspělých zemí (Belgie, Dánsko, Nizozemí, Rakousko, Švédsko, Švýcarsko). Přestože se srovnání týká jen období 1970–1986, kdy ve světě probíhala strukturální transformace po dvou ropných šocích, je na první pohled zřejmé postupné zaostávání čs. sektorové struktury, které pokračovalo až do závěru socialistického období v roce 1989.

Změny byly pomalé a pokračující silnou preferencí sekundárního sektoru (a v jeho rámci průmyslu) a podceňováním významu terciárního sektoru byly v rozporu se světovými tendencemi. Jak ukazuje tab. 1, vykazovaly vyspělé země při své mnohem vyspělejší sektorové struktuře daleko dynamičtější vývoj a změny.

Tab. 1 — Vývoj sektorové struktury hospodářství 1970–1986 (9, 10, 11)

	1970			1986		
	I	II	III	I	II	III
Československo	18,5	46,7	34,8	12,4	46,2	41,4
vyspělé státy	9,3	40,7	50,0	5,3	31,1	63,6
rozdíl	+9,2	+6,0	-15,2	+7,1	+15,1	-22,2

Ze stavu sektorové struktury plynou závažné závěry, které jsou důležité pro hodnocení rozporuplného postavení čs. průmyslu a jeho geografického rozložení. V roce 1986 pracovalo v primárním sektoru 954 tis. osob (12,4 %), při úrovni dosahované ve vyspělých zemích by postačovalo pouze asi 408 tis., tj. 43 % resp. o 12 % více než mělo v té době Slovensko. Obdobně v sekundárním sektoru bylo zaměstnáno 3 564 tis. pracovníků (46,2 %), při úrovni 31,1 % vyspělých zemí by zůstalo pouze 2 396 tis., tj. 67 % resp. o 4 % méně než bylo zaměstnáno v Českých zemích. Konečně v terciárním sektoru, kde počet pracovníků dosahoval 3 188 tis. (41,4 %), by k dosažení průměrné úrovně 63,6 % u vyspělých zemí muselo pracovat 4 901 tis. osob, tj. o 54 % více – jen v Českých zemích by muselo v tomto sektoru pracovat o 5 % více lidí než v celém Československu.

Obr. 2 — Vývoj zaměstnanosti v čs. průmyslu 1948–1990: a) počet pracovníků v průmyslu (mil.), b) podíl průmyslu na celkové zaměstnanosti (%).

Rozdíl by však byly ještě mnohem výraznější, pokud bychom vzali v úvahu, že průměrná míra ekonomické aktivity obyvatelstva byla v Československu asi o 15 % vyšší, o fondu volného času (dovolená, svátky, délka pracovního týdne, mimo-pracovní zatížení, kvalita života atd.) nemluvě. Tento sektorový rámec ukazuje hloubku deformací v hospodářství i průmyslu a je důležitý pro pochopení současných problémů čs. hospodářství a průmyslu včetně geografického rozmístění.

Uvedené tendence platí ve zvýšené míře pro průmysl jako hlavní část sekundárního sektoru a nejdůležitější hospodářské odvětví. Náhorně to ukazuje vývoj počtu pracovníků v průmyslu a jeho podílu na celkové zaměstnanosti na obr. 2. Ve sledovaném období 1962–1988 růst počtu pracovníků v průmyslu a jeho podílu na celkové zaměstnanosti na Slovensku a stagnace v Českých zemích kontrastoval s vývojem ve vyspělých zemích, kde se jen v období 1970–1986 snížil podíl sekundárního sektoru ze 40,7 na 31,1 %, zatímco v Československu se udržel na neúnosné úrovni okolo 46 %.

Základní údaje o vývoji počtu pracovníků v čs. průmyslu podle statistických ročenek obsahuje tab. 2.

Tab. 2 — Vývoj počtu pracovníků v čs. průmyslu 1948–1988 (tis.) (10, 11)

	1948	1962	1967	1978	1988	1948–1988
Československo	1633	2401	2553	2750	2908	+1275
		+768	+152	+197	+156	
České země	1404	1952	2005	2011	2078	+674
		+548	+53	+6	+67	
Slovensko	229	448	548	739	839	+610
		+219	+100	+191	+100	

V Českých zemích se průmyslová zaměstnanost zvýšila v období 1948–1988 o 48 %, přes 80 % tohoto přírůstku však připadalo na první fázi 1948–1962 a průmyslová zaměstnanost v roce 1948 představovala 68 % stavu v roce 1988. Na Slovensku se počet pracovníků zvýšil o 266 %, přírůstek byl rozložen na celé čtyřicetileté období a rok 1948 představoval pouze 27 % stavu v roce 1948. Zatímco v období 1948–1962 se Slovensko podílelo na celkovém přírůstku počtu pracovníků v čs. průmyslu ve výši 768 tis. 28,5 %, na přírůstku ve výši 507 tis. v období 1962–1988 to bylo 77%.

II. Změny v geografickém rozmístění čs. průmyslu 1962–1988

Východím pramenem pro tuto část článku byly dostupné údaje průběžné statistiky práce o průmyslové zaměstnanosti (8). Ty se na úrovni celého státu a národních republik jen málo liší od údajů statistických ročenek.

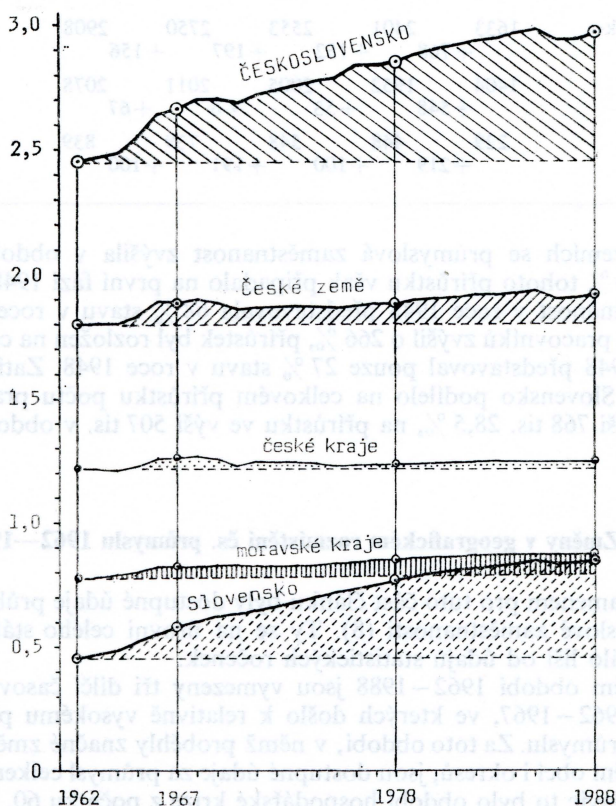
Ve sledovaném období 1962–1988 jsou vymezeny tři dílčí časové etapy. První zahrnuje léta 1962–1967, ve kterých došlo k relativně vysokému přírůstku počtu pracovníků v průmyslu. Za toto období, v němž proběhly značné změny i v administrativním členění obcí i okresů, jsou dostupné údaje za průmysl celkem bez odvětvového členění. Navíc to bylo období hospodářské krize z počátku 60. let a přechodu a uskutečňování ekonomické reformy v letech 1965 až 1968, která byla přerušena srpnovou vojenskou invazí v roce 1968.

Další dvě přibližně stejně dlouhé etapy 1967–1978 a 1978–1988 zahrnují období, pro které byly rozhodující jednak politické události let 1967–69, jejichž následkem bylo opuštění ekonomické reformy a návrat k překonanému direktivně administrativnímu systému řízení a plánování i hospodářské strukturální politice, jednak dopady ropného šoku po roce 1973, které čs. ekonomiku postihly poněkud opožděně až v 2. polovině 70. let. Vývoj po roce 1977 byl už ve znamení narůstajících ekonomických problémů zesílených dopady druhého ropného šoku 1979–1980, poklesu hospodářského růstu, reálných mezd atd. a umělého udržování překonaného a dožívajícího společensko-ekonomického systému, který se dostal na konec svých možností. Listopad 1989 byl jen logickým vyvrcholením dlouhodobé agónie.

1. Změny v geografickém rozmístění do úrovně bývalých krajů

Základní přehled o vývoji počtu pracovníků v čs. průmyslu a jejich makrogeografickém rozmístění do úrovně krajů v období 1962–1988 a jeho třech dílčích etapách dává následující tab. 3 a obr. 3 a 4.

V celém sledovaném období vzrostl počet pracovníků v čs. průmyslu o 517 tis. (21%), z toho necelá čtvrtina připadla na České země (z toho na české kraje 5,1 %

Obr. 3 — Vývoj počtu pracovníků v průmyslu 1962–1988 (v miliónech).

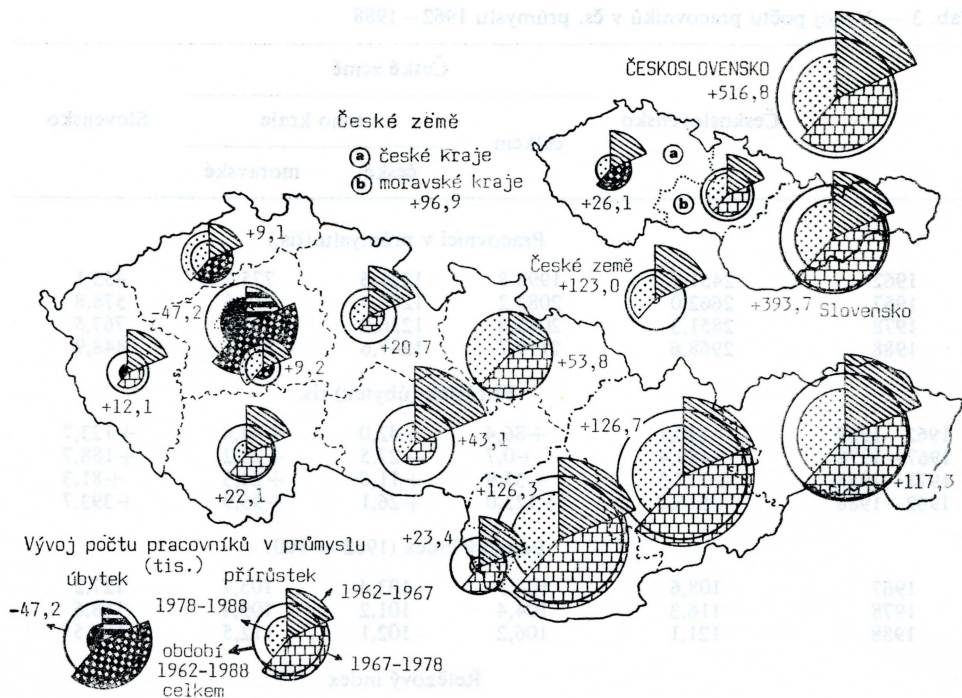
Tab. 3 — Vývoj počtu pracovníků v čs. průmyslu 1962–1988

	Československo	České země				Slovensko
		celkem	z toho kraje			
			české	moravské		
Pracovníci v průmyslu (tis.)						
1962	2451,9	1996,8	1221,6	775,2	455,1	
1967	2662,0	2083,2	1263,6	819,6	578,8	
1978	2851,3	2083,8	1236,0	847,8	767,5	
1988	2968,6	2119,7	1247,6	872,1	848,9	
Přírůstek (úbytek) tis.						
1962–1967	+210,1	+86,4	+42,0	+44,4	+123,7	
1967–1978	+189,4	+0,7	–27,5	+28,2	+188,7	
1978–1988	+117,3	+35,9	+11,6	+24,3	+81,3	
1962–1988	+516,8	+123,0	+26,1	+96,9	+393,7	
Bazický index (1962 = 100)						
1967	108,6	104,3	103,4	105,7	127,2	
1978	116,3	104,4	101,2	109,4	168,6	
1988	121,1	106,2	102,1	112,5	186,5	
Řetězový index						
1967/1962	108,6	104,3	103,4	105,7	127,2	
1978/1967	107,1	100,0	97,8	103,4	132,6	
1988/1978	104,1	101,7	100,9	102,9	110,6	

a na moravské 18,8 %) a zbylé tři čtvrtiny na Slovensko. Počet pracovníků na Slovensku se tak zvýšil o 86,5 %, v Českých zemích jen o 6,2 %, z toho v českých krajích o 2,1 % a v moravských o 12,5 %. Tímto vývojem se výrazně změnilo postavení slovenského průmyslu, jehož podíl na celostátním úhrnu se zvýšil z 18,6 % v roce 1962 na 28,6 % v roce 1988 a přiblížil se tak podílu Slovenska na obyvatelstvu. Také zde, jako u mnoha dalších ukazatelů, můžeme konstatovat vyrovnání úrovně mezi oběma národními republikami.

Přehled o přírůstku (úbytku) počtu pracovníků v průmyslu od úrovně bývalých krajů v období 1962–1988 a jeho třech etapách dává obr. 4 (za jednotlivé etapy samostatně pak dílčí mapy obr. 9 až 11). Obvod kruhů představuje 26 let období 1962–1988 a je rozdělen na tři výšece úměrné délce časových etap. Plocha výšece znamená absolutní přírůstek (úbytek) počtu pracovníků v dané etapě, celý kruh za celé sledované období.

Zatímco v období 1962–1967 připadalo z celkového přírůstku ve výši 210 tis. pracovníků přibližně po 20% na české resp. moravské kraje a na Slovensko necelých 60 %, v etapě 1967–1978 připadl téměř celý přírůstek cca 190 tis. pracovníků na Slovensko a symbolický přírůstek 0,7 tis. pracovníků v Českých zemích vznikl tím, že úbytek – 27,5 tis. v českých krajích (zásluhou pražské oblasti, Středočeského a Severočeského kraje) byl převážen přírůstkem +28,2 tis. na Moravě. V letech 1978–1988 byl celkový přírůstek 81 tis. již výrazně nižší, v Českých zemích z něho zůstalo 31 % (v českých krajích 10 % a v moravských 21 %).

Obr. 4 — Vývoj počtu pracovníků v průmyslu ve třech etapách 1962—1988.

Celkovou poklesovou tendenci přírůstku absolutního počtu pracovníků v čs. průmyslu vystihuje nejlépe průměrný roční přírůstek v jednotlivých etapách.

Tab. 4 — Průměrný roční přírůstek (úbytek) počtu pracovníků v čs. průmyslu 1962—1988 (tis.)

	1962—1967	1967—1978	1978—1988	1962—1988
Československo	+42,0	+17,2	+11,7	+19,9
České země	+17,3	+0,1	+3,6	+4,7
české kraje	+8,4	-2,5	+1,2	+1,0
moravské kraje	+8,9	+2,6	+2,3	+3,7
Slovensko	+24,7	+17,2	+8,1	+15,1

Růst průmyslové zaměstnanosti v 60. letech, který byl vysoký nejen na Slovensku, ale vzhledem k nasycenosti i v Českých zemích, se v dalších dvou etapách podstatně snížil, a to nejen zásluhou stagnace v českých krajích a nízkého růstu na Moravě, ale i poklesem přírůstku na Slovensku na 70 % v druhé a na necelou třetinu v třetí etapě. K demografickým důvodům se připojily silící přesuny do terciárního sektoru.

Specifický byl vývoj obou hlavních měst, kde výrazný úbytek počtu pracovníků v průmyslu v Praze a klesající až minimální přírůstek v Bratislavě svědčil o strukturálních přesunech k jiným funkcím. Dále byl nápadný sice klesající, ale vyrovnaný

a vysoký přírůstek u všech tří slovenských krajů, který dokládá rychlý a neustálý rozvoj Slovenska jako celku v celém sledovaném období.

Růst průmyslu na Moravě byl nesrovnatelný se Slovenskem. Nejrozporuplnější vývoj pak proběhl v českých krajích, kde jen Východočeský a Jihočeský kraj si udržely určitý rozvoj.

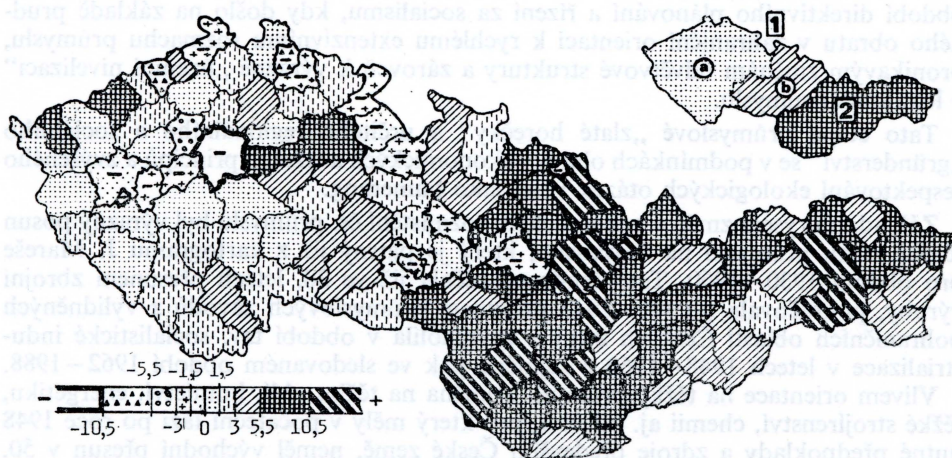
Doplňková mapka na obr. 7 ukazuje váhu období 1962–1988 v dosaženém stavu průmyslové zaměstnanosti v roce 1988. Zatímco na Slovensku pocházelo 46,4 % z celkového počtu pracovních míst v průmyslu z let 1962–1988 (z toho ve Východoslovenském a Západoslovenském kraji více než polovina – 55,8 resp. 51,4 %), v Českých zemích to bylo pouze 5,8 %, z toho v moravských krajích 10,1 % a v českých 2,1 %. Praha s okolím měla v roce 1988 téměř o čtvrtinu menší počet pracovníků v průmyslu než v roce 1962 a z českých krajů pouze málo rozvinutý Jihočeský s 18,7 % pracovníků připadajících na sledované období vybočil z nízké úrovně ostatních českých krajů.

2. Změny v geografickém rozmístění čs. průmyslu podle okresů

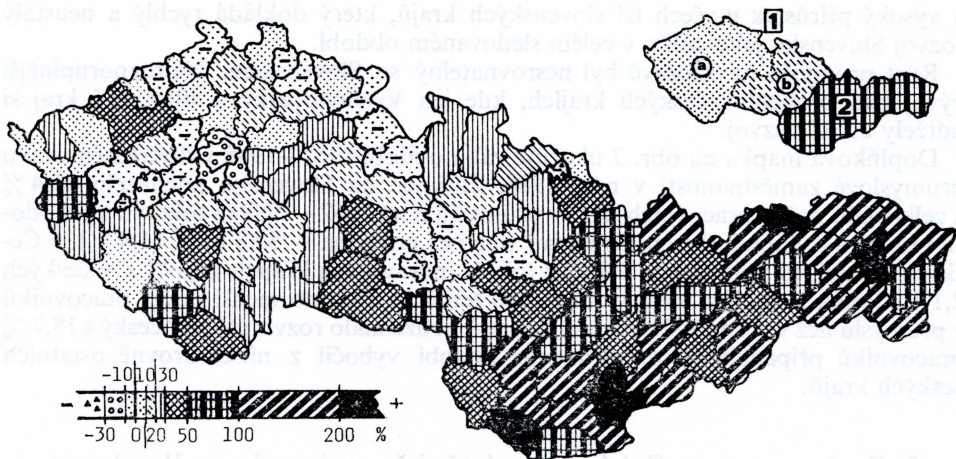
Těžištěm této části je série mapových příloh (obr. 5 až 12). Vývoj čs. průmyslu v období 1962–1988 navazoval na strukturu a rozmístění vytvořené v předchozím dlouhodobém vývoji, který se stal předmětem výzkumu mnoha vědních disciplín, mezi nimi i geografie a historie.

Je třeba připomenout zejména tematické mapy čs. národního a historického atlasu z poloviny 60. let (1, 2), na nichž se podíleli především J. Mareš a K. Bednář. Všeobecně známy jsou mapy J. Mareše, které zachycují vývoj čs. průmyslu v období 1780–1960 (6, 7). V mapových přílohách (obr. 5 a 6) na ně navazují. První využívá stejné metodiky (vývoj hustoty průmyslu dané přírůstkem či úbytkem počtu pracovníků v průmyslu na 1 km²), druhá ji rozšiřuje (růst resp. pokles hustoty průmyslové zaměstnanosti na 1 km² v % od roku 1962).

Přestože se ve vývoji do roku 1960 a v období 1962–1988 jedná o jiné okresy, dává kartografická metoda názornou představu o základních rysech a tendencích

Obr. 5 – Změny hustoty průmyslu 1962–1988 (absolutní přírůstek – úbytek počtu pracovníků na 1 km²). Československo +4,0; 1 – České země +1,6; a – české kraje +0,5; b – moravské kraje +3,7; 2 – Slovensko +8 b.

Obr. 6 — Změny hustoty průmyslu 1962—1988 (přírůstek — úbytek počtu pracovníků v průmyslu na 1 km² v %). Československo +20,8; 1 — České země +6,3; a — české kraje +2,2; b — moravské kraje +12,5; 2 — Slovensko +86,0.

historického vývoje čs. průmyslu a o změnách jeho rozmístění na dnešním čs. území, o složitém průběhu zprůmyslnění v období více než dvou století, kdy se na našem území vystřídaly tři společensko-ekonomické formace, které zanechaly ve vývoji geografického prostředí a krajiny hluboké stopy. Ze srovnání změn vyplývá hloubka rozdílů mezi vývojem rozmístění průmyslu ve feudálním, kapitalistickém a socialistickém období. V nové etapě mohou z takových srovnání vyplynout závažné poznatky a závěry.

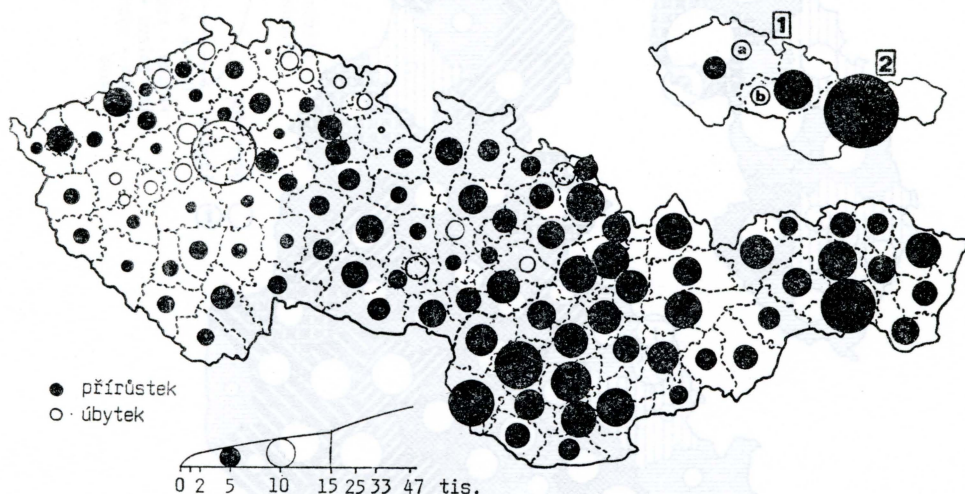
Z historického srovnání je především zřetelný zásadní rozdíl mezi kapitalistickým obdobím před rokem 1948 se selektivně tržní ekonomikou, která při dobové zahraniční orientaci a jejích proměnách ovlivňovala územní rozmístění zcela jinak než období direktivního plánování a řízení za socialismu, kdy došlo na základě prudkého obratu v zahraniční orientaci k rychlému extenzivnímu rozmachu průmyslu, pronikavým změnám odvětvové struktury a zároveň k výrazné „územní nivelizaci“ v lokalizaci průmyslu.

Tato etapa průmyslové „zlaté horečky“ a určitého regionálního a sociálního „gründerství“ se v podmínkách obnovy ekonomických a tržních principů a zvýšeného respektování ekologických otázek vrací jako bumerang.

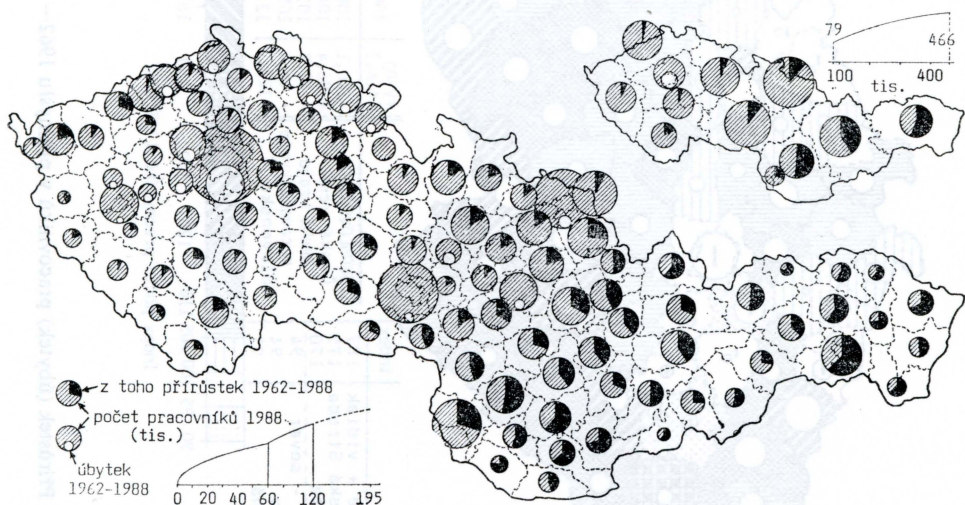
Základním rysem změn v geografickém rozmístění čs. průmyslu byl výrazný posun těžiště růstu průmyslu na Slovensko, který je patrný již z kartogramu J. Mareše pro období 1930—1960. Tato tendence začala již ve 30. letech přesunem zbrojní výroby, pokračovala po roce 1945 přesunem průmyslových závodů z vylidněných pohraničních oblastí Českých zemí a vyvrcholila v období tzv. socialistické industrializace v letech 1948—1960 a zejména pak ve sledovaném období 1962—1988.

Vlivem orientace na těžký průmysl, zejména na těžbu uhlí, hutnictví, energetiku, těžké strojírenství, chemii aj. odvětví, pro který měly v počáteční fázi po roce 1948 nutné předpoklady a zdroje především České země, neměl východní přesun v 50. letech ještě razanci, která nastoupila až od 60. let. Rozbor vývoje odvětvové struktury čs. průmyslu od roku 1948 ukazuje, že v procesu vyrovnávání odvětvové struktury byla na Slovensku v podstatě vybudována duální ekonomika.

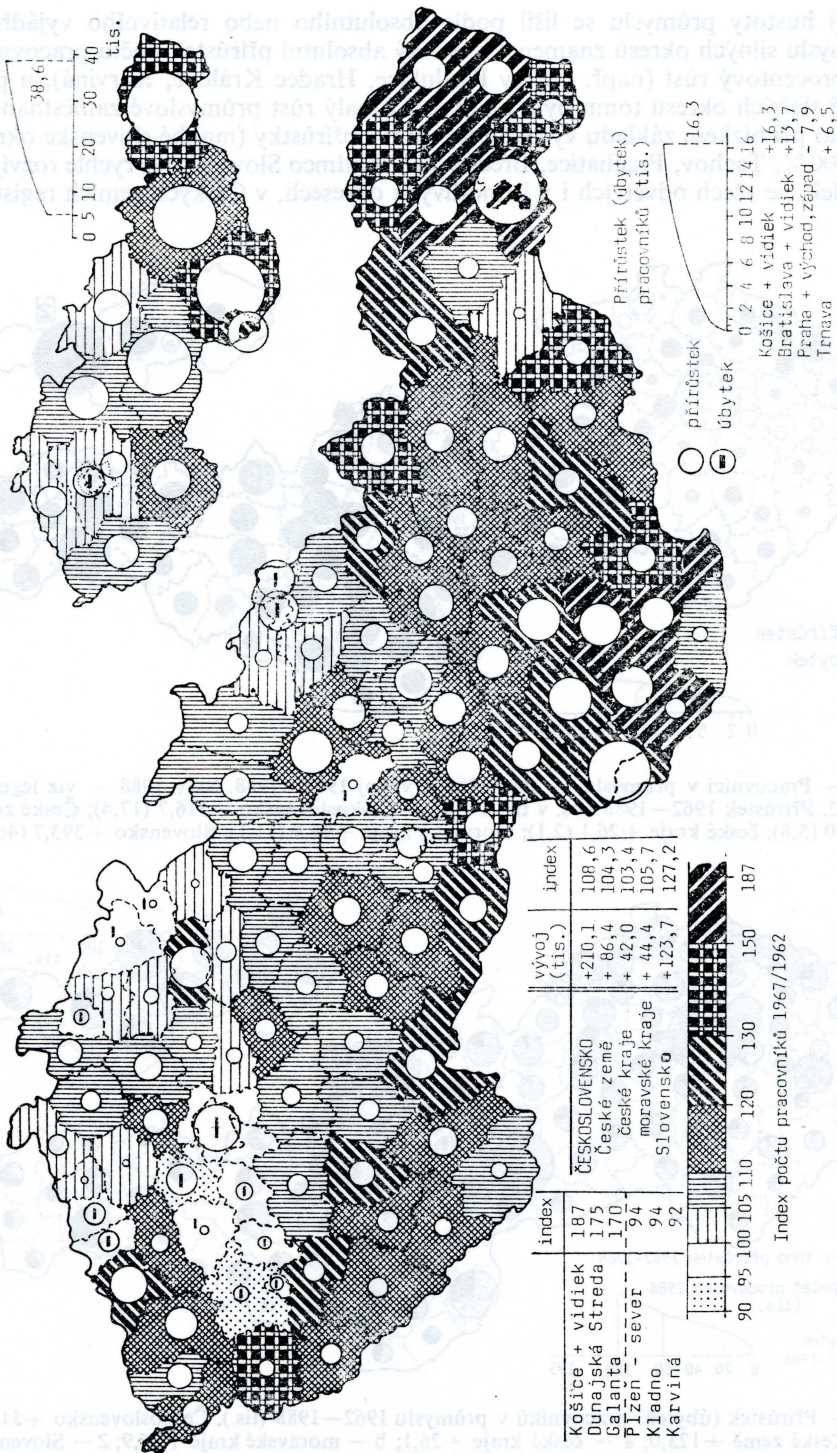
Vývoj hustoty průmyslu se lišil podle absolutního nebo relativního vyjádření. U průmyslu silných okresů znamenal i vysoký absolutní přírůstek počtu pracovníků menší procentový růst (např. okresy Pardubice, Hradec Králové, Karviná), u průmyslově slabých okresů tomu bylo naopak a i malý růst průmyslové zaměstnanosti znamenal při nízkém základu vysoké procentové přírůstky (mnohé slovenské okresy i přes 200 %, Tachov, Prachatice, Břeclav aj.). Zatímco Slovensko se rychle rozvíjelo jako celek, ve všech odvětvích i v jednotlivých okresech, v Českých zemích registru-

Obr. 7 — Pracovníci v průmyslu — stav 1988 a vývoj 1962—1988. Stav 1988 — viz legenda obr. 12. Přírůstek 1962—1988 abs. v tis. a v % — Československo +516,7 (17,4); České země +123,0 (5,8); české kraje +26,1 (2,1); moravské kraje +96,9 (11,1); Slovensko +393,7 (46,4).

Obr. 8 — Přírůstek (úbytek) pracovníků v průmyslu 1962—1988 (tis.). Československo +516,7; 1 — České země +123,0; a — české kraje +26,1; b — moravské kraje +96,9; 2 — Slovensko +393,7.

Obr. 9 — Prírůstek (úbytek) pracovníků v průmyslu 1962—1967.

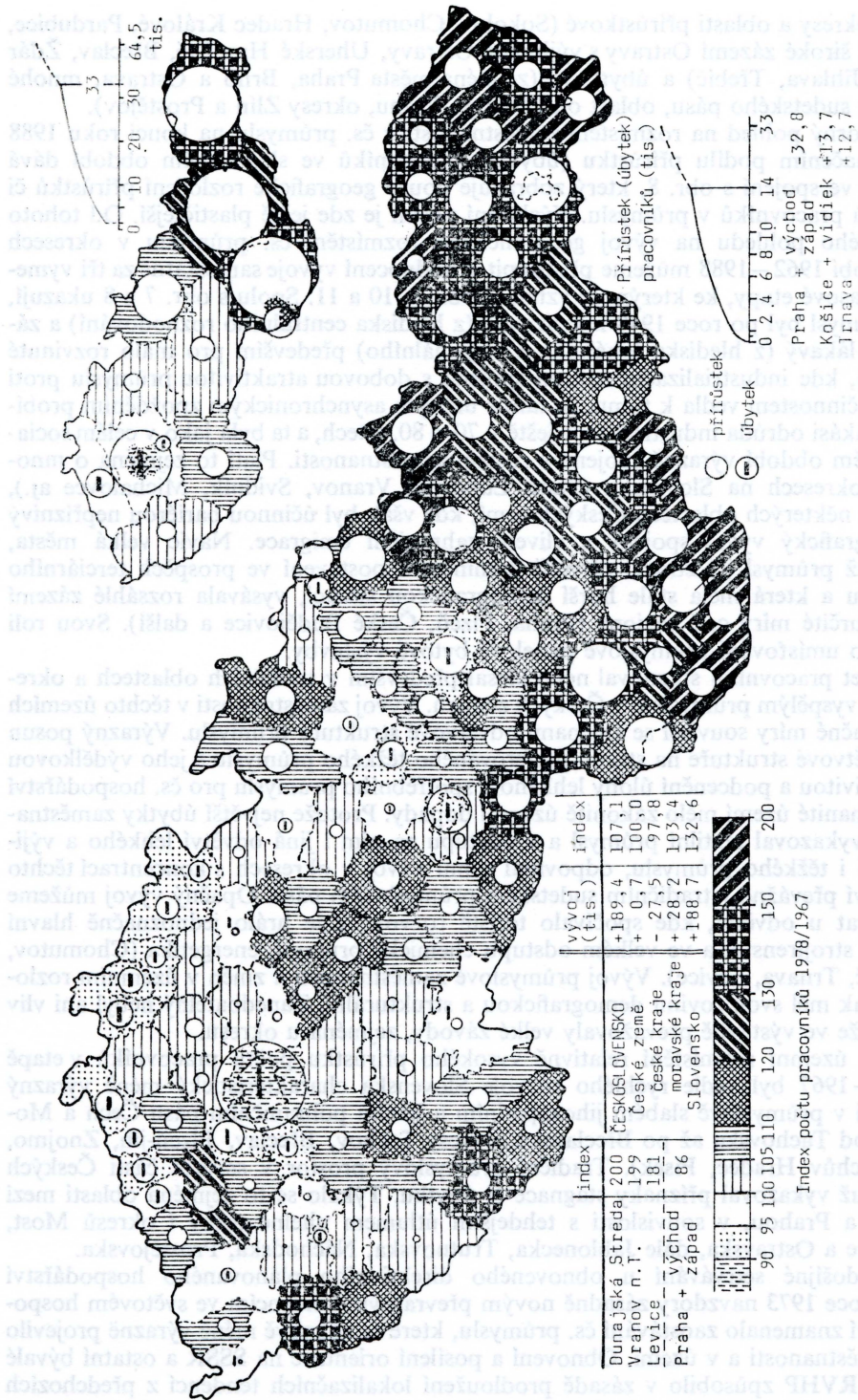
jeme okresy a oblasti přírůstkové (Sokolov, Chomutov, Hradec Králové, Pardubice, Kolín, široké zázemí Ostravy s výjimkou Ostravy, Uherské Hradiště, Břeclav, Žďár n. S., Jihlava, Třebíč) a úbytkové (zejména města Praha, Brno a Ostrava, mnohé okresy sudetského pásu, oblast od Plzně po Prahu, okresy Zlín a Prostějov).

Názorný pohled na rozmístění zaměstnanosti v čs. průmyslu na konci roku 1988 s vyznačením podílu přírůstku (úbytku) pracovníků ve sledovaném období dává obr. 7 ve spojení s obr. 8, který zobrazuje pouze geografické rozložení přírůstků či úbytků pracovníků v průmyslu. Východní posun je zde ještě plastičtější. Od tohoto celkového pohledu na vývoj geografického rozmístění čs. průmyslu v okresech v období 1962–1988 můžeme přistoupit k hodnocení vývoje samostatně za tři vymezené časové etapy, ke kterým se vztahují obr. 9, 10 a 11. Spolu s obr. 7 a 8 ukazují, že průmysl byl po roce 1948 lokalizován (z hlediska centrálního rozhodování) a zároveň lákavý (z hlediska lokálního a regionálního) především pro málo rozvinuté oblasti, kde industrializační náklada spojená s dobovou atraktivitou průmyslu proti jiným činnostem vedla k tomu, že tam s určitým asynchronickým zpožděním probíhala jakási odrůda industrializace ještě v 70. a 80. letech, a ta byla jako v celém socialistickém období výrazně spojena s růstem zaměstnanosti. Platí to zejména o mnohých okresech na Slovensku (Stará Ľubovňa, Vranov, Svidník, Michalovce aj.), ale i o některých oblastech Českých zemí, kde však byl účinnou bariérou nepříznivý demografický vývoj spojený s vlivem zahraniční emigrace. Navíc velká města, v nichž průmysl již ztrácel dřívější dominantní postavení ve prospěch terciárního sektoru a která měla stále horší demografickou situaci, vysávala rozsáhlé zázemí a do určité míry celé regiony (Praha, Plzeň, České Budějovice a další). Svou roli sehrálo umístění průmyslové panelové bytové výstavby.

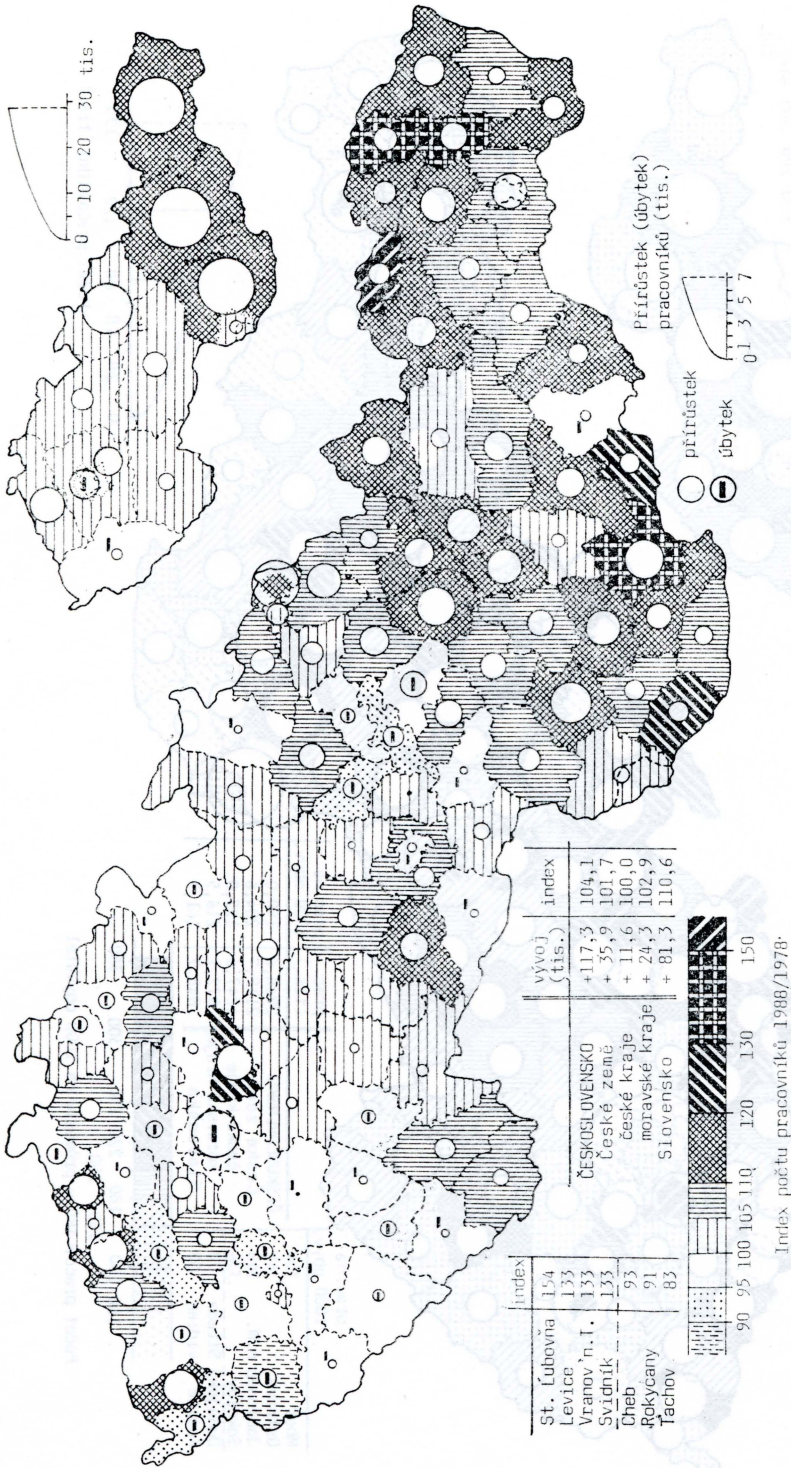
Počet pracovníků stagnoval nebo klesal především v tradičních oblastech a okresech s vyspělým průmyslem v Českých zemích. Vývoj zaměstnanosti v těchto územích do značné míry souvisel se změnami odvětvové struktury průmyslu. Výrazný posun v odvětvové struktuře na stranu preferovaného těžkého průmyslu s jeho výdělkovou atraktivitou a podcenění úlohy lehkého a spotřebního průmyslu pro čs. hospodářství a rozmanité území mělo zákonitě územní dopady. Protože největší úbytky zaměstnanosti vykazoval textilní průmysl a v odstupu za ním i jiná odvětví lehkého a výjimečně i těžkého průmyslu, odpovídal tomu vývoj v okresech s koncentrací těchto odvětví převážně v tradičním sudetském průmyslovém pásu. Opačný vývoj můžeme sledovat u odvětví, kde spočívalo těžiště rozvoje. Zde hrálo jednoznačně hlavní úlohu strojírenství a ve velkém odstupu chemický průmysl, energetika (Chomutov, Třebíč, Trnava, Levice). Vývoj průmyslové zaměstnanosti a změn v územním rozložení tak měl svou rovinu demografickou a strukturální. Zanedbatelný nebyl ani vliv toho, že ve výstavbě převažovaly velké závody, zejména u okresů.

Pro územní rozmístění relativně vysokého přírůstku počtu pracovníků v etapě 1962–1967 byl vedle rychlého rozvoje Slovenska charakteristický méně výrazný rozvoj v průmyslově slabém jihozápadním a jižním pohraničním pásu Čech a Moravy od Tachovska až po Břeclavsko (okresy Tachov, Břeclav, Plzeň-jih, Znojmo, Jindřichův Hradec, Písek). Tradiční průmyslový prostor v severní části Českých zemí už vykazoval příznaky stagnace či úbytku. Týkalo se to zejména oblasti mezi Plzní a Prahou, v souvislosti s tehdejším útlumem uhelné těžby i okresů Most, Teplice a Ostravska, dále Jablonecka, Trutnovska, Náchodska, Prostějovska.

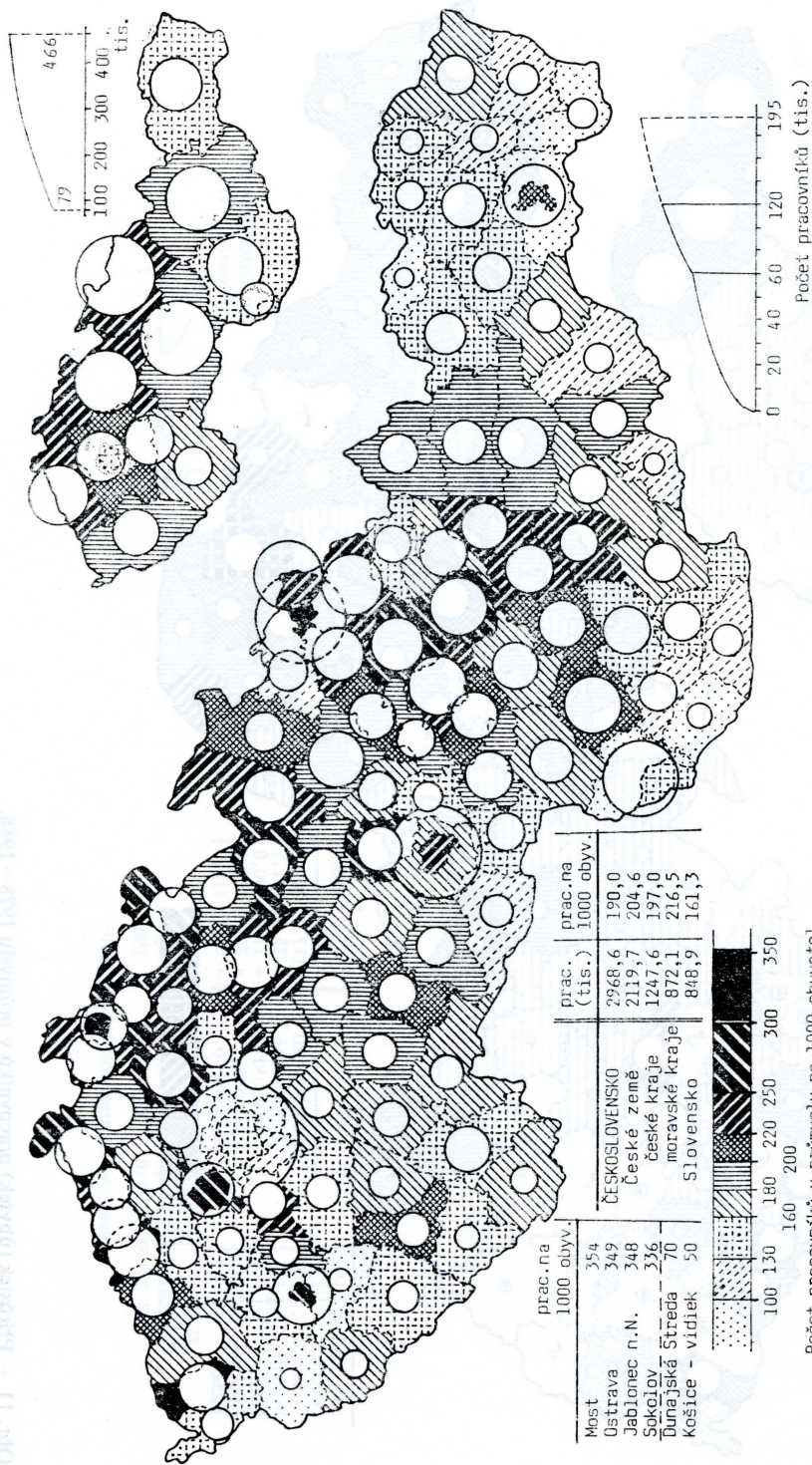
Tvrdošíjně setrvání u obnoveného direktivního plánovaného hospodářství i po roce 1973 navzdory zásadně novým převratným tendencím ve světovém hospodářství znamenalo zaostávání čs. průmyslu, které se zdánlivě méně výrazně projevilo v zaměstnanosti a v území. Obnovení a posílení orientace na SSSR a ostatní bývalé země RVHP způsobilo v zásadě prodloužení lokalizačních tendencí z předchozích období a reprodukci nevhovující struktury.

Obr. 10 — Přírůstek (úbytek) pracovníků v průmyslu 1967—1978.

Obr. 11 — Prírůstek (úbytek) pracovníků v průmyslu 1978—1988.

Počet pracovníků v průmyslu na 1000 obyvatel

Obr. 12 — Pracovníci v průmyslu (stav 1988 a intenzita na 1 tis. obyv.).

V letech 1967–1978 pokračoval prudký průmyslový rozvoj Slovenska, pokud ho měříme růstem zaměstnanosti jako ukazatele, který byl již v té době překonán. V tom spočívá relativnost slova rozvoj ve vývoji čs. průmyslu už od roku 1948. V některých okresech stoupl počet pracovníků z nízkého základu až na dvojnásobek (Dunajská Streda, Vranov). Rychle se rozvíjelo celé východní Slovensko jako dříve nejzaostalejší oblast, okresy v Podunajské nížině a přilehlých podhorských územích, dále oblast Oravy a Kysuce.

V Českých zemích, kde počet pracovníků stagnoval, se vývoj územního rozložení v okresech podobal předchozímu období, ale na řádově nižší úrovni. V celkovém pohledu se snížil přírůstek „jihů“ a zvýšil úbytek „severů“, úbytek vykazala již více než třetina okresů. S výjimkou okresů Sokolov a Chomutov se do „pásma sestupu“ dostal celý sudetský pás od Chebska po Náchodsko (zvláště výrazně oblast textilního a oděvního průmyslu od Děčínska po Náchodsko a spolu s ní pánevní oblast okresů Most, Teplice a Ústí n. L.) a na něj na obou koncích navazující pás z Plzeňska až po okres Hradec Králové včetně Kladenska s koncentrací úbytku především v pražské aglomeraci (největší úbytek počtu pracovníků – asi o 15 %) a na Kladně. Na Moravě to byly především okresy Zlín, Prostějov a Brno (tedy okresy s vysokým podílem lehkého průmyslu), dále Ostrava a Olomouc. Větší přírůstek nad 25 % zaznamenaly čtyři průmyslově slabé okresy Tachov, Břeclav, Prachatice a Louny.

Zatímco v Českých zemích změnily pomalé přesuny v průmyslové zaměstnanosti územní rozložení průmyslu minimálně (závažnější změny probíhaly přímo ve výrobě a v území, krajině a životním prostředí působením vytvořené struktury průmyslu), a to ve prospěch průmyslově slabých okresů, na Slovensku došlo za 11 let k dalším pronikavým změnám jak v rozložení průmyslu, kde šlo z valné části o nové závody, a dalších ekonomických a mimoekonomických aktivit, které na rozvoj průmyslu váží, tak k výraznému posunu v postavení a významu slovenského průmyslu v rámci celé čs. ekonomiky.

V období 1978–1988 se dále snížil přírůstek počtu pracovníků v průmyslu. Pronikavý pokles na Slovensku o více než polovinu předchozí dekády, setrvalost vývoje na Moravě a malý vzestup v Čechách se projevil v územním rozmístění ztlumením rozdílů mezi okresy. Ztráta hospodářské dynamiky a nedostatek investic směřovaných navíc převážně do extenzivně rozvíjeného palivoenergetického komplexu a údržby a oprav zastaralých zařízení vykonalo své. Nadále pokračoval průmyslový vzestup okresů Podunajské nížiny a přilehlých území v Pováží a na Oravě, na východním Slovensku; první slovenský okres vykázal úbytek (Lučenec). Přírůstek Bratislavy se však již snížil na minimum.

Převažující malá velikost terčů přírůstků či úbytků v okresech Českých zemí a vysoká četnost okresů v indexovém pásmu 95–105 zachycuje zdánlivou stabilitu v území v tomto období. Zajímavé pro toto období bylo zpomalení poklesu u Prahy a okolí, pokles u okresů Louny, Tachov, Znojmo a Břeclav, v předchozích etapách rozvojových, ale zejména paradoxní vzestup okresů uhelných pánví (Sokolov, Chomutov, Most, Teplice, Ústí n. L., Ostravsko), a to v období, kdy ve světě gradovaly tendence energetických úspor a asanací i konverzí uhelných a hutnických oblastí a u nás ekologická katastrofa těchto okresů. O to problematičtější se stává útlum těchto oblastí očividný ve vývoji po listopadu 1989. Za povšimnutí stojí vzestup okresu Třebíč (Jaderná elektrárna Dukovany) a okresu Kolín. Na Moravě pokračoval úbytek u okresů Prostějov a Zlín s lehkým průmyslem.

Geografické rozmístění čs. průmyslu na konci roku 1988 (viz obr. 12) a vývoj v období 1962–1988 zachycený v mapách podchycuje období a stav před historickým zlomem, který přinesl 17. listopad 1989. Od tohoto data začaly dostávat vývojové tendence čs. průmyslu nové směry a dimenze, do značné míry odlišné proti celému vývoji

po roce 1948, i když nadále ovlivňované tuhou setrvačností a lokalizační předurčeností předchozího vývoje. Tento zlom je svou hloubkou a při rozsahu průmyslu větší než zlom po únoru 1948.

I přes velký přesun těžišť průmyslového rozvoje z tradičních oblastí v kapitalistických fázích zůstává i nadále největší část čs. průmyslu soustředěna severně od čáry Aš—Plzeň—Pardubice a v moravském prostoru od Brna a Zlína po Ostravu. V této části státu se také vlivem koncentrace a odvětvové struktury průmyslu nahromadily největší problémy životního prostředí, kdy všem lesům na severních pohraničních horách od Aše po Beskydy hrozí zánik.

Markantní vzestup Slovenska jako celku a východní Moravy se projevil např. tím, že se vytvořila silná průmyslová oblast hluboko po obou stranách moravsko-slovenské hranice, kde se intenzita průmyslu přiblížila úrovni nejprůmyslovějších oblastí. Jaké problémy však tato oblast prožívá nyní, je všeobecně známo.

I přes rychlý průmyslový rozvoj zůstaly na Slovensku průmyslově nejslabší některé okresy jižního, středního a východního Slovenska. V Českých zemích pak oblasti jižních a jihozápadních Čech, Českomoravské vrchoviny a jižní Moravy. Při hustotě zalidnění a charakteru krajiny zde měl rozvoj průmyslu spíše bodový charakter v centrech. Ze všech změn po roce 1948 nadále imponuje síla industrializačního procesu 19. století a období do roku 1948, který stále tvoří lokalizační kostru zejména průmyslu Českých zemí. U průmyslově slabých okresů však již dnes nejde o dřívější chápání zaostalosti, ale o hospodářskou strukturu, kterou v době, kdy rozvoj území již není spatřován jen anebo především v rozvoji průmyslu, tvoří komplex prvků a funkcí, dříve třeba okrajových a opomíjených, ale pro dané území typických.

Geopolitickým otevřením hranice na západ a postupně obnovovanou prozápadní orientací, která má snížit nebezpečnou jednostrannou závislost, se odhalil neutěšený stav západních a jihozápadních Čech a vůbec českého trojúhelníku vymezeného vrcholy Cheb—Praha—Český Krumlov. Toto území nese výraznou pečeť předchozí vojenské doktríny, kdy mělo charakter určité nárazníkové zóny a pohraničí RVHP a Varšavské smlouvy na západě. Jeho poloha vůči hospodářskému gigantu znovu-sjednoceného Německa přinese do tohoto území nové impulsy a změny.

Závěr

Z vývoje geografického rozmístění průmyslu v Československu ve sledovaném období lze odvodit některé závažné závěry.

Toho, čeho České země dosáhly v průmyslovém rozvoji za dvě století, k tomu došlo na Slovensku v podstatě za čtyřicet let. Rozdíl v kontinuitě je příliš velký a projevuje se dosud ne již v průmyslové nasycenosti ve vztahu k obyvatelstvu a území, ale spíše ve směru kvality, finálních výsledků a ekonomické výkonnosti. Zatímco České země zajišťovaly svůj rozvoj převážně z vnitřních zdrojů a až do roku 1948 ve vazbě na zahraniční kapitál a v orientaci na průmyslově vyspělé západní a sousední země, Slovensko absolvovalo svůj průmyslový rozmach až po roce 1948 v podmínkách zaměření na tzv. socialistické země a šlo u něj o výrazný přesun investic, kapacit, prostředků a kapitálu z Českých zemí v rámci přerozdělovacích procesů, které se v takové míře a v nejrůznějších formách rozbujely v socialistickém období.

Je nepochybné, že přírůstek téměř 400 tis. pracovních míst ve slovenském průmyslu za 26 let od roku 1962 (o 87 %, tj. o více než 3 % ročně) si vyžádal obrovské investice a zdroje a pomohl vymazat historické zaostávání Slovenska ze začátku socialistického období, i když ve směru, který je dnes pro celý stát problematický. Struktura

čs. hospodářství a průmyslu vytvářená přes čtyři desetiletí se ocitla po 17. listopadu 1989 v nových podmínkách a byla vystavena drastické konfrontaci s výkonností, kvalitou a vyspělostí ekonomik vyspělých států. Pouhé otevření hranic a první krůčky k obnově tradiční západní orientace a k tržním principům zpochybnily tuto strukturu a s ní i geografické rozmístění. Dlouhodobý umělý nedostatek pracovních sil se během krátké doby změnil v nezaměstnanost. Odhalil se obrovský přebytek pracovníků v průmyslu, zemědělství a jiných odvětvích daný byrokracií, strukturální, technickou, technologickou, vědeckotechnickou a lokalizační zastaralostí.

Při průmyslové nasycenosti Českých zemí, která má své historické kořeny, a nepříznivé demografické situaci, ke které přispěla rozsáhlá emigrace převážně kvalifikovaných mladých lidí po roce 1948 a vlivy způsobu a kvality života a znehodnoceného životního prostředí na reprodukci obyvatel, byl posun těžiště růstu počtu pracovníků v průmyslu na východ pochopitelný. Závažnost tohoto vývoje však spočívala i v tom, že tento vývoj probíhal v době, kdy ve vyspělých zemích, mezi které Československo do roku 1948 patřilo, probíhala redukce průmyslové zaměstnanosti v sektorové struktuře hospodářství vyvolaná vědeckotechnickou a zdrojově úspornou modernizací. Jen v období 1970–1986 se snížil podíl sekundárního sektoru za vybrané vyspělé země z 38,8 % na 31,6 %, zatímco v Československu se tento podíl udržel na neúnosné úrovni 46 %.

Pod povrchem zdánlivě obrovského rozmachu čs. průmyslu v socialistickém období, jak to „dokazovaly“ např. indexy hrubé výroby, produkce vybraných výrobků převážně průmyslové prvovýroby (uhlí, ocel, cement atd.), vývoj zaměstnanosti, došlo ve skutečnosti k rozsáhlé devalvaci dědictví minulosti a k závažným deformacím struktury hospodářství a průmyslu, ke zpomalení až poklesu hospodářského růstu, který stejně nesloužil obyvatelstvu, diskutabilnímu vývoji životní úrovně, devastaci životního prostředí s průmětem do zdravotního stavu obyvatelstva, nepříznivých změn přírody a krajiny. Následky této degradace potvrzují i v případě, že se zmírní nebo odstraní jejich příčiny, po několika budoucích generacích.

Vývoj do roku 1989 představuje historickou etapu, která po sobě zanechala tíživé dědictví. Mnohé z toho, co vzniklo neorganickou implantací cizorodé prvovýroby hospodářské politiky do vývoje čs. hospodářství po roce 1948, s návratem k přirozeným vývojovým tendencím zanikne nebo bude muset být změněno. Co zbude z průmyslu a jeho rozmístění v období 1948–1989, je dnes otázkou. Změny však jsou již po krátké době působení malé privatizace značné a naznačují, že s realizací velké privatizace zasáhnou neméně silně i „velké“ hospodářství včetně průmyslu. Půjde o zásadní a dlouholetou transformaci, která nemá vzhledem k rozsahu hospodářství a nahromaděných problémů v čs. historii období.

Hodnocení vývoje v období 1962–1988 a dosaženého stavu v roce 1988 či 1989 může být výchozím bodem a úrovní pro srovnání. Tímto způsobem lze sledovat budoucí odlišnosti změn včetně geografických přesunů v rozmístění průmyslu. Těmito otázkami by se však měl zabývat samostatný článek.

Literatura:

1. Atlas československých dějin. Praha, ÚSGK 1965.
2. Atlas Československé socialistické republiky. Praha, ÚSGK 1966.
3. KOPAČKA, L.: Changes of the sectorial structure of economy and the geographical distribution of industry in Czechoslovakia 1948–1989. In: Analysis and synthesis of geographic systems, Brno, GGÚ, ČSAV 1992. s. 63–84.
4. KOPAČKA, L.: K vývoji ekonomické aktivity obyvatelstva ČSSR v období 1961–1980. Demografie, 31, Praha 1989, č. 1, s. 25–36.

5. KOPAČKA, L.: The evolution of the employment rate and changes in the economic activity of the population in Czechoslovakia 1948—1983. In: *Hospodářské dějiny* 15. Praha, ÚČSSD ČSAV 1986, s. 643—670 + 5 tab. a 6 graf. příloh.
6. MAREŠ, J.: Historical changes in the location of the Czechoslovak industry. *Historická geografie* 19. Praha, ÚČSSD ČSAV 1980, s. 305—320, 16 map mezi s. 312 a 313.
7. MAREŠ, J.: Industrializace Československa — její klady a zápory. *Sborník ČSGS*, 93, Praha, Academia 1988, č. 3, s. 183—198.
8. Pracovníci a mzdové fondy socialistického sektoru národního hospodářství v krajích a okresech podle odvětví národního hospodářství v ČSSR (ČSR, SSR) za rok 1962 (1967) až 1989. *Československá (Česká, Slovenská) statistika*. V období 1962—1966 údaje za průmysl celkem, od roku 1967 i za odvětví.
9. Ukazatele hospodářského vývoje v zahraničí 1988, 1986 atd.
10. *Historická statistická ročenka ČSSR*.
11. *Statistické ročenky ČSSR 1985—1989*.
12. *Statistické ročenky ČSFR 1990 a 1991*.

Summary

CHANGES OF THE GEOGRAPHICAL DISTRIBUTION OF CZECHOSLOVAK INDUSTRY 1962—1988

The paper deals with basic tendencies of the development and changes in the geographical distribution of Czechoslovak industry in the period 1962—1988 divided into three stages with respect to the development of the sectorial structure of economy and long-term process of industrialisation on the Czechoslovak territory. The analysis is based on the employment rate data. The basis of paper form Figs. 1 to 12.

Industry played an extremely important role in the development of Czechoslovak economy, society, landscape and environment in the period 1948—1989. Changes of sectorial structure were most significant. Part I of the paper therefore evaluates sectorial development of Czechoslovak economy in comparison with selected developed countries (see Figs. 1 and 2).

An extensive economic development in the period 1948—1989 resulted in a large-scale increase of employees. Share of economically active population exceeded 50%.

In comparison with developed countries in the period 1970—1986, i.e. at the time when the dynamism of sectorial changes in these countries accelerated, characteristic feature was the successive retardation of the sectorial changes in Czechoslovak economy. Developed countries showed much more dynamism in changing their mature economies than Czechoslovakia did, particularly in the tertiary and secondary sectors. In developed countries, share of secondary sector on the employment rate has dropped from 40.7% to 31.1%. On the other hand, in Czechoslovakia this proportion remained on extraordinarily high level (around 46%). Compared with sectorial structure in developed countries (state 1986), Czechoslovakia should have only 46% of its actual employees in primary, 67% in secondary, but 154% in tertiary sector. Such discrepancies caused economic, territorial and geographical consequences.

The development of economy and industry was closely connected with location and geographical distribution. In the principal Part II of the paper and its Figs. 3 to 12 the development and changes in the geographical distribution of Czechoslovak industry in the period 1962—1988 is analysed.

The paper reassumes on the studies of long-term process of industrialisation in the period 1780—1960 by J. Mareš. For the period 1962—1988 Figs. 5 and 6 were elaborated according to the method by J. Mareš (development of density of industry per 1 km²). In the period 1780 to 1948 the centre of industrial development was in northern part of Czech Lands and in major cities Praha, Brno and Plzeň. Establishing of the so-called "socialist" system in February 1948 resulted in a fundamental change of geographical and geopolitical position and orientation and of economic policy. Long-lasting economic and industrial development and localization was interrupted.

The socialist period was characterized by a shift towards greater industrial development in whole Slovakia, especially in all periods concerned 1962—1967, 1967—1978 and 1978—1988. These tendencies are shown in all figures of this paper, in particular Figs. 5 to 12 according to districts.

Number of industrial employees in the Czech Lands has raised at 48% between 1948 and 1988. Over 80% of this increase, however, occurred in the first phase (1948—1962) and the industrial employment in 1948 accounted for 68% of that in 1988. In Slovakia, sharp increase was

continuous in the whole course of 40 years (266 %) and industrial employment in 1948 was only 27 % of the 1988 state. In the period 1948—1962 the Slovak share on the whole industrial employees' increase was only 28.5 %; in the period 1962—1988, however, it was as high as 77 %. The Slovak share on the national industrial employment has been raised from 14 % to 28.9 % (population share being 27.9 % and 33.6 % respectively).

A significant industrial shift towards Slovakia, which began already in the 1930s and accelerated after 1945 and 1948, peaked in the period 1962—1988. In 1988, 46.4 % of all Slovak industrial employees originated from this period (see Figs. 7 and 8). A large-scale industrialisation based on the increase of industrial employment was in action on the whole Slovak territory and in some less developed Moravian and Bohemian districts as late as in the sixties, seventies and eighties.

Number of industrial employees was either stable or went down first of all in traditional regions of Czech Lands. Such development was closely tied with structural changes, with heavy industry playing the main role. Weakening of the light industry affected the traditional Sudety industrial belt. Rise of some originally underdeveloped districts was largely based on machine industry and to lesser extent on chemical industry, power supply etc. A striking boom in Slovakia and eastern Moravia has been reflected in creation of a strong industrial region along the Slovak-Moravian border, where the industrial intensity almost reached the level of most industrial areas.

Development of industrial employment and changes in territorial distribution had a strict geopolitical, structural, demographic and social reflections under the "socialist" régime. The orientation towards giant enterprises — an alien element on Czechoslovak territory — was very important, too, resulting in great territorial and environmental problems.

Geographical distribution of Czechoslovak industry in 1988 — largely influenced by the development between 1962 and 1988 — reflects the situation before an important historical change. Czechoslovakia appears again on the historical intersection after November 17th, 1989, when the socialist system collapsed and geopolitical position and orientation again have been changed. New tendencies in development of Czechoslovak industry occurred since that time, most of them being different from that ones of the period after 1948. An effort to rejoin the interrupted development before 1948 is evident. New stage of long-term development and geographical distribution of economy and industry and of differentiation among individual regions will take place.

Fig. 1 — Development of the employment rate according to sectors 1948—1990 (comparison with developed countries)

Fig. 2 — Development of the industrial employment rate 1948—1990

Fig. 3 — Development of industrial employees 1962—1988

Fig. 4 — Development of industrial employees in three stages of the period 1962—1988

Fig. 5 — Changes in the industrial density 1962—1988 (workers per 1 km²)

Fig. 6 — Changes in the industrial density 1962—1988 (%)

Fig. 7 — Industrial employees (number in 1988 and development 1962—1988)

Fig. 8 — Increase (decrease) of industrial employees 1962—1988

Fig. 9 — Increase (decrease) of industrial employees 1962—1967

Fig. 10 — Increase (decrease) of industrial employees 1967—1978

Fig. 11 — Increase (decrease) of industrial employees 1978—1988

Fig. 12 — Industrial employees (number in 1988 and intensity per 1000 population unit)

(Pracoviště autora: Geografický ústav ČSAV, pobočka Praha, Na slupi 14, 128 00 Praha 2.)

Došlo do redakce 23. 4. 1992.

Lektoroval Libor Krajčíšek.

LUDEK SYKORA

SOUČASNÁ SÍDELNÍ POLITIKA VE VELKÉ BRITÁNII

Řešení krize vnitřních měst

L. Sýkora: *Contemporary Urban Policy in the United Kingdom*. — Sborník ČGS, 97, 3, p. 172—183 (1992). — The article is focused on the development of the UK inner city policy. A survey of the contemporary programmes is outlined and achievements and failures of urban policy initiatives are analysed. The stress is laid on the departure from welfare ideas and on implementation of new initiatives on the background of postwelfare paradigm.
KEY WORDS: urban policy, inner cities, United Kingdom.

Od poloviny šedesátých let dochází ve Velké Británii ke zvýšenému zájmu o sociální a ekonomické problémy kumulující se do velkých měst a zejména jejich centrálních částí. Postupný proces pronikání k jádru problémů a odhalování skutečných příčin vedoucích k degradaci prostředí vnitřních měst vedl k aplikaci široké škály nástrojů sídelní politiky. Moderní přístupy k řešení problémů koncentrujících se v britských vnitřních městech navazují na letitou tradici regionální a sídelní politiky ve Velké Británii a v posledních letech, kdy v souvislosti s krizí *Welfare State* dochází k přehodnocení tradičních nástrojů, výrazně ovlivňují nové koncepce aplikované ve většině evropských zemí.

Široká transformace vedoucí v dnešní ČSFR k rychlému přechodu od centrálního plánování k tržní ekonomice má rozsáhlý vliv na restrukturalizaci výrobních aktivit, vlastnických vztahů atd. V některých regionech a lokalitách je nové ekonomické prostředí neslučitelné se starými strukturami zděděnými z předchozího ekonomického systému. Problémy objevující se v některých územích nás vedou k řadě otázek. Jak pomoci problémovým územím? Jak stimulovat ekonomický rozvoj na mikroúrovni? Hledání cesty k novému ekonomickému a politickému myšlení probíhá ve dvou rovinách. Vlastní transformaci doprovází proces učení se pravidel možností v nově instalovaném systému. Otevřenou otázkou zůstává, jakou formu tržní ekonomiky bude mít ČSFR za několik let. Přestože nám pohled na britskou scénu nemůže dát přímé odpovědi na otázky, jak řešit naši specifickou situaci, je příkladem problémů, které se objevují ve vyspělých ekonomikách, a pokusů o jejich řešení.

Kořeny moderní sídelní politiky ve Velké Británii sice sahají do poloviny šedesátých let, avšak až v sedmdesátých letech byl zastaven tradičním program zakládání nových měst. Pozornost se plně přesunula na problém deprivovaných částí velkých měst. Právě novým městům, zakládaným s cílem kontrolovat a ovlivňovat proces suburbanizace a zároveň zastavit růst a šíření velkých měst (Prestwich a Taylor, 22), byly na počátku sedmdesátých let z části prisuzovány ztráty pracovních příležitostí ve vnitřních částech velkých měst (Harloe a kol., 16). Došlo ke zlomu v základní koncepci sídelní politiky. Snahy o regulaci vývoje sídelní struktury byly vystřídané

politikou zaměřenou na problémová území v centrálních částech velkých měst. Problémy zhoršujícího se prostředí vnitřních měst začaly postupně přitahovat více pozornosti než regionální nerovnováha mezi severní a jižní částí země, tvrdí Smith (25). Ve snaze vyrovnat se s rostoucími sociálními a ekonomickými obtížemi, dochází k iniciování mnoha projektů moderní sídelní politiky, jejichž charakter je výrazně ovlivněn změnami v celkové koncepci vládní ekonomické i sociální politiky.

Zatímco politické klima prvních poválečných dekád bylo v mnoha západoevropských státech založeno na „welfare“ ideologii (tj. zaručení vysoké a stabilní zaměstnanosti, státem zajišťované zdravotnictví, vzdělání, sociální záruky a komunální bydlení), politickou reakcí na ekonomickou krizi sedmdesátých let je nástup nových principů, s kterými přichází reaganovská a thatcherovská garnitura. Heslo „méně vlády a více trhu“ podtrhuje zaměření změn směrem k deregulaci centrálního přerozdělování zdrojů a posílení vlivu soukromého sektoru. Tato tendence hraje významnou roli také při řešení problému vnitřních měst. Velká Británie, země s nejbohatší tradicí a mnoha zkušenostmi v regionální a sídelní politice i plánování, se v Evropě stává „vlajkovou lodí“ nových iniciativ sídelní politiky. V počátcích je sice znát silný vliv přístupů uplatňovaných na severoamerickém kontinentu, ale postupem času dochází k vypracování mnoha specifických projektů, ovlivňujících sídelní politiku nejen v ostatních západoevropských zemích, ale i ve Spojených státech,

Od „welfare“ strategie k podpoře podnikání

Na vývoji moderní sídelní politiky a jejích iniciativ se výrazně odráží přehodnocení úlohy vlády při ovlivňování sociálního a ekonomického vývoje společnosti. Odklon od *Welfare State* směrem k novému *post-welfare* paradigmatu (Bennett, 7) se obecně vyznačuje snížením role centrální vlády při přerozdělování zdrojů a posilováním úlohy trhu a vlivu nevládních organizací. Tento všeobecný trend je často doprovázen změnou vztahů mezi centrální vládou a různými úrovněmi orgánů místní, regionální či zemské správy, což se ve Velké Británii projevuje značnou centralizací pravomocí do rukou centrální vlády a rozsáhlou kontrolou nad hospodařením orgánů místní správy. Výše uvedené tendence můžeme velmi názorně sledovat na vývoji programů sídelní politiky.

Edwards (15), Pacione (21) a další dělí politické přístupy k řešení krize vnitřních měst ve Velké Británii do tří etap: první pokrývá roky 1965–1977, druhá krátké období 1977–1979 a třetí se datuje od roku 1979. Fáze se od sebe významně liší způsobem pojetí problému a z toho vyplývajícími pokusy o jeho řešení.

1965–1977. Ačkoliv některé územně cílené projekty (zejména v oblasti bydlení, plánování a regionálního rozvoje) existovaly již v poválečných letech, první programy specificky zaměřené na narušené prostředí některých částí vnitřních měst se objevují až v letech šedesátých (Prestwich a Taylor, 22). Faktory, které vzbudily zájem o daný problém, shrnuje Edwards (15): „znovuobjevení chudoby“; úpadek životního prostředí v centrech mnoha velkých měst; narůstající důkazy o zhoršujících se podmínkách bydlení a úroveň vzdělání pracujících; zkušenosti programů zaměřených proti bídě, aplikovaných v USA; v neposlední řadě i rozvíjející se diskuse o imigraci a imigrantech.

Problém byl na pozadí „welfare“ politiky chápán jako okrajové obtíže, omezené na některé specifické lokality, které se dají řešit doladěním stávající politiky. Kořeny problému byly hledány v sociální patologii jedinců a narušeném rodinném prostředí chudších vrstev obyvatelstva. Iniciativy vycházející z myšlenky, že rozhodujícím úkolem je narušení cyklu samoreprodukující se chudoby, se soustředily na fyzicky

a mentálně postižené, mladé delikventy, špatnou rodinnou výchovu, negramotné, alkoholiky a na příslušníky etnických menšin. Mezi roky 1966 a 1974 bylo započato pět, převážně sociálně zaměřených programů, na jejichž základě směřovaly specifické vládní dotace do rukou vybraných místních úřadů za účelem zlepšení úrovně vzdělávání, sociální a zejména mateřské pomoci, jejichž potřeba vzrůstala především v oblastech koncentrace etnických menšin.

V podmínkách nárůstu nezaměstnanosti a celkové recese světové ekonomiky v polovině sedmdesátých let se však stávalo stále zřejmějším, že úpadek viditelný v centrálních částech měst není pouhým důsledkem koncentrace chudých a problémů z této koncentrace vyrůstajících.

1977–1979. K transformaci přístupů sídelní politiky v druhé polovině sedmdesátých let vedlo podle Edwardse (15) poznání následujících skutečností. Kořeny problému vězí hlouběji ve struktuře lokální, národní či dokonce mezinárodní ekonomiky. Hledání příčin pouze v sociální patologii je nedostatečné; úpadek je důsledkem úbytku průmyslových i obchodních aktivit a odchodu kvalitních pracovních sil z vnitřních měst.

V roce 1977 byla ministerstvem životního prostředí, do jehož kompetencí mimo jiné spadá územní plánování i sídelní politika, signalizována nová strategie. Spočívala v mnohem širěji založeném přístupu, kombinujícím programy ekonomické, sociální a týkající se životního prostředí, a ve vytváření nových organizačních struktur mezi centrálními a místními orgány za účelem lepší koordinace činnosti. Jako rozhodující politické cíle byly stanoveny:

1. Posílení ekonomiky ve vnitřních městech.
2. Zlepšení fyzického vzhledu městských center a zvýšení celkové atraktivity.
3. Zmírnění sociálních problémů.
4. Zajištění rovnováhy v rozmístění populace a pracovních příležitostí mezi vnitřním městem a ostatními částmi regionu.

Politické cíle, zaměřené především na ekonomickou regeneraci, měly být zabezpečovány společnou činností vládních a lokálních úřadů. K vytvoření takovéto spolupráce došlo v nejproblematictějších místech, jež byly podle naléhavosti řešení rozlišeny do tří úrovní: *Partnership Authorities* [7], *Programme Authorities* [15] a *Other designated districts* [14]. Všechny ostatní lokality mohly žádat o finanční pomoc předložením projektů v rámci *Traditional Urban Programme*. Projekty umožňovaly místním úřadům pomoci subvencí a finanční asistence stimulovat a přitahovat nové podnikatelské aktivity, připravovat pozemky pro výstavbu průmyslových podniků, kanceláří či sportovních a kulturních zařízení a zabezpečit vytvoření patřičné infrastruktury. V započatém konceptu spolupráce centrální a místní úrovně pokračovala po vítězství ve volbách 1979 i konzervativní vláda, položila však rozhodující důraz na zajištění soukromého sektoru.

Od roku 1979. Základní filozofie konzervativní vlády premiérky Thatcherové vycházela z následujících předpokladů:

- a) administrativní aparát je příliš rozsáhlý, nákladný a nepřiměřeně zasahuje do ekonomiky i soukromé sféry;
- b) tržní mechanismus je mohem citlivější a efektivnější, než může být jakékoliv plánování;
- c) soukromý sektor je účinnější než státní téměř ze všech ekonomických hledisek;
- d) snížení závislosti na veřejném sektoru povede firmy, rodiny i různá společenství ke znovuobjevování tradičních hodnot, prospěšnosti podnikání, role vlastní iniciativy a seberealizace (Andersen, 1).

Deregulace prováděcích procedur odstraněním či vypuštěním části byrokratického

aparátu a silný důraz na úlohu soukromého sektoru při ekonomické regeneraci se staly na počátku osmdesátých let hlavními vodítky při přepracování stávajících a započeti nových projektů sídelní politiky. V březnu 1988 pak ministerská předsedkyně zahájila programem *Action for Cities* rozsáhlý útok na řešení problémů sužujících velká města. Za hlavní cíle bylo stanoveno:

1. Zlepšit pracovní vyhlídky vytvářením nových pracovních příležitostí ve vnitroměstských oblastech a zvyšováním možnosti místních obyvatel ucházet se o ně.
2. Začít znovu využívat opuštěné a znehodnocené pozemky a budovy.
3. Stimulovat růst investic soukromých podnikatelů ve vnitřních městech.
4. Zlepšit standard bydlení ve vnitřních městech.
5. Povzbudit seberealizaci obyvatel a zlepšit sociální složení obyvatelstva centrálních částí měst (DoE, 11).

K dosažení výše uvedených cílů slouží široká škála projektů, programů a iniciativ. Pozornost bude v následujících odstavcích zaměřena jen na nejdůležitější z nich, které dle Robsona (23) dělíme na tři základní skupiny nástrojů sídelní politiky:

- a) územně cílené projekty;
- b) spolupráce veřejného a soukromého sektoru;
- c) agentury centrální vlády.

Územně cílené projekty

Územně cílené projekty lze stručně charakterizovat jako finanční pomoc, daňové úlevy či zjednodušení plánovacího režimu ve speciálně vymezených lokalitách či zónách.

URBAN PROGRAMME (UP). První rozsáhlý vládní program, zaměřený na vnitřní města, jehož vznik se datuje ke konci šedesátých let. Původní zaměření UP na řešení sociálně patologických problémů se radikálně změnilo na konci let sedmdesátých, kdy byl důraz přenesen na podporu rozvoje místních ekonomik. Zákon o území vnitřních měst (*Inner Urban Areas Act*) z roku 1978 znamenal značné zvýšení veřejných výdajů na UP (Balchin a kol., 4) a deklarací *Partnership Authorities*, *Programme Authorities* a *Other Designated Districts* umožnil soustředění prostředků do nejpostiženějších území. Postupné zvyšování počtu lokalit, zahrnutých mezi výše uvedené, vedlo v druhé polovině osmdesátých let k nové vládní iniciativě. Ministerstvo životního prostředí (*Department of Environment – DoE*) rozhodlo o jejich zredukování a soustředilo finanční pomoc jen do oblastí s nejnutnějšími potřebami (*Inner Area Programme – IAP*). Vybraných 57 místních úřadů (*Partnership Authorities*) se mohlo v sezóně 1987–88 ucházet navržením projektů o jejich 75% krytí z centrálních zdrojů. Výběr zahrnul všechny do té doby existující *Partnership* a *Programme Authorities* a dalších 25 lokalit, které původně spadaly do statutu *Other Designated District* nebo *Traditional Urban Programme*.

Struktura výdajů na projekty v rámci IAP byla v sezóně 1987–88 následující (DoE, 11):

ekonomické – 39 % (podpora začínajících podnikatelů – 7,6 %; školení – 7,6 %; podpora malým firmám na výstavbu budov – 4,6 %; poradenství podnikatelům – 1,5 %; příprava znehodnocených pozemků pro opětovné užití a vybudování infrastruktury – 17,7 %);

sociální – 32 % (vzdělání – 2,6 %; sociální služby pro staré občany a nezaměstnané – 12,2 %; zdravotnické služby – 2,7 %; prevence proti zločinnosti a vandalismu – 1,3 %; informace a poradenství – 1,1 %; rekreace, sport a volný čas – 12,1 %);

životní prostředí – 19 % (fyzická obnova starých budov, parky a volná prostranství – 15,2 %; doprava a zlepšení prostředí na ulicích – 3,8 %);

bydlení – 10 % (zlepšení vnějšího vzhledu budov – 7,1 %; zaopatření skupin lidí se speciálními potřebami – 2,9 %).

ENTERPRISE ZONES (EZ). Původní pojetí EZ pochází od profesora geografie Petera Halla, který navrhoval, aby v některých z nejproblémovějších území byl aplikován princip volného podnikání, s cílem vytvořit „Hongkong padesátých a šedesátých let“ uprostřed vnitřního Liverpoolu či Glasgowa (Andersen, 1). *Enterprise Zones* představují experiment, testující, jak dalece může být uvnitř speciálně vymezených území stimulována ekonomická aktivita odstraněním daňového zatížení a urychlením či úplným odstraněním obvyklých administrativních procedur a opatření. Každá nová či již existující průmyslová či obchodní aktivita lokalizovaná uvnitř EZ je po dobu deseti let od založení EZ zvýhodněna v následujících kritériích:

1. Osvobození od vlastnických daní (průmysl a obchod) a daňové úlevy na investice do budov pro průmyslové a komerční účely.
2. Výrazné zjednodušení plánovacího režimu a vyřizování zbývající, nejnnutnější administrativy co nejrychlejší cestou.
3. Omezení vládních požadavků na statistické informace.
4. Žádosti firem z EZ o určité státní zakázky jsou považovány za prioritní.

Prvních 11 EZ bylo otevřeno mezi červnem 1981 a dubnem 1982 a dalších 14 bylo na seznam přidáno v druhém kole mezi červencem 1983 a dubnem 1984. Na konci roku 1990 bylo ve Velké Británii celkem 27 EZ o rozlohách od 48 do více než 440 hektarů. Vzhledem k vysokým nákladům na pracovní příležitosti vytvářené v rámci EZ bylo v prosinci 1987 rozhodnuto nerozšiřovat dále tento projekt. Kritici uvádějí, že většina „nově“ vytvořených pracovních příležitostí vznikla pouhým přestěhováním firem již existujících v těsném sousedství do areálu EZ (Lawless, 18, Barnekov a kol., 5), a navíc řada investic směřovala k postavení skladů, které zabírají prostor a přinášejí jen několik pracovních příležitostí (Robson, 23). Vzhledem ke skutečnosti, že v nejbližší době vyprší lhůta EZ založených v prvním kole, budeme moci očekávat celkovější zhodnocení celého experimentu.

SIMPLIFIED PLANNING ZONES (SPZ). SPZ představují novou vládní iniciativu, která od listopadu 1987 umožňuje místním úřadům stimulovat ekonomický rozvoj v jasně vymezených územních zónách. Místní úřady mohou deklaraci SPZ stanovit jednoduchý plánovací režim ve vymezeném území (podle příkladu EZ), na jehož základě je v SPZ uděleno stavební povolení pro všechny druhy výstavby specifikované v projektu. Podnikatelé tudíž nemusí o povolení žádat individuálně a rovněž jsou osvobozeni od placení správních poplatků. Ministerstvo životního prostředí doporučuje (DoE, 13) kombinovat SPZ s ostatními iniciativami a dotacemi centrální vlády (City Grant, Derelict Land Grant, ..).

FREEPORTS. Jeden z dalších experimentů testující, zdali a s jakými účinky povede značná svoboda od vměšování a kontroly centrální vládou k rychlejšímu ekonomickému rozvoji. *Freeports* představují uzavřenou zónu uvnitř, či přiléhající k přístavu nebo letišti, kde je zpracovávané zboží posuzováno, jako kdyby se nenacházelo na území státu. Osvobození od daně z přidané hodnoty a dalších poplatků (v případě, že zboží nesměruje ze zóny do Velké Británie či států Evropských společenství) má zvýšit čistý příjem v pásmu lokalizovaných firem (Armstrong a Taylor, 2). Obdobný projekt byl v Československu aplikován pod názvem „svobodné celní pásmo“ a po první vlašťovce, a.s. Free Zone Ostrava, bylo svobodné celní pásmo rozhodnutím Federálního ministerstva zahraničního obchodu zřízeno i v dalších lokalitách (Hospodářské noviny, 24. 10. 1991).

Spolupráce veřejného a soukromého sektoru

Ke spolupráci veřejného a soukromého sektoru dochází na základě udělování vládních dotací na projekty, na nichž se významnou měrou podílejí soukromí podnikatelé.

CITY GRANT. Dotace, mající za účel překlenout nevýhody spojené s vysokými náklady na projekty lokalizované v problémových územích (znehodnocená půda, špatná dostupnost...), a tím umožnit soukromým podnikatelům spolehlivou návratnost investic, byly zavedeny v roce 1981 jako *Urban Development Grant (UDG)*. Projekty, na jejichž podporu byly UDG určeny, nebyly omezeny ani typem ani velikostí. Očekávan byl zejména podstatný podíl soukromého sektoru, zatímco příspěvek z veřejných zdrojů měl zajišťovat pouze nastartování projektu. UDG byly na schválené projekty vypláceny prostřednictvím místních úřadů a z centrálních zdrojů docházelo k jejich 75% úhradě. Na počátku roku 1987 byl zaveden *Urban Regeneration Grant (URG)*. URG představovaly přímé dotace centrální vlády soukromému sektoru, cílené na rozsáhlejší projekty. Tímto účelově doplňovaly UDG, jež byly prostřednictvím místních úřadů určeny zejména na projekty menšího rozsahu.

Od května roku 1988 nové *City Grant* nahrazují UDG, URG a pro soukromý sektor určené DRG (*Derelict Land Grant*). *City Grant* slouží k podpoře investic soukromého sektoru o minimálním rozsahu 200 tisíc liber a prioritou na jejich přidělování je dána projektům navrženým v 57 *Partnership Authorities* (lokality schválených pro *Urban Programme*). Hlavním přínosem grantových režimů má být vytvoření nových pracovních příležitostí, bydlení a znovuvyužití opuštěné půdy a prázdných budov. Navíc je od projektů očekáváno ztraktivnění celkového vzhledu zanedbaných území, a tím stimulování ostatních podnikatelů k investování v dané oblasti již bez potřeby finanční asistence. Na projektech schválených do 1. 11. 1988 se investice soukromého sektoru podílely z 80 % (granty 20 %) a rozdělení zdrojů dle funkčního zařazení projektů bylo následující: průmysl 39 %, bydlení 31 %, obchod 15 %, kanceláře 8 % a volný čas a cestovní ruch 7 %.

DERELICT LAND GRANT (DLG). Průzkum z roku 1982 upozornil na 45 tisíc hektarů znehodnocené půdy na území Anglie. Ve vládním registru nevyužívané půdy vlastněné veřejnými subjekty je pro rok 1988 zaregistrováno 36 tisíc hektarů (DoE, 11). Podstatná část těchto pozemků se nalézá ve starých oblastech vnitřních měst. Na podporu regenerace opuštěných míst a znehodnocené půdy slouží v Anglii od roku 1966 DLG. Pod pojmem opuštěné a znehodnocené půdy se rozumějí pozemky, které byly během předcházejícího využívání tak zničené, že je není možno využít bez předcházející rekultivace, na niž jsou DLG určeny. Během vývoje došlo k podstatnému přesunu od programů zaměřených na zahlázení terénních jizev zanechaných těžební činností (sedmdesátá léta) k řešení problémů nevyužívaných ploch ve vnitroměstských oblastech. Při aplikování DLG se dává jednoznačná přednost projektům, jež představují katalyzátor, podněcující příliv soukromých investic. DLG určené na projekty soukromého sektoru v lokalitách *Urban Programme* jsou nyní udělovány prostřednictvím *City Grant*.

Agentury centrální vlády

Organizace založené a financované centrální vládou za účelem vytvoření přímého přístupu centra k problémům řešeným na místní či regionální úrovni:

URBAN DEVELOPMENT CORPORATIONS (UDC). UDC jsou vládou založené a z centrálních zdrojů sponzorované instituce. Byly vytvořené v oblastech se značným množstvím znehodnocených a nyní nevyužitých pozemků a budov. Hlavním úkolem UDC je fyzická, sociální a ekonomická regenerace území. Vytvářením nové infrastruktury a dalších předpokladů pro přivábění rozsáhlých investic soukromých firem se UDC chovají jako katalyzátor rozvojových procesů.

UDC mají plnou kontrolu nad přiděleným územím. Převzaly tak řadu z tradičních úkolů místních úřadů, na jejichž území působí, což je někdy chápáno jako významný útok centrální vlády na lokální pravomocce (Robson, 23). Při jejich založení vycházela vláda z myšlenky, že místní úřady jsou příliš pomalé, necitlivé v komerčních otázkách a nadměrně zaměstnané běžnou agendou. Výdaje jsou kryty především z centrálních zdrojů, ale UDC si mohou finanční prostředky rovněž půjčovat či získávat jinými způsoby, např. prodejem pozemků. Agentury mají dočasnou působnost pohybující se od 15 let u nejstarších a nejrozsáhlejších projektů až po 5–7 let u nejnovější generace UDC.

Program začal v roce 1981, kdy vláda rozhodla, že regenerace nevyužitých londýnských a liverpolských doků vyžaduje specificky založený přístup. Na základě úspěchů *London Docklands Developmet Corporation* (LDDC) a *Merseyside Development Corporation* (MDC) bylo v roce 1987 založeno dalších pět UDC pokrývajících znehodnocená a opuštěná území a sledujících stejné cíle jako LDDC a MDC. Během let 1988–1989 došlo k vytvoření čtyř UDC třetí generace v oblastech již podstatně přitahujících zájem soukromého sektoru, nicméně vyžadujících koncentraci zdrojů a sjednocení přístupů pod křídla jedné organizace.

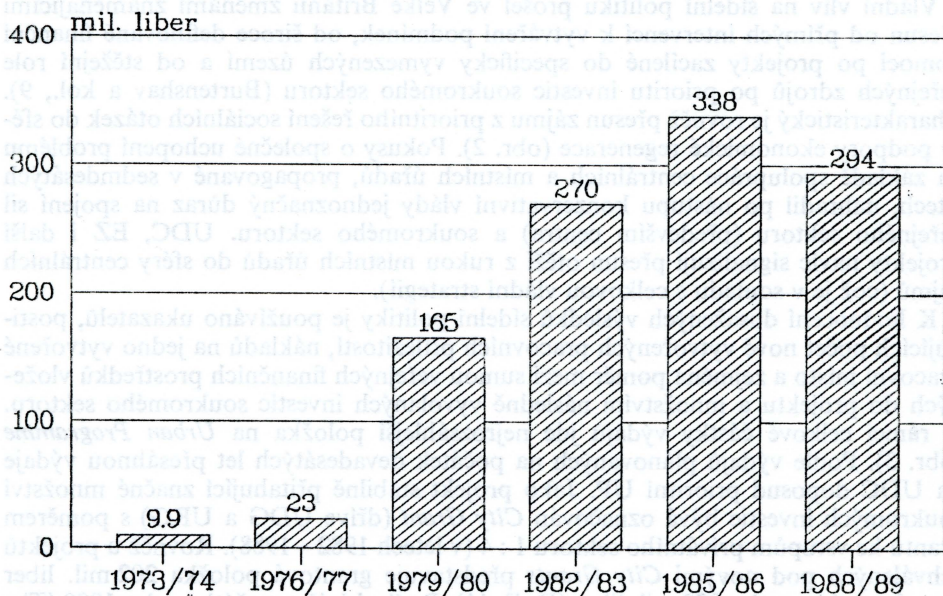
CITY ACTION TEAMS (CAT). Další druh agentur, vytvořených centrální vládou za účelem rozvoje spolupráce a koordinace zájmů některých dílčích subjektů zainteresovaných na územním rozvoji, má překonat problémy vyplývající ze vzájemného překrývání zájmů jednotlivých částí byrokratického aparátu a sjednotit celkovou roztržičnost přístupů. Prvních pět CAT bylo ustanoveno v roce 1985 v rámci *Partnership Authorities*. Jsou složeny z představitelů regionálních oddělení vládních ministerstev a pracují s cílem společně koordinovat vládní zájmy v příslušném území. CAT představují klíčový kontakt centra na představitele místní správy, místní podnikatele i společenské organizace. Každý CAT [8] má k dispozici nepříliš rozsáhlý rozpočet k řešení místních problémů vázaných na nezaměstnanost, podporu podnikání a zlepšování životního prostředí.

TASK FORCES. *Task Forces* představují pokus o přímou vládní aktivitu v některých lokalitách. Jsou tělesem spojujícím zástupce centrální vlády, místních úřadů a soukromého sektoru. Snaží se o povzbuzení podnikatelských aktivit zajišťováním školicích programů, poradenstvím a finanční pomocí, o zlepšení situace v zaměstnanosti na základě rekvalifikačních programů a podporou vytváření nových pracovních míst a v neposlední řadě o podporu iniciativ vedoucích ke zlepšení celkové úrovně životního prostředí, včetně redukce kriminality. Přestože reálná moc *Task Forces*, jež existují od roku 1986 (16 v roce 1989), je vzhledem k finančním prostředkům značně omezená, představují některé z nich významnou integraci dříve roztržičných pokusů o místní rozvoj.

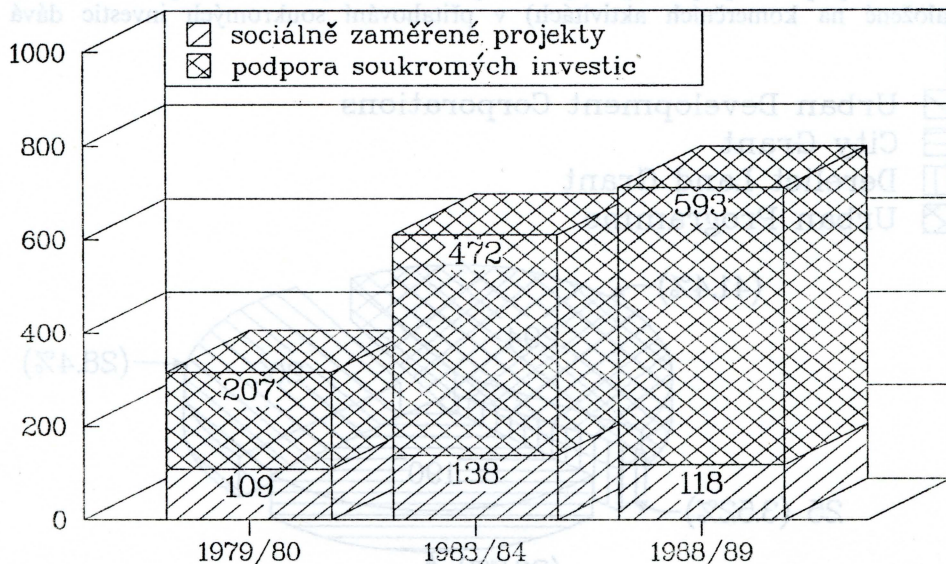
Dosažené úspěchy a poučení z chyb

V posledním desetiletí došlo k významnému růstu výdajů na sídelní politiku, kdy k podstatnému zlomu došlo na počátku osmdesátých let těsně po nástupu

konzervativní vlády (obr. 1). Tato skutečnost však automaticky neznamená růst sumy peněz, která je k dispozici na řešení problémů na lokální úrovni. Ve stejném časovém období se snížil podíl výdajů místní správy na celkovém hrubém národním

Obr. 1 — Výdaje na „Urban Programme“. Zpracováno podle Robsona (23).

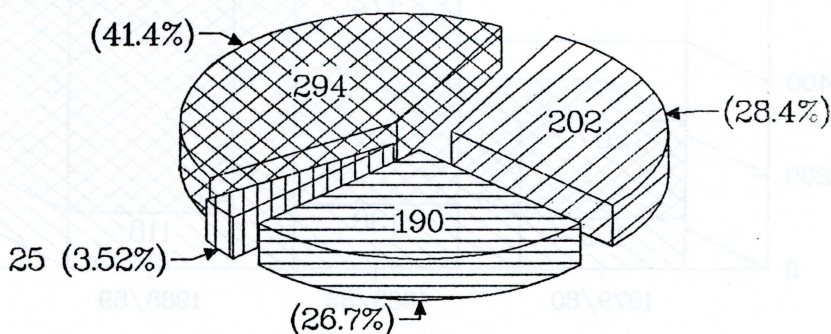
Obr. 2 — Změny ve struktuře výdajů (UP, UDG, URG, DLG a UBC; údaje v mil. liber). Zdroj dat: Department of Environment.

produktu (Balchin a kol., 4) a rovněž došlo ke snížení celkových výdajů na programy regionální politiky (Martin, 20, Clout, 10). Uvedené přerozdělení je ve prospěch koncentrace zdrojů do úzce vymezených oblastí, v nichž se projevuje jejich nejnaléhavější potřeba.

Vládní vliv na sídelní politiku prošel ve Velké Británii změnami znamenajícími přesun od přímých intervencí k vytváření podmínek, od široce definované finanční pomoci po projekty zacílené do specificky vymezených území a od stěžejní role veřejných zdrojů po prioritu investic soukromého sektoru (Burtenshaw a kol., 9). Charakteristický je rovněž přesun zájmu z prioritního řešení sociálních otázek do sféry podpory ekonomické regenerace (obr. 2). Pokusy o společné uchopení problému na základě spolupráce centrálních a místních úřadů, propagované v sedmdesátých letech, nahradil po nástupu konzervativní vlády jednoznačný důraz na spojení sil veřejného sektoru (především centra) a soukromého sektoru. UDC, EŽ i další projekty navíc signalizují přesun těžší z rukou místních úřadů do sféry centrálních jámů (což je v souladu s celkovou vládní strategií).

K hodnocení dosažených výsledků sídelní politiky je používáno ukazatelů, postihujících počet nově vytvořených pracovních příležitostí, nákladů na jedno vytvořené pracovní místo a zejména poměr mezi sumou veřejných finančních prostředků vložených do projektu a množstvím následně vyvolaných investic soukromého sektoru. V rámci celkové částky výdajů jde nejrozsáhlejší položka na *Urban Programme* (obr. 3). Podle výdajů plánovaných na počátek devadesátých let přesáhnou výdaje na UDC doposud prioritní UP. Jako projekt stabilně přitahující značné množství soukromých investic bývá označován *City Grant* (dříve UDG a URG) s poměrem grantů ke vstupům privátního sektoru 1 : 4 (v letech 1982–1988). Rovněž u projektů schválených pod novými *City Grants* představuje grantová položka 202 mil. liber a soukromé investice 820 mil. liber (DoE, 11). Podle údajů z počátku roku 1990 (The VDC, 26) vyvolaly prostředky veřejného sektoru vložené do *Urban Development Corporations* více než osminásobně vyšší příliv investic soukromého sektoru. Skutečnost se však liší případ od případu, jak upozorňuje Robson (23). Značnou úspěšnost LDDC (založené na komerčních aktivitách) v přitahování soukromých investic dává

- ▣ Urban Development Corporations
- ▨ City Grant
- ▧ Derelict Land Grant
- ▩ Urban Programme

Obr. 3 — Výdaje na rozvojové programy 1988/89. Zdroj dat: Department of Environment.

do protikladu k MDC, s programem na výstavbu zařízení sloužících převážně k trávení volného času a k rekreaci. Klíčovou otázkou je vytváření nových pracovních příležitostí. Vysoké náklady na každé nově vytvořené pracovní místo (23–30 tis. liber) znamenaly ukončení procesu otevírání nových *Enterprise Zones*. Robson (23) na příkladu regionu Newcastle ukazuje na podstatný rozdíl mezi *Regional Development Grant* (RDG), jež je nástrojem regionální politiky a *Urban Programme*. Zatímco na každou nově vytvořenou pracovní příležitost přispíval RDG více než 17 tis. liber, nedosahovala asistence UP ani 9 tis. liber.

Přílišné množství programů propletených v nejasné struktuře považují Prestwitch a Taylor (22) za nepřilíš efektivní a hovoří o potřebě zjednodušení aktivit a zkoncentrování všech zdrojů. Značná roztržitost spektra nabízených projektů sídelní politiky vyvolává odezvu žádající selekci a utřídění. Na druhé straně možnost volby a kombinace jednotlivých aktivit při realizaci konkrétních projektů přináší umocnění konečného efektu. Jako jeden z nejmarkantnějších příkladů se jeví aplikace *Isle of Dogs Enterprise Zone*, která je označována za největší stavební místo v Evropě (Home, 17), na území spravovaném *London Docklands Development Corporation*. Projekt *Canary Wharf* lokalizovaný v těžišti *Isle of Dogs EZ* je pak považován za největší úspěch thatcherovského deregulačního přístupu k regeneraci vnitřních měst v osmdesátých letech.

Kromě utřídění vlastních programů sídelní politiky se jako klíčové jeví uspořádání vztahů s rozdělováním zdrojů prováděným v rámci regionální politiky či jiných vládních aktivit. Programy sídelní politiky nejsou vždy vhodně doplňovány distribucí ostatních vládních zdrojů. Na konflikt s regionálními programy, k němuž v některých oblastech dochází, upozorňuje Robson (23). Martin (20) volá v úvodu svého příspěvku po sjednocení sídelní a regionální politiky na jednu společnou platformu. Celá řada rozhodnutí o alokaci veřejných zdrojů má často nezamýšlený dopad na prostorovou diferenciaci sociální a ekonomické úrovně. Státní zakázky na zařízení sloužící na účely obrany směřovaly většinou do těch nejrozvinutějších oblastí, které nevyžadují žádnou finanční pomoc (Boddy, 8). Dochází tak často ke skryté „regionální politice“ působící značně odlišně od skutečné regionální politiky. Postupné vyhodnocování dosažených výsledků pomáhá k vytváření selektivních měřítek při financování jednotlivých programů, zdá se však, že je potřeba vytvořit mnohem účelnější koordinaci nejen všech nástrojů sídelní a regionální politiky, ale i ostatních vládních aktivit.

Literatura:

1. ANDERSEN, H. T.: Urban policy — from welfare planning to business development. *Scandinavian Housing & Planning Research*. č. 8, 1991, s. 25–30.
2. ARMSTRONG, H., TAYLOR, J.: *Regional Economics & Policy*. London, Philip Allan 1985, 340 s.
3. BADCOCK, B.: *Unfairly Structured Cities*. Oxford, Basil Blackwell 1984, 395 s.
4. BALCHIN, P. N., KIEVE, J. L., BULL, G. H.: *Urban Land Economics and Public Policy*. 4. vyd. London, Macmillan 1988, 344 s.
5. BARNEKOV, T., BOYLE, R., RICH, D.: *Privatism and Urban Policy in Britain and the United States*. London, Oxford University Press 1989, 267 s.
6. BENNETT, R. J.: *Attaining Quality: The agenda for local business services in the 1990s*. London, Research Papers (Department of Geography, London School of Economics) 1990, 49 s.
7. BENNETT, R. J. (ed.): *Decentralization Local Governments, and Markets (Towards a Post-Welfare Agenda)*. Oxford, Clarendon Press 1990.
8. BODDY, M.: High technology industry, regional development and defence manufacturing: a case study from the UK sunbelt. In: B. Robson (ed.): *Managing the City: The Aims and Impacts of Urban Policy*. London, Croom Helm 1987, str. 60–83.

9. BURTENSHAV, D., BATEMAN, M., ASHWORTH, G. J.: *The European City: A Western Perspective*. London, David Fulton Publishers 1991, 312 s.
10. CLOUT, H. D. (ed.): *Regional Development in Western Europe*. Third Edition. London, David Fulton Publishers 1987, 453 s.
11. Department of the Environment. *DoE Inner City Programmes 1987—1988: A Report on Achievements and Developments*. London, DoE 1989, 48 s.
12. Department of Environment. *People in Cities*. London, DoE 1990, 32 s.
13. Department of the Environment. *Planning policy guidance: Simplified planning zones*. UK, DoE January 1988.
14. DIAMOND, D. R.: *Managing urban change: the case of the British inner city*. In: R. Bennett & R. Estall (ed.): *Global Change and Challenge: Geography for the 1990s*. London, Routledge 1991, str. 217—241.
15. EDWARDS, J.: *UK inner cities (Problem construction and policy response)*. *Cities*, 1, Butterworth & Co (Publishers) Ltd., November 1984, s. 592—604.
16. HARLOE, M., PICKWANCE, CH., URRY, J. (ed.): *Place, Policy and Politics (Do Localities Matter?)*. London, Unwin Hyman 1990, 215 s.
17. HOME, R.: *Planning around London's megaproject: Canary Wharf and the Isle of Dogs*. *Cities*, 7, Butterworth & Co (Publishers) Ltd., č. 2, May 1990, s. 119—124.
18. LAWLESS, P.: *Urban economic problems and policies: the United Kingdom experience*. In: *Big City Politics: Problems and Strategies*. Edited by Soren Villadsen. Roskilde, Forlaget for Samfundsekonomi og Planlaegning 1990, s. 169—179.
19. LAWLESS, P., RAMSDEN, P.: *Sheffield in the 1980s: from radical intervention to partnership*. *Cities*, 7, Butterworth & Co (Publishers) Ltd., č. 3, August 1990, s. 202—210.
20. MARTIN, R. L.: *Monetarism masquerading as regional policy? The government's new system of regional aid*. *Regional Studies*, 19, č. 4, 1985, s. 379—388.
21. PACIONE, M.: *What about people? A critical analysis of urban policy in the United Kingdom*. *Geography*, 75. The Geographical Association 1990, č. 3, s. 193—202.
22. PRESTWICH, R., TAYLOR, P.: *Introduction to Regional & Urban Policy in the United Kingdom*. London, Longman 1990, 289 s.
23. ROBSON, B.: *Those Inner Cities: Reconciling the Social and Economic Aims of Urban Policy*. Oxford, Clarendon Press 1988, 243 s.
24. ROGERS, A.: *The politics of the British inner city*. *Geoforum*, 21, Pergamon Press plc., 1990, č. 4, s. 455—463.
25. SMITH, D. M.: *Social problems in British cities: implication of recent policy initiatives of the Thatcher government*. *Geoforum*, 21, Pergamon Press plc., 1990, č. 4, s. 465—473.
26. *The Urban Development Corporations of England and Wales: Building Futures*. England, UDC 1990, 32 s.

Summary

CONTEMPORARY URBAN POLICY IN THE UNITED KINGDOM

Rethinking of the government's role in social and economic development has influenced the development of a modern urban policy in the last decade. The departure from welfare state and steps towards the new post-welfare paradigm are generally characterized by changing balance between governmental and market resource allocation. These trends can be illustrated on the development of urban policy initiatives.

Explicit recognition of urban problems by the state in the sixties caused the formation of the first urban policy programmes targeted on inner cities. The problem was primarily seen as residual in scale and pathological in nature. The social pathology conception and the anti-poverty programmes were reformulated in the second half of seventies. In 1977 a more radical 'Policy for the Inner Cities' was launched by the Labour government. The nature of the problem was recognized in terms of economic decline, physical decay, social disadvantage and ethnic minorities. The central-local partnership was a crucial tool of urban policy at that time.

The Conservative government introduced the 'new right' philosophy in 1979 and placed greater reliance on the private sector. Detailed control of local government spending, privatization, deregulation and centralization of power became the main feature of central government policy. Several new inner city initiatives were launched and some old ones were altered at that time. In March 1988 British Prime Minister Mrs Thatcher started a comprehensive approach to improve life in the inner cities by 'Action for Cities'. Main tools used by a contemporary urban policy in the UK are spatial targeting (Enterprise Zones, ...), public-private partnership

(Urban Development Grant,...) and new agencies set up by the central government (Urban Development Corporations,...).

Urban policy in the UK has been shifted from that of intervention to free competition from widespread aid to spatial targeting and from public to private investments in the recent decade. Some measures, as a number of new jobs which are created, cost-per-job or leverage (the degree to which additional private resources are raised through public expenditure) help to evaluate achievements or failures of inner city programmes. There is need for greater coordination among the variety of urban policy programmes and harmonizing them with aims of regional policy and other governmental activities in the future development.

Fig. 1 — Urban Programme expenditure.

Fig. 2 — Changes in expenditure structure (spending to assist private investment — spending on social and community projects).

Fig. 3 — Expenditure for categories within urban development programmes 1988/89.

(Pracoviště autora: Geografický ústav ČSAV, pobočka Praha, Na slupi 14, 128 00 Praha 2.)

Došlo do redakce 12. 11. 1991.

Lektoroval Václav Gardavský.

Zpráva o geomorfologickém mapování Hejdy a jejího okolí v Polické vrchovině. V létě 1990 jsme pro státní ochranu přírody geomorfologicky mapovali list státní mapy 1 : 5000 Broumov 4—2. Mapované území se nachází jižně od Teplic nad Metují a jeho jádro tvoří stolový pahorek Hejda (626 m n. m.). V západní části mapovaného území leží výrazné neckovité údolí řeky Metuje mezi Dolními Teplícemi a Dědovem. Nejvyšším bodem listu je již zmíněná Hejda 626 m n. m. a nejnižší místo leží v údolí Metuje u Dědova (445 m n. m.). Metuje ve studovaném území přibírá pod Dolními Teplícemi zleva Bohdašinský potok a v Dědově rovněž zleva potok Klučánu.

Geomorfologicky se studované území nachází v Polické vrchovině, a to v geomorfologickém okrsku Polická pánev. Geologicky leží území v jižní části Polické pánve. Příčný „skalský“ zlom, který odděluje severní a jižní část pánve, probíhá těsně nad severním okrajem mapovaného listu a je dobře patrný v georeliéfu. V mapovaném území vystupují na povrch především usazeniny středního až svrchního turonu. Tyto usazeniny jsou ve svrchní části tvořeny vápnatými prachovci, jemnozrnnými pískovci a slínovci a ve spodní části spongilitickými prachovitými slínovci (opukami). Stolový pahorek Hejda je složen z pískovců svrchního turonu až koniaků.

Mapovaným územím probíhá od jihovýchodu k severozápadu významný polický zlom, který způsobil pokles východní části území s Hejdou o 60 m. M. Vejlupek (3) uvádí na Hejdě další 2 rovnoběžné zlomy, podle nichž poklesla východní část Hejdy o 15 až 20 m. Křídové horniny jsou ve středu Polické pánve, v níž leží studované území, uloženy téměř subhorizontálně. Pískovcová souvrství na Hejdě jsou mírně ukloněna k jihozápadu. Je důležité, že pískovce svrchního turonu až koniaků se uchovaly na pokleslé východní kře, zatímco na vyšší západní kře byly v mapovaném území zcela odneseny.

Křídové horniny mají různou odolnost vůči zvětrávání a odnosu. Nejedolnější jsou pískovce Hejdy.

Hejda tvoří výrazný členitý stolový pahorek, který má nepravidelný půdorys o rozměrech zhruba $0,7 \times 0,7$ km. Relativní výškový rozdíl mezi úpatím a vrcholem činí maximálně 80 m. Na plochém vrcholu jsou uchovány zbytky strukturální plošiny. Na okrajích pahorku vystupují pískovce většinou v podobě skalních stěn a srubů. Vrcholová plošina sestává ze dvou odlišných částí, které jsou navzájem odděleny zlomem. Ve východní části je plošina rozčleněna hlubokými roklími se svislými stěnami (zejména Starou a Novou roklí) a rozšířenými, příp. rozevřenými puklinami. Na křížení puklin se vyvinula „náměstíčka“ a místy má tato část Hejdy vzhled skalního města.

V západní části Hejdy leží nejvyšší bod stolového pahorku. Vrcholová plošina je v této části podstatně méně rozčleněna. Vkládá se do ní jednak plochý Luční úpad a jednak Zlomová rokle. Široký Luční úpad probíhá od SSZ k JJV a ústí visutě od údolí potoka Klučánu. Zlomová rokle sleduje zlom rovnoběžný s polickým zlomem a oddělující východní a západní část Hejdy.

Vysvětlivky k Podrobné geomorfologické mapě Hejdy a okolí:

- 1 — Zbytky mírně ukloněné strukturální plošiny.
- 2 — Zbytky příkřeji ukloněné strukturální plošiny.
- 3 — Strukturální svah mezi strukturálními plošinami.
- 4 — Strukturální plošina rozčleněná rozevřenými puklinami (skalní město).
- 5 — Strukturální skalní stěna.
- 6 — Rokle s úzkým dnem.
- 7 — Obsekventní svah na zlomové čáře.
- 8 — Izolovaná skála.
- 9 — Koryto vodního toku.
- 10 — Náplavový kužel ze sypkých sedimentů podříznutý vodním tokem.
- 11 — Hřbet vzniklý protnutím údolních svahů — úzký a zaoblený.
- 12 — Hřbet vzniklý protnutím údolních svahů — široký a zaoblený.
- 13 — Hřbet vzniklý protnutím údolních svahů — široký a zaoblený.
- 14 — Sedlo.
- 15 — Fluvialní akumulační plošina tvořená na povrchu hlinami.
- 16 — Dno suchého údolí vyplněného hlinami.
- 17 — Náplavový kužel.
- 18 — Příkrý odnosový svah ve skalních horninách.
- 19 — Mírnější odnosový svah ve skalních horninách.
- 20 — Malá strž.
- 21 — Velká a hluboká strž.
- 22 — Balka.
- 23 — Závrt.
- 24 — Sesuv.
- 25 — Úpad.
- 26 — Mrazový srub.
- 27 — Balvanová halda.
- 28 — Úpatní halda s balvany.
- 29 — Soliflukční plášť s ojedinělými balvany.
- 30 — Balvanový proud.
- 31 — Mírně ukloněný povrch sprašového pokryvu.
- 32 — Příkřeji ukloněný povrch sprašového pokryvu.
- 33 — Antropogenní zářez.
- 34 — Sidelní terasa.
- 35 — Úvoz.
- 36 — Násyp.
- 37 — Agrární terasa.
- 38 — Hřbitov.
- 39 — Povrch antropogenní akumulace na smetišti.
- 40 — Silně antropogenně změněný povrch (výkopy a navážkami).
- 41 — Komunikace (silnice).
- 42 — Pramenná mísa.
- 43 — Kóta.
- 44 — Rybník.

Rokle se skládá ze tří částí. Horní úsek je poměrně široký, má ploché dno pokryté balvany a svahy tvořené pískovcovými srubky. Zleva do ní ústí Boční rokle podobného tvaru. Lom spádu odděluje střední část rovněž se skalnatými svahy, ale s příčným profilem tvaru V. Údolnice probíhá po velkých blocích, místy je pod nimi slyšet proudící vodu. Druhý lom spádu odděluje

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34
35	36	37	38	39	40	41	42	43	44							

třetí část, která má v příčném profilu tvar písmene V. Na dně ve strži teče potok, který je pravým přítokem Klučanky.

Luční úpad a Zlomová rokle značně rozčleňují jižní svah Hejdy. Naproti tomu východní i severní okrajový strukturální svah jsou celistvé a tvořené vysokými skalními pískovcovými stěnami.

Jihozápadní okrajový svah je vázaný na polický zlom. Je vysoký pouze 15 až 30 m a v jeho severozápadní a jihovýchodní části na něm vystupují sruby. Ve střední části je plošší a zvlněný úpadem. Tento svah považujeme za obsekventní svah na zlomové čáře. Svah má opačný sklon než měl původní zlomový svah, vzniklý poklesem východní části Polické pánve o 60 m a je obrácen směrem k původně zdvižené kře. Na vyšší kře byly pískovce svrchního turonu až koniakku odneseny a terén byl zarovnan. Poté vlivem dalšího odnosu byla obnažena zlomová plocha polického zlomu a do styku se dostaly méně odolné pískovce a prachovce středního turonu na západní kře a odolnější pískovce svrchního turonu až koniakku. Vznikl tak okrajový svah na zlomové čáře Hejdy.

Na Hejdě je v pískovcích vyvinuta celá řada pseudokrasových tvarů. Na plošině v západní části je závrt. Četné jsou rozsedlinové a suťové jeskyně. Na stěnách jsou voštiny, skalní výklenky, fimsy ap.

Okrajové svahy Hejdy jsou lemovány rozsáhlým suťovým a soliflukčním pláštěm. Zejména při úpatí skalních stěn severního a východního svahu jsou obrovské bloky pískovců, které vznikly osedáním svahů a následným řícením. Místy bloky tvoří balvanové proudy. V chladných obdobích pleistocénu a zejména v přechodných obdobích mezi chladnými a teplými fázemi byly pískovce Hejdy rozlečeny až na okolní strukturální plošiny a do okolních údolí. Do jižní části jistě zasahuje obdobným způsobem soliflukční plášť z jižněji ležícího stolového vrchu Ostaše.

V okolí Hejdy jsou na středoturonských horninách vyvinuty rozsáhlé strukturální plošiny. V západní a severozápadní části mapovaného území mezi Hejdou a údolím řeky Metuje jsou strukturální plošiny vyvinuty ve dvou zřetelných úrovních oddělených strukturálním svahem. Vyšší úroveň strukturálních plošin leží západně a severozápadně od Hejdy ve výškách kolem 580 m n. m. Nižší úroveň strukturálních plošin lemuje na východě údolí řeky Metuje ve výškách kolem 525 m. Snad proto byla B. Řezáčem (1, str. 12) považována za erozní terasu řeky Metuje.

Sondy ukázaly, že na plošinách je poměrně slabá vrstva hlín (0,30–1,50 m) a pískovcové a opukové eluvium 2–4 m mocné.

Do strukturálních plošin je zařiznuté široké neckovité údolí řeky Metuje mezi Dolními Teplícemi a Dědovem, údolí Bohdašínského a Lachovského potoka na severu a údolí Klučanky na jihu. Údolí Lachovského potoka má na horním toku tvar rozevřeného písmene V, který v dolní části přechází v neckovitý profil. V horní části nad obcí Lachov je údolí suché a dno je prořiznuto erozní rýhou až 15 m hlubokou. Rýha je zařiznuta jednak do hlín (asi 8 m) a jednak do opuk. Svahy suchého údolí jsou značně pozměněny činností lidí.

Rovněž údolí Klučanky je v horní části suché a má úvalovitý profil. Pod tratí U buku se zařezává a má nesouměrný příčný profil. Pravý údolní svah je příkrý a ústí tu Zlomová rokle a visuté též Luční úpad. V trati Bukalán je pravý údolní svah příkrý a málo zvlněný. Levý údolní svah je mírnější a tvoří jej úpatní suťová a soliflukční halda Ostaše.

Do plošin se vkládají rovněž suchá údolí a úpady. Obojí tvary vznikaly v pleistocénu, kdy permafrost tvořil nepropustnou plochu, která umožňovala povrchový odtok vody a soliflukci. Suchá údolí jsou vyplněna hlinami. V pramenné oblasti Lachovského potoka mají hlíny mocnost až kolem 8–10 m a v krátkém suchém údolí nad nádražím ČSD Teplice nad Metují byla vrty zjištěna mocnost hlín okolo 4 m. Dna suchých údolí jsou prořezána stržemi a balkami. Svahy suchých údolí jsou značně změněny zemědělcí, zejména terasováním svahů.

Údolí řeky Metuje je ve studovaném území široké a má neckovitý příčný profil. Fluvialní usazeniny údolní nivy mají podle vrtů mocnost 5–6 m. Řeka v nivě meandruje a místy podkopává příkré údolní svahy. Levý údolní svah je značně změněný výstavbou železnice Choceň–Meziměstí (zářezy a násypy). Místy na horní hraně levého údolního svahu jsou dlouhé mrazové sruby v opukách. Svah rozřezávají suchá údolí a svahové úpady. Při jejich vyústění do údolí Metuje jsou malé náplavové kužely.

Zajímavý je amfiteatrální útvar na levém údolním svahu nad Dědovem zvaný Grosova stráž. Leží naproti ostrohu na pravém svahu se sruby. Údolí Metuje se v tomto úseku nápadně zužuje. Amfiteatrální útvar má velmi příkré svahy místy s mrazovými sruby na hraně, které jsou zvlněny vějířovitě uspořádanými úpady. Na dně je silná vrstva uhlí prořezaná úpady. Vznik amfiteátru není zcela jasný; mohl vzniknout za prvé jako nárazový běh meandru Metuje, za druhé velkým sesuvem, jehož tvary jsou však značně setřeny, a za třetí jako nivační sníženina v pleistocénu.

Pravý údolní svah Metuje zasahuje do mapovaného území jen svojí dolní částí. I na něm jsou místy na horní hraně mrazové sruby. Akumulační říční terasa (asi 17 m nad řekou) na spočinku u farmy Státního statku Broumov v Dolních Teplících uváděná R. Táslerem (5) nemohla být ověřena pro rozsáhlé terénní úpravy na pozemku. V sondách pro teletnik byly nalezeny jen

roztroušené ojedinéle valouny. U továrny Texlen závod 20 v Javoru a u farmy Státního statku Broumov v Dědově jsou vyvinuty náplavové kužely. Mezi Javorem a Dědovem je při úpatí svahu poměrně rozsáhlá halda ze sprašovými hlinami.

Celkově je georeliéf nižšího okolí Hejdy značně změněn působením člověka, zarovnáváním a naváděním, terasováním svahů ap.

Literatura:

1. ŘEZÁČ, B.: Terasy řeky Metuje a tabulová plošina Adršpaško-teplická. Rozpravy ČSAV, řada MPV, 65, Academia, Praha, 1955, č. 7, s. 1–75.
2. TÁSLER, R.: Geologie české části Vnitrosudetské pánve. ÚÚG v Akademii, Praha, 1979, 292 s.
3. VEJLUPEK, M.: Strukturální stavba polické a svatoňovicko-hronovské pánve. Věstník ÚÚG 61, Praha, 1986, s. 139–148.
4. VÍTEK, J.: Geomorfologie navrhované CHKO Broumovsko. Rukopis v archívu správy CHKO Police nad Metují, 1986, 69 s.
5. TÁSLER, R. (red.): Základní geologická mapa ČSSR 1 : 25 000, list 04-314 Teplice nad Metují, ÚÚG, Praha, 1987.

Jaromír Demek, Jaroslav Kopecký

Geomorfologie našich okrajových pohoří v novějších pracích zahraničních badatelů. V řadě monometatických doplňkových svazků renomovaného periodika *Zeitschrift für Geomorphologie* vyšly v 65. čísle pod názvem *Geomorphology of European Massifs* (Geomorfologie evropských masivů) a editorstvím prof. H. Bremera a prof. A. Godarda čtyři regionálně zaměřené články, z nichž se dva dotýkají našeho území. Svazek vyšel již r. 1987 a zřejmě pro známé problémy se získáváním zahraniční literatury západní proveniencce zůstal u nás bez ohlasu. Naším cílem není proto recenze, ale spíše dodatečná informace a několik poznámek.

Článek nestora polských geomorfologů prof. M. Klimaszewského, který nedávno (1989) oslavil osmdesátiny, *The geomorphological evolution of the Tatra Mountains of Poland* (Geomorfologie polských Tater, s. 1–34) se z rámce daného titulem svazku poněkud vymyká, protože termín masiv má zvláště ve strukturální geomorfologii úzkou vazbu na předalpínské platformní oblasti, v Evropě zejména hercynské. Podle poznámky pod čarou je text článku stručným anglickým výtahem z avizované rozsáhlé práce *Rzeźba Tatr Polskich*. Řada údajů a ilustrací v článku se dotýká i slovenské části Tater a autor se zčásti opírá i o práce našich badatelů. Na rozdíl od svých starších, u nás většinou dobře dostupných prací, rozlišuje prof. Klimaszewski pět úrovní předpleistocenního zarovnávání (vrcholovou, horskou, mezihorskou, podhorskou, údolní), z nichž datuje pouze podhorskou jako spodnoplíocenní až pontskou. Jak ukazuje nedávná ostrá diskuse mezi polskými geomorfology (M. Klimaszewski 1987, L. Starkel 1988), řada problémů, zejména v datování povrchů a vztazích mezi planací a tektonickými fázemi, zůstává nedořešena. Model vývoje reliéfu také nebyl dostatečně uvažován ve vztahu k teorii litosférických desek. Více než polovina práce je věnována vývoji reliéfu v kvartéru, především horském zalednění a periglaciální modelaci. Velký důraz klade autor na srovnání těchto rysů s poměry ve Východních Alpách.

Druhá práce *Fichtelgebirge, Böhmerwald, Bayerischer Wald. Contribution à l'étude du problème des Piedmonttreppe* (Smrčiny, Šumava, Bavorský les. Příspěvek ke studiu problému úpatních stupňovin) francouzských autorů Joëlle Désiré — Marchand (autorka map) a Claude Kleina (autor textu) se na příkladu jz. části Českého masivu zabývá problémem geneze úpatních stupňovin v závislosti na tektonickém platformním režimu. Stojí za zmínku, že autoři charakterizují reliéf studovaného území jako geomorfologický ráj (paradis géomorphologique). V případě Smrčín se jedná o klasické území, v němž pracovala řada předních německých geomorfologů a kde W. Penck vypracoval teorii úpatních stupňovin jako určitou protiváhu geomorfologického cyklu.

V analýze německé části Smrčín přiléhající těsně k našim hranicím a nacházející se na křížení dvou základních tektonických směrů Českého masivu (SZ—JV, SV—JZ), považují autoři masiv Schneebergu (1051 m), na jehož vrcholu se stýkají povodí Labe, Rýna a Dunaje, za prvořadý tektonický a hydrografický uzel. Je však třeba říci, že podobného významu je styk povodí Labe, Odry a Dunaje na Klepém (1145 m) v masivu Králického Sněžniku. Vrcholový povrch Smrčín (S 1) ve výškách kolem 900 m považují autoři za zarovnání spodnopleistocenního stáří, vzniklé

postupným vývojem z mezo-kenozoického posthercynského pediplénu. Vznik nižší úrovně (S 2, 700–750 m) spojují s pohyby pyrenejské tektonické fáze a s procesy pedimentace v semiaridním podnebí svrchního eocénu a spodního oligocénu. Povrch není výsledkem vzestupného vývoje (aufsteigende Entwicklung), jak předpokládal W. Penck, ale změny tektonického režimu v souvislosti s pohyby v Alpách.

Na území Šumavy analyzovali autoři i část pohraničního hřbetu mezi Luzným a Královským hvozdem. Zdůrazňují význam směru SZ–JV a větší nadmořskou výšku Šumavy ve srovnání se Smrčínami připisují menší vzdálenosti od Alp, což je – vezmeme-li v úvahu výšku našich pohoří na hranicích s Polskem – velmi problematické. Proti Smrčínám je však Šumava morfostrukturně podstatně složitější. Vrcholové plošiny (S 1) v kulminačních částech ve výškách 1150–1250 m, nad které vystupují elevace typu ostrovních hor, interpretují autoři, podobně jako ve Smrčínách, jako zbytky spodnopaleogenního zarovnaného povrchu. Mají nepatrný druhotný úklon k V a VSV (asi 2 promile). Do tohoto povrchu se vkládá nižší úroveň (S 2), v centrálních částech ve výškách 950–1050 m, která je pedimentového typu a rovněž paleogenního stáří. Součástí jejího vývoje byl vznik pedimentových průsmýků, k nimž patří i průsmýky Železnorudský, Všerubský a Domažlický. Datování povrchu ukazuje na velmi staré založení říční sítě.

Velmi významným rysem Šumavy je až 600 m vysoký svah k Bavorskému lesu, vzniklý na tektonické poruše. Je to složený zlomový svah spadající do deprese Kötzing–Zwiesel směru SZ–JV, vymodelované ve staré poruchové zóně. V příčném profilu má svah tři úseky, každý o výšce asi 200 m, z nichž horní je cyklovým tvarem oddělujícím obě úrovně zarovnaných povrchů, střední vznikl z původního zlomového svahu a spodní část diferenciatní erozí v méně odolných horninách poklesové kry. Mírný úklon povrchu S1 a celková asymetrie Šumavy souvisí hlavně s pohyby na tomto zlomu. Zde lze vyslovit domněnku, že jde o pokračování trendu ve starší, předplatformní etapě vývoje, kterým se vysvětluje až 15 km rozdíl v hloubce denudace krystalinika mezi jižní částí moldanubika a středními Čechami (M. Suk et al., 1984).

Nižší reliéf na moldanubickém krystaliniku mezi jz. okrajovým svahem Šumavy a údolím Dunaje člení autoři na vyšší Bavorský les a nižší reliéf, který problematicky nazývají Dunajský piedmont. Počinaje pravděpodobně od helvetu prodělal deformaci klenbového a flexurního typu. Vyšší sv. část na klenbovité části a horním křídle flexury se zbytky nižšího zarovnaného povrchu (S 2) patří převážně Bavorskému lesu. Významným rysem reliéfu je podélná deprese vzniklá na široké poruchové zóně směru SZ–JV vyznačená bavorským křemenným valem.

Spodní křídlo flexury tvoří Dunajský piedmont. Na jz. straně přechází do údolí Dunaje využití okrajový dunajský zlom (Donaurandbruch). Povrch piedmontu je převážně ve výškách 400–500 m a nacházejí se v něm četná paleoúdlí s výplní svrchniocenních sladkovodních i mořských sedimentů. V neogénu zde bylo podle autorů pobřeží riasového typu. Celé jz. předpolí Šumavy autoři charakterizují jako „balkón hercynské Evropy“.

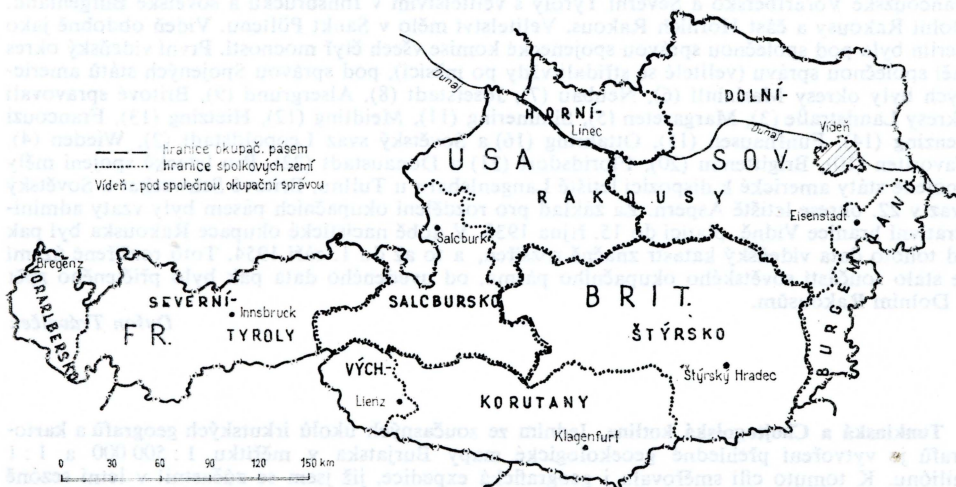
Neoddělitelnou součástí práce jsou dvě přehledné geomorfologické mapy v neobyčelném měřítku 1 : 150 000, znázorňující reliéf části Smrčín a Šumavské soustavy. Mapy mají velmi vysokou grafickou úroveň a přestože jsou černobílé, vyznačují se vysokou názorností. Náplň tvoří rozšíření zarovnaných povrchů v různém stádiu destrukce a hlavní morfostrukturní rysy.

Studie byla zpracována v duchu francouzské geomorfologické školy, vhodně spojující morfostrukturní a klimamorfogenetické hledisko. Přináší nový syntetický pohled na vývoj reliéfu jz. části Českého masívu a je současně příspěvkem k problému stupňovin zarovnaných povrchů v platformních oblastech. Na rozdíl od W. Pencka a jeho žáků, dávajících důraz na denudaci v podmínkách přerušovaného zrychleného tektonického klenbovitého zdvihu, vidí autoři hlavní příčinu vzniku stupňovin v přechodu od anorogenetického platformního tektonického režimu k režimu epiplatformní orogeneze. Může být podnětem i pro naši geomorfologii. Je pravděpodobně, že v Českém masívu byly i další typy epiplatformní orogeneze (intenzivní kerné rozlámání), které mají v reliéfu specifické projevy. Z analýzy reliéfu Šumavy však také vyplývá neudržitelnost koncepce intenzivního neotektonického zvrásnění krystalinických komplexů Šumavy a dalších našich pohoří předložené A. Kopecským (1983, 1986, kritika viz A. Ivan 1990), kde jsou horské hřbety interpretovány jako „antiklinální výzdvihy“ a údolí jako „prohyby zemské kúry“. Na druhé straně autoři nediskutují silné přemodelování a snížení plošin zarovnaných povrchů v mladších obdobích, které může působit obtíže při zařazování k jednotlivým úrovním a které bylo prokázáno např. v sousedství Smrčín v jz. části Krušných hor (V. Král 1968). Diskusi by si zasloužila i mladá tektonika související s oháreckým riftem, nejmladší neovulkanity v Českém masívu a recentní tektonická a seismická aktivita v oblasti Chebské pánve.

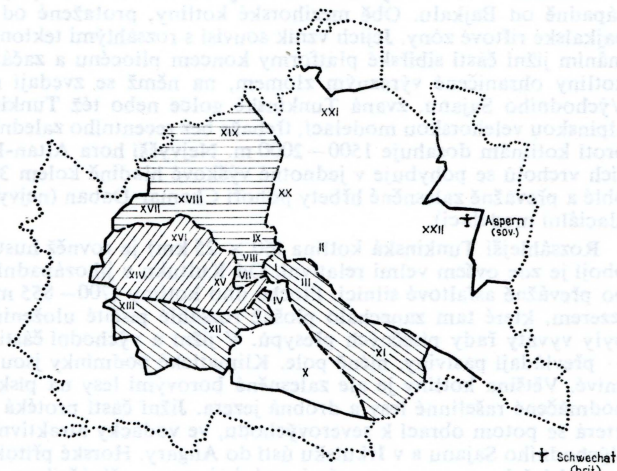
Studie pokračuje v tradici zájmu francouzských geomorfologů o jižní část Českého masívu datující se od E. de Martonna. Z naší literatury jsou citovány pouze práce regionálně geologické. Práce ukazují, že zejména pokud jde o Šumavu a Český les, má naše geomorfologie velký dluh. (Bremer H., Godard A., eds.: *Geomorphology of European Massifs*. Zeitschrift für Geomorphologie, Supplementband 65, Berlin–Stuttgart, Gebrüder Borntraeger 1987, 138 s.)

Antonín Ivan

Rakousko v letech 1945—1955. Po skončení druhé světové války bylo Rakousko stejně jako Německo rozděleno na čtyři okupační pásma vítězných mocností, třebaže nebylo počítáno mezi poražené státy. Spojenecká komise pro Rakousko si však ponechala právo rozhodovat o všech celorakouských otázkách. Podle dohod spojených mocností měla být s Rakouskem uzavřena tzv. státní smlouva. K jejímu podpisu došlo po vleklých politických jednáních 15. května 1955 ve vídeňském zámku Belvedere. Když pak v říjnu téhož roku Rakousko opustil poslední okupační voják, přijala rakouská Národní rada 26. října 1955 zákon o „věčné neutralitě státu“.

Obr. 1 — Rakousko — okupační pásma 1945—1955.

Obr. 2 — Vídeň 1945—1955.

1 — Vídeň v hranicích do 15. 10. 1938, 2 — Vídeň v hranicích od 1. 3. 1957, 3 — okupační pásmo USA, 4 — Vel. Británie, 5 — Francie, 6 — SSSR, 7 — letiště.

Na rozdíl od Německa nebylo u nás dosud písemně ani kartograficky vyjádřeno poválečné rozdělení na okupační pásma jak států, tak i Vídně, třebaže Rakousko mělo od počátku až do konce okupace jednotnou vládu. Podávám proto přehled tohoto rozdělení v prvním poválečném desetiletí.

V té době bylo rakouské státní území rozděleno na okupační pásma, jejichž vymezení se na rozdíl od Německa nekrylo s jednotlivými spolkovými zeměmi. Okupační pásmo Spojených států amerických zahrnovalo Salcbursko a větší část Horních Rakous s hlavním velitelstvím v Salcburku, britské Štýrsko, Korutany a Východní Tyroly s velitelstvím ve Štýrském Hradci, francouzské Vorarlbersko a Severní Tyroly s velitelstvím v Innsbrucku a sovětské Burgenland, Dolní Rakousy a část Horních Rakous. Velitelství mělo v Sankt Pöltenu. Vídeň obdobně jako Berlín byla pod společnou správou spojenecké komise všech čtyř mocností. První vídeňský okres měl společnou správu (velitelé se střídali vždy po měsíci), pod správou Spojených států amerických byly okresy Mariahilf (6), Neubau (7), Josefstadt (8), Alsergrund (9), Britové spravovali okresy Landstraße (3), Margareten (5), Simmering (11), Meidling (12), Hietzing (13), Francouzi Penzing (14), Fünfhausen (15), Ottakring (16) a Sovětský svaz Leopoldstadt (2), Wieden (4), Favoriten (10), Brigittenau (20), Floridsdorf (21) a Donaustadt (22). Pro letecké spojení měly Spojené státy americké k dispozici letiště Langenlebarne u Tullnu, Britové Schwechat a Sovětský svaz v 22. okrese letiště Aspern. Za základ pro rozdělení okupačních pásem byly vzaty administrativní hranice Vídně, platící do 15. října 1938. V době nacistické okupace Rakouska byl pak od tohoto data vídeňský katastr značně rozšířen, a to až do 1. září 1954. Totéž rozšířené území se stalo součástí sovětského okupačního pásma, od uvedeného data pak bylo přičleněno zpět k Dolním Rakousům.

Dušan Trávníček

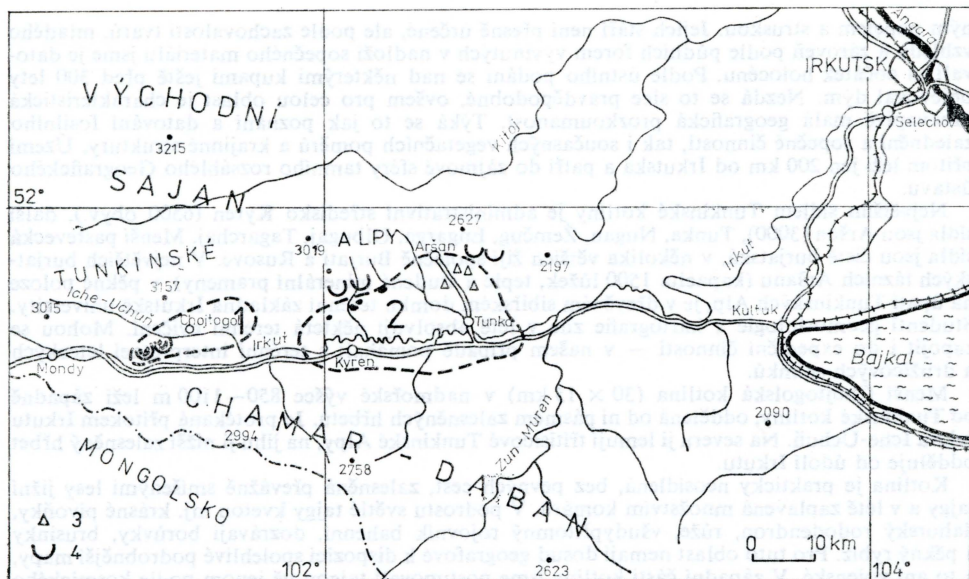
Tunkinská a Chojtogolská kotlina. Jedním ze současných úkolů irkutských geografů a kartografů je vytvoření přehledné geoeologické mapy Burjatska v měřítku 1 : 500 000 a 1 : 1 miliónu. K tomuto cíli směřovala i geografická expedice, již jsem se zúčastnil v letní sezóně 1990. Na území Burjatska se nachází větší část Bajkalu a jeho pobřeží, ale zájem expedice směřoval tentokrát do méně prozkoumaných oblastí při mongolských hranicích západně od tohoto jezera. Expedici společně vedli dr. A. D. Abalakov z irkutského Geografického ústavu a doc. L. A. Plastinin z geografické fakulty Irkutské státní univerzity, známý objevem řady nových ledovců na předchozích expedicích do pohoří Kodar.

Těžišťem terénních výzkumů se staly Tunkinská a Chojtogolská kotlina, ležící 100—200 km západně od Bajkalu. Obě mezihorské kotliny, protažené od západu k východu, jsou součástí bajkalské riftové zóny. Jejich vznik souvisí s rozsáhlými tektonickými zdvihy a následným rozlámáním jižní části sibiřské platformy koncem pliocénu a začátkem pleistocénu. Na severu jsou kotliny ohraničené výrazným zlomem, na němž se zvedají nejvýchodnější velehorská pásma Východního Sajanu, zvaná Tunkinské golce nebo též Tunkinské Alpy. Vyznačují se výrazně alpínskou velehorskou modelací, třebaže bez recentního zalednění. Výškový rozdíl jejich hřebenů proti kotlinám dosahuje 1500—2000 m. Nejvyšší hora Altan-Mundarga měří 3157 m, řada dalších vrcholů se pohybuje v jednotné výškové hladině kolem 3000 m. Na jihu se mírněji zvedají oblé a převážně zalesněné hřbety pohoří Chamar-Daban (nejvyšší Bajšint-Ula 2994 m má rovněž glaciální modelaci).

Rozsáhlejší Tunkinská kotlina (60 × 25 km) je rovněž hustěji osídlená a lépe prozkoumaná, obojí je zde ovšem velmi relativní. Od Kultuku v jihozápadním cípu Bajkalu je také přístupná pro převážně asfaltové silnice. Ploché dno kotliny (700—855 m n.m.) bylo v minulosti vyplněné jezerem, které tam zanechalo plošně rozsáhlé písčité uložení. Na některých místech z nich byly vyvátý řady písčiny přesypů. V jižní a východní části je kotlina zemědělsky využívána — převládají pastviny, méně pole. Klimatické podmínky jsou v létě pro zemědělství velmi příznivé. Většina kotliny je ale zalesněná borovými lesy na pískách, vyskytují se i četné močály, podmáčené rašelinné lesy a drobná jezera. Jižní částí protéká v četných meandrech řeka Irkut, která se potom obrací k severovýchodu, ve vodácky atraktivním úseku proráží poslední pásma Východního Sajanu a v Irkutsku ústí do Angary. Horské přítoky Irkutu, zejména krátké a dravé sajanské řeky s nevyrovnanými vodními stavy, přinášejí na okraje kotliny množství hrubých štěrkových náplavů.

Na úbočí Tunkinských Alp se zachovaly ve výšce 1100—1400 m výrazné, dnes zalesněné čelní morény pleistocénního zalednění. Údolní ledovce zde podobně jako v Tatrách na několika místech vytékaly z uzavřené horské hrady, ale nedosáhly dna kotliny. Tektonická predispozice i morfologická krajinná scénérie velmi připomínají polohu Tater nad Popradskou a Liptovskou kotlinou. V severovýchodní části Tunkinské kotliny se zvedá z plochého dna několik výrazných neovulkanických kup vysokých 15—100 m. Jsou to nejmladší sibiřské vulkány, tvořené sopeč-

Obr. 1 — Poloha Tunkinských Alp. 1 — Chojtogolská kotlina, 2 — Tunkinská kotlina, 3 — sopky, 4 — morény.

Obr. 2 — Tunkinské Alpy nad Aršanem. Glaciální tvary rozrušované mladou vodní erozí. Snímek Z. Lipský.

ným popelem a struskou. Jejich stáří není přesně určeno, ale podle zachovalosti tvarů, mladého vzhledu a zároveň podle půdních forem vyvinutých v nadloží sopečného materiálu jsme je datovali na počátek holocénu. Podle ústního podání se nad některými kupami ještě před 300 lety objevoval dým. Nezdá se to sice pravděpodobné, ovšem pro celou oblast je charakteristická překvapivě malá geografická prozkoumanost. Týká se to jak poznání a datování fosilního zalednění a sopečné činnosti, tak i současných vegetačních poměrů a krajinné struktury. Území přitom leží jen 200 km od Irkutsku a patří do zájmové sféry tamního rozsáhlého Geografického ústavu.

Největším sídlem Tunkinské kotliny je administrativní středisko Kyren (6500 obyv.), další sídla jsou Aršan (3000), Tunka, Nugan, Žemčug, Engara, Ulbugaj, Tagarchaj. Menší pastevecká sídla jsou čistě burjatská, v několika větších žijí společně Burjati a Rusové. V největších burjatských lázních Aršanu (kapacita 1500 lůžek, teplé a studené minerální prameny), v pěkné poloze na úpatí Tunkinských Alp, je v dřevěném sibiřském domku terénní základna Irkutské univerzity. Studenti geomorfologie a kartografie zde v létě absolvují některá terénní cvičení. Mohou se zapojit i do expediční činnosti — v našem případě pomáhali s terénní interpretací leteckých a družicových snímků.

Menší Chojtogolská kotlina (30 × 15 km) v nadmořské výšce 850–1100 m leží západně od Tunkinské kotliny, oddělená od ní pásmem zalesněných hřbetů. Je protékána přítokem Irkutů řekou Iche-Uchuň. Na severu ji lemují třítisícové Tunkinské Alpy, na jihu ji nižší zalesněný hřbet odděluje od údolí Irkutů.

Kotlina je prakticky neosídlená, bez pevných cest, zalesněná převážně smíšenými lesy jižní tajgy a v létě zaplavená množstvím komárů. V podrostu světlé tajgy kvetou mj. krásné pivoňky, dahurský rododendron, růže, všudypřítomný rojovník bahenní, dozrávají borůvky, brusinky a pěkný rybíz. Pro tuto oblast nemají dosud geografové k dispozici spolehlivé podrobnější mapy, a to ani vojenské. V západní části kotliny jsme postupovali tajgou už jenom podle kosmického snímku, který nás přivedl až k morénovým jezerům. Zjistili jsme, že pleistocénní ledovec v dolině Iche-Uchuň byl dlouhý nejméně 30 km a bifurkoval i do údolí Irkutů. V Chojtogolské kotlině zanechal několik krásně zachovalých obloukovitých valů čelní morény, vysokých až 80 m. Za nimi se rozkládá řada pěkných morénových jezer.

Zhruba uprostřed kotliny se nachází jediné pastevecké sídlo Chojtogol. Na jihovýchodě, na přístupu od lázní Nilova Pustýň, je nejposvátnější místo Burjatů zvané Bílé pisky s několika svatyněmi a s tisíci pestrobarevných klúčků rozvěšených po okolních stromech.

Zdeněk Lipský

Rozšíření opojných pepřovníků a dálkové plavby Polynésanů. Botanický systém zná v současné době asi 450 druhů pepřovníků. Nejznámější skupinou jsou ty, které obsahují piperin a chavicin, působící ostrou chuť a využívané ve formě koření. Nejdůležitější z nich je *Piper nigrum*, pepř černý, pocházející z pobřeží jižní Indie na východní straně subkontinentu, z Malabarského pobřeží.

Zajímavou skupinou jsou „opojné pepřovníky“ obsahující účinné látky kawalaktony, methysticin, yangonin a jejich deriváty. Tyto pepřovníky působí jako tlumené stimulanty, jejich užívání je obecně rozšířené v Tichomoří.

Nejrozšířenějším z nich je *Piper methysticum*, pocházející asi z Nové Guineje. Jeho užívání a pěstování se nejrychleji rozšířilo na ostrovech Fidži a odtud po ostrovech Pacifiku jednak dálkovými plavbami od počátku letopočtu (především v období 10. až 14. století), jednak přirozeným pohybem obyvatelstva mezi ostrovy, který trvá podnes. Například v roce 1981 dlelo na Fidži přechodně 1000 obyvatel Tongy a Samoy, 8 000 obyvatel Rotumy, nebo 2 000 lidí z Vanuatu a Šalomounových ostrovů.

Piper methysticum se užívá v podobě nápoje, který se na Nové Guineji nazývá „vati“, na Fidži „yangona“, na Tahiti „kawa“ nebo na Havaji „avavahai“.

Základem přípravy je výběr kořenů *Piper methysticum* tak, aby největší patřily náčelníkům, střední hostům a malé pěstitelům. Kořeny se rozdrobí, původně se předžvýkávaly, pak smísily s kokosovým mlékem a vodou a ponechaly kvašení. Když se objevila první plíseň, byla tekutina zfiltrována rostlinnými vlákny a podávána. V pozdější době se přestala používat přísada kokosového mléka, potom odpadlo i kvašení. Současný turistický „yangonový obřad“ na Fidži vychází už jen z pouhého hnětení rozdrčených kořenů s vodou. Tyto změny postupu se musely svým způsobem promítnout i do účinků nápoje.

Na Fidži neodmítá yangonu 290 000 Fidžijců, ale nepodlehlo jí 230 000 místních indických usedlíků. Tradiční příležitosti užívání nápoje lze zjistit ve fidžijských legendách:

„... náčelník menšího kmene se vypravil k mocnějšímu sousedovi, aby mu donesl připravenou yangonu. Cestou uviděl obrovskou želvu. Když dar předal, zmínil se o neobvyklém zvířeti. Obdarovaný mezi tím nápoj přijal a ochutnal. Dohodli se na tom, že na lov se vypraví lidé toho

z nich, kdo vydrží déle pod vodou. Zvítězil mocnější náčelník: od té doby podnes mají lidé jeho kmene přednost v lovu želv...“

„... chlapec se vypravil na návštěvu k svému otci. Cestou ulovil ptáka, utrl trs banánů a u lidí vyprosil oheň. Když otec připravil jídlo, vyzval syna, aby přinesl z pole kořeny yangony. Připravili nápoj a po jídle se jím posilnili...“

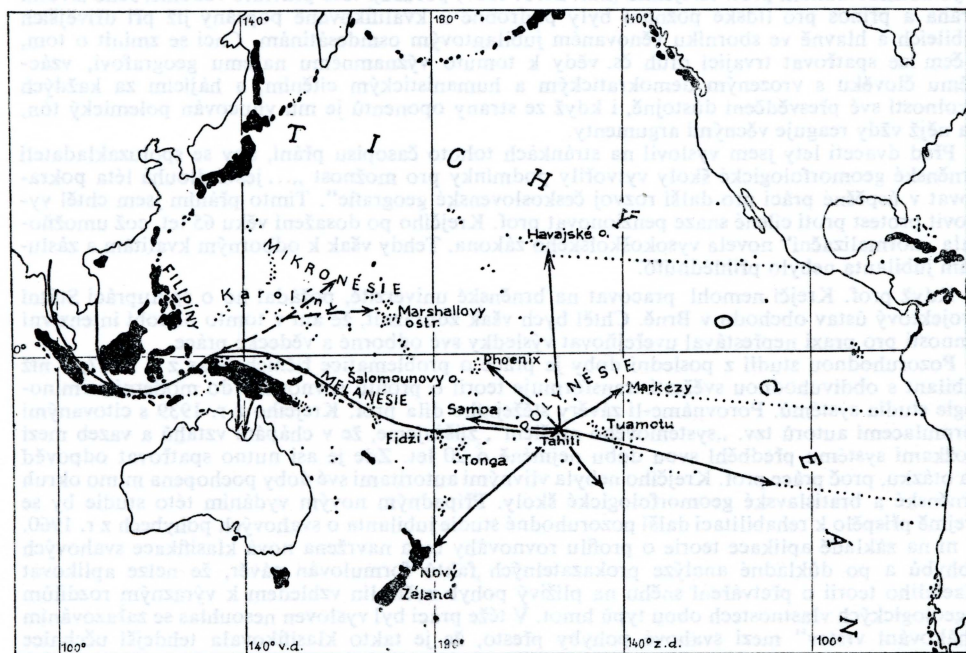
Turistickou verzi „yangonového obřadu“ na Fidži popisuje L. Wolanowski:

„... čtyři lidé přivlekli dřevěnou mísu s průměrem větším než metr, vyrobenou ze dřeva, stojící na malých nožkách. U malého výstupku byla přivázaná lastura, směřující k objednatelce nápoje. Potom přítomní muži mručením přivolali muže, který nápoj připravoval. Přinesl s sebou svazek asi půl metru dlouhých kořenů, které uroval, vložil do mísy a začal mňst s vodou. Bylo doprovázeno zpěvem „meke“ a pokud se objevil kousek kořene nad okrajem mísy, ozval se potlesk. Když doba hnětení pominula, podal objednatelce kokosovou skořápku plnou tekutiny. Byla vypita do dna a tím nápoj přijat. Výrobce obdržel dar pěti fidžijských liber. Tím obřad skončil...“

Význam nápoje v době objevných plaveb Polynésanů lze hledat jinde. Jednak mohlo jít o zklidnění plavců pokud cesta do neznáma trvala tak dlouho, že začaly vznikat obavy ze smrti na vodní pláni, nebo k jejich stimulování před přistáním u neznámého ostrova, především v případech, že plavba byla dlouhá (trvání dva tři měsíce bylo obvyklé).

Tímto způsobem se mohly kořeny *Piper methysticum* stát nejen částí lodního nákladu nebo věci pro vlastní potřebu, ale i výměnným artiklem.

Výskyt „opojných pepřovníků“ na území jihovýchodní Asie není znám. Svým použitím jim je zde nejbližší *Piper betle*, betelový pepř, užívaný jako součást rozšířeného toxikomanického prostředku „betel“. Na Borneu se vyskytuje *Piper porphyrophyllum*, užívaný lovci k udržení bdělého stavu, na Nové Guineji je mimo *Piper methysticum* rozšířen i *Piper wallichii*, ze Samoy je znám *Piper erectum*. Jediný druh „opojných pepřovníků“, který roste na kontinentu, je *Piper sanctum*, vyskytující se endemicky v jižním Mexiku. Jeho stimulační schopnost je zde běžně užívána.

Obr. — Možné směry osídlování Tichomoří do 16. století. Výchozí část migrací z Asie ve shodě s názory Heine-Gelderna a Riverse, z Tahiti podle Te Rangí Hiroy. Tečkovaně možné další cesty do Peru podle Te Rangí Hiroy, do Chile přes Velikonoční ostrov podle Aichela a z Havajských ostrovů do Mexika podle autora této zprávy.

Nabízí se tedy možnost vztahu mezi jeho výskytem a dálkovými plavbami Polynésanů. Stojí za připomínku, že ve 14. století nastal kulturní vrchol společenského vývoje na Havaji, kde byla „avavahai“ oblíbená. Havaj udržovala určitou formu lodního spojení s Tahiti, kde je podnes „kawa“ užívána. Zdolání úseku mezi Havají a jižním Mexikem není jednoznačně prokázáno. Ale *Piper sanctum* tam roste.

Literatura:

1. BELLWOOD, P.: The Polynesians, Prehistory, of a Island People London 1978.
2. BORDEN, Ch. A.: South Sea Islands. Philadelphia 1961.
3. DAVIS, T. L.: Doctor to the Islands. Boston 1952.
4. HOFFER, P., OSMOND, H.: The Hallucinogens. New York 1967.
5. MARTÍNEZ, M.: Plantas Mexicanas. Mexico 1984.
6. Sborník: Economic and Social Survey of Pacific 1981, Bangkok 1982.
7. ŠITA, F.: Etnofarmakologické charakteristiky Tichomoří. Sborník II. symposia o etnofarmakologii, Praha ČSAV 1981.
8. QUAIN, V. H.: The Flight of the Chiefs. New York 1942.
9. TE RANGI HIROA: Vikings of the Sunrise. Philadelphia 1958.
10. WOLF, N.: Australien und Ozeanien. Luzern 1981.

František Šita

Životní jubileum prof. Dr. Jana Krejčího, DrSc. Ve zprávách o životních jubileích bývá zvykem rekapitulovat životní a vědeckou dráhu významných osobností. Při příležitosti blahopřání k pětadesátinám prof. Krejčímu (nar. 20. 5. 1907) porušuji toto pravidlo vědomě. Jeho životní dráha a přínos pro lidské poznání byly podrobně a kvalifikovaně popsány již při dřívějších jubileích a hlavně ve sborníku věnovaném jubilentovým osmdesátinám. Cnci se zmínit o tom, v čem lze spatřovat trvající dluh čs. vědy k tomuto významnému našemu geografovi, vzácnému člověku s vrozeným demokratickým a humanistickým citěním, a hájícím za každých okolností své přesvědčení důstojně, i když ze strany oponentů je mu vnucován polemický tón, na nějž vždy reaguje věcnými argumenty.

Před dvaceti lety jsem vyslovil na stránkách tohoto časopisu přání, aby se spoluzakladatelé brněnské geomorfologické školy vytvořili podmínky pro možnost „... ještě dlouhá léta pokračovat v úspěšné práci pro další rozvoj československé geografie“. Tímto přáním jsem chtěl vyslovit protest proti cílené snaze penzionovat prof. Krejčího po dosažení věku 65 let, což umožňovala „normalizační“ novela vysokoškolského zákona. Tehdy však k odborným kvalitám a zásluhám jubilanta nebylo přihlédnuto.

Když prof. Krejčí nemohl pracovat na brněnské univerzitě, požádal ho o spolupráci Státní projektový ústav obchodu v Brně. Chtěl bych však zdůraznit, že ani v tomto období intenzivní činnosti pro praxi nepřestával uveřejňovat výsledky své odborné a vědecké práce.

Pozoruhodnou studií z poslední doby je práce o problematice říčních teras z r. 1987, v níž jubilant s obdivuhodnou svěžestí transformuje teorii o profilu rovnováhy do moderní terminologie studia systémů. Porovnáme-li závěry stěžejního díla prof. Krejčího z r. 1939 s citovanými formulacemi autorů tzv. „systémového myšlení“, zjišťujeme, že v chápání vztahů a vazeb mezi složkami systému předběhl svou dobu nejméně o 20 let. Zde je asi nutno spatřovat odpověď na otázku, proč práce prof. Krejčího nebyla vlivnými autoritami své doby pochopena mimo okruh brněnské a bratislavské geomorfologické školy. Případným novým vydáním této studie by se zřejmě přispělo k rehabilitaci další pozoruhodné studie jubilanta o svahových pohybech z r. 1960. V ní na základě aplikace teorie o profilu rovnováhy byla navržena nová klasifikace svahových pohybů a po důkladné analýze prokazatelných faktů formulován závěr, že nelze aplikovat Haefeliho teorii o přetváření sněhu na plíživý pohyb zvětralín vzhledem k výrazným rozdílům v geologických vlastnostech obou typů hmot. V téže práci byl vysloven nesouhlas se zařazováním „hákování vrstev“ mezi svahové pohyby přesto, že je takto klasifikovala tehdejší učebnice inženýrské geologie z r. 1957. Práce prof. Krejčího byla následně polemicky recenzována ve Věstniku ÚÚG (1962) a z recenze vyplynul závěr, že „... z hlediska inženýrsko-geologického... netřeba zavádět rozdělení jiné..., které vede spíše k rozkolísanosti a zbytečným zmatkům“. S překvapením však zjišťujeme, že v novém vydání učebnice inženýrské geologie (1974) je již hákování vrstev považováno za následek svahových pohybů a aplikace Haefeliho teorie zde zcela chybí. Práce prof. Krejčího ovšem v této souvislosti citována není.

Bylo již při jiné příležitosti uvedeno, že každá z publikovaných studií prof. Krejčího je promyšleným a precizně formulovaným dílem. Většina jeho prací zpravidla odhalí nový úhel pohledu na jevy zdánlivě nesporné, čímž ovlivní směr dalších výzkumů. Jménem svým i četných dalších žáků vyslovují přání, aby prof. Krejčímu i po dosažení pětadesátin sloužilo zdraví, vydržel mu jeho příslovečný optimismus a chuť k záslužné práci pro dobré jméno československé vědy.

Jaromír Karásek

75 let dr. Kudrnovské. RNDr. Olga Kudrnovská, CSc., jedna z našich mála vědeckých kartografek, se dne 30. 5. 1992 dožila 75 let. Jejími hlavními obory jsou morfometrie a historická kartografie. Za stěžejní díla možno pokládat Morfometrické metody a jejich aplikace při fyzicko-geografické regionalizaci (Studia Geographica, 45, Brno, GGÚ ČSAV 1975) a První české výškopisné mapy Karla Kořistky (Praha, VZÚ 1974). Připomeňme, že se dlouhá léta zabývala i činností v rámci komisi ICA. Biografické údaje a soupis prací byly publikovány ve Sborníku ČSGS 1987 a 1977.

Richard Čapek

Doc. RNDr. Vladimíru Panošovi, CSc. V letošním roce (2. 7.) se dožil významný československý geograf a speleolog, čestný člen naší Společnosti, doc. dr. V. Panoš — sedmdesátiletý. Jubilant se narodil ve Strážském (okr. Michalovce), ale do školy už chodil v Horní Cerekvi a Hradci Králové tak, jak byl jeho otec, železniční zřízenec, překládan. Na klasickém gymnáziu si zásluhou svého profesora oblíbil geografii, kterou hodlal studovat, avšak uzavření vysokých škol mu v tom zabránilo.

Dramatický život V. Panoše začal aktivní účastí v odbojové organizaci Obrana národa v Hradci Králové. Po zatčení otce ho tato organizace „ukrývá“ v jednotce vládního vojska a s ní odjíždí do Itálie. Panošovou zásluhou celá jednotka přechází k italské partizánské divizi a po mnoha bojích ustupuje do Švýcarska. Složitými cestami se V. Panoš dostává do Londýna a hlásí se k letectvu. Po výcviku působí jako pilot — navigátor až do r. 1945 v Royal Air Force. Volného času využívá k externímu studiu meteorologie a klimatologie na univerzitě v Cambridge. Četná československá i spojenecká válečná vyznamenání ocenila jeho bojové zásluhy. Po repatriaci do vlasti byl odvelen k československé vojenské misi v Berlíně a Hamburku. Při letecké havárii však utrpěl těžké zranění s trvalými následky a po vyléčení nastupuje jako učitel Vojenského pilotního učiliště v Olomouci.

Teprve teď se mu naskytá možnost studovat geografii u prof. Vitáska na olomoucké univerzitě. Avšak už po r. 1949 je, jako řada jeho spolubojovníků, vyhozen z armády i z univerzity. Díky nevšední pomoci prof. Vitáska však pokračuje externě ve studiu na Masarykově univerzitě v Brně (geografie a geologie) a v r. 1952 studia ukončuje doktorátem, když úspěšně obhájil rigorózní práci na téma „Pleistocénní ledovce na Křižance v Nízkých Tatrách“.

Po ukončení studií musí V. Panoš střídát zaměstnání, až se uchytí u družstva Severomoravský kras jako speleolog — výzkumník. V roce 1955 je opět prof. Vitáskem povolán do nově založeného Kabinetu pro geomorfologii ČSAV v Brně jako odborný pracovník pro výzkum krasu. Po založení Geografického ústavu ČSAV se stává jeho vědeckým pracovníkem a věnuje se s obrovskou pilí a houževnatostí krasové geomorfologii, hydrogeologii a paleokrasu. Za významný výsledek tohoto pracovního období lze pokládat objevení Javoříčských jeskyní míru v r. 1959 a krasového kolektoru v severní části konicko-mladečského devonu mezi Javoříčkem a Litovlí.

V roce 1962 obhájuje V. Panoš kandidátskou disertaci na téma „Sloupské údolí a Pustý žleb v Moravském krasu a jejich postavení v krasovém cyklu“. V témže roce se aktivně podílí na organizaci a průběhu mezinárodní krasové konference v Brně, která je zároveň vstupem do světové karsologie.

V letech 1964—1965 provádí na pozvání Kubánské akademie věd podrobné geomorfologické mapování v západokubánských pobřežních nížinách a přilehlých ostrovech. V roce 1965 se podílí na založení nevládní organizace Mezinárodní speleologické unie, do jejíhož představenstva je zvolen v roce 1969. V roce 1973 organizuje úspěšný 6. mezinárodní speleologický kongres v Olomouci, na němž je zvolen viceprezidentem. Tuto funkci zastával až do r. 1989, kdy z ní odstoupje a v uznání zásluh je zvolen čestným členem předsednictva této organizace.

Na podzim 1969 opouští dr. Panoš Geografický ústav a odchází na katedru geografie Univerzity Palackého v Olomouci. V r. 1972 se v Brně habilituje a je v Olomouci ustanoven docentem fyzické geografie. Za své zásluhy o výzkum krasu je zvolen předsedou České speleologické společnosti a čestným členem Venezuelské, Kubánské a Maďarské speleologické společnosti.

Od počátku osmdesátých let se doc. Panoš zabývá problémy léčebných faktorů jeskynního prostředí, v současnosti tzv. ekologickou speleoterapií.

Až v r. 1987 se vrací zpět do Geografického ústavu ČSAV, aby se zde rozhodujícím způsobem podílel na renesanci karsologického výzkumu. Věnuje se studiu a řešení průvalů podzemních krasových vod do grafitového dolu Bližná v Českokrumlovské vrchovině a komplexnímu výzkumu antropogenního ohrožení krasového kolektoru Třesínského prahu, z něhož jsou zásobována pitnou vodou města Litovel a Olomouc. V roce 1990 zakládá a rediguje neperiodický anglicky psaný sborník *Studia carsologia*, který se stává orgánem Mezinárodní geografické unie (IGU) – pracovní skupiny pro ekologické změny v krasových oblastech. V r. 1991 velmi intenzivně pracuje doc. Panoš na přípravě širokého interdisciplinárního projektu k výzkumu vlivu faktorů jeskynního prostředí na imunitní systém člověka. Projekt byl Federálním výborem pro životní prostředí ČSFR doporučen Komisi Evropských společenství, kde byl pod názvem „Protection of Natural Resources in Karst Areas“ schválen a přijat na roky 1992–1994.

Rok 1991 je však pro doc. Panoše významný i tím, že byl Ministerstvem obrany ČSFR plně rehabilitován, byl mu vrácen statut účastníka Národního boje za osvobození, udělen titul „zasloužilý vojenský letec“ a byl povýšen do hodnosti plukovníka.

Dramatický život jubilantův byl vyplněn prací, což mimo jiné dokládá soupis 350 publikací v domácích i zahraničních časopisech a monografiích. Jen ve velmi skromném výstupu (z důvodu rozsahu Sborníku) je součástí tohoto příspěvku.

Vím, vážený pane docente, že zaujímáte odmítavý postoj, když se mluví ad hominem. Ale nemohl jsem při příležitosti Vašich sedmdesátin mluvit jenom a jenom ad rem, už i proto, že si myslím, že člověk a jeho dílo jsou těžko oddělitelné. Tož přijměte, prosím, od České geografické společnosti i ode mne osobně upřímné a srdečné blahopřání k Vaším narozeninám spolu s přáním vrchovaté míry dobra i pracovního a lidského štěstí do příštích let.

Václav Gardavský

Výběr z publikací:

- Úvod do studia letecké meteorologie. (Soutěžní práce STV-UP-1949 odměněná 1. cenou, archiv přírodovědecké fakulty University Palackého v Olomouci.) Olomouc 1949, 160 p.
- Javoříčko a jeho jeskyně. Praha 1952, 22 p.
- Hranický kras a přírodní rezervace. Čs. Kras, 6, Brno 1953, pp. 136–142.
- Pleistocénní ledovce na Krížance. Rozpravy ČSAV, MPV, 64, 2, Praha 1954, 42 p.
- Jeskyně Severomoravského krasu. Praha 1955, 160 p.
- Neznámé krasové zjevy u Hranic. Sborník Čs. spol. zeměpisné, 60, 1, Praha 1955, pp. 20–30.
- Ponorný Kovářovský potok. Čs. kras, 8–9, Praha 1956, pp. 73–91.
- Nově objevený jeskynní systém v Javoříčském krasu. Věstník ČSAV, 67, Praha 1958, pp. 509–512.
- Příspěvek ke geomorfologii javoříčských Jeskyní míru na Drahané vrchovině. Kras v Československu, 2/1959, Brno 1959, pp. 40–56.
- Periglaciální cyklus v krasové oblasti Na pomezí v Rychlebských horách. Sborník referátů VIII. sjezdu čs. geografů v Opavě, Opava 1959.
- Jezera orientovaná ve směru přeládajících větrů a eolické sedimenty v periglaciálních oblastech Severní Ameriky. Sborník Čs. spol. zeměpisné, 65, Praha 1960.
- Nález geysírových stalagmitů v termominerálních jeskyních v okolí Budapešti. Geografický časopis, 12, Bratislava 1960, pp. 198–205.
- A Budai-hegység hévforrásos karsztja és különleges lerskodásai. Hidrológiai Közlöny, Hidrogeológia, 5, Budapest 1960, pp. 391–395.
- Periglaciální destrukční formy reliéfu Rychlebských hor. Přírodovědecký časopis slezský, 22, Opava 1961, pp. 10–119.
- Zu der karsthydrogeographischen Problemen der kleinen Kalksteingebiete in Nordmähren und Schlesien. Mitteilungen d. Oesterreichischen Geographischen Gesellschaft, B. 103, H. II, Wien 1961, pp. 158–177.
- Periglaciální zjevy ve spraších střední části Hornomoravského úvalu. (Spoluautoři T. Czudek, J. Demek, H. Seichterová.). Anthropozoikum, 11/1961, Praha 1962, pp. 185–195.
- Fossilní destrukční krasové tvary východní části České vysočiny. Geografický časopis, 14, Bratislava 1962, pp. 181–204.
- Nové nálezy neogenních sedimentů na Drahané a Zábřežské vrchovině. Časopis pro mineralogii a geologii, 7, 3, Praha 1962, pp. 288–297.
- Geomorfologický vývoj severní části Hornomoravského úvalu mezi Litovlí a Zábřehem na Moravě.
- Der Urkarst im Ostflügel der Böhmischen Masse. Zeitschrift für Geomorphologie, N.F., Bd. 8, H. 2, Göttingen 1963, pp. 105–162.

- Formy zvětrávání a odnosu žuly a jejich závislost na podnebí. (Spoluautoři J. Demek, P. Marvan, J. Raušer.) Rozpravy Čs. akademie věd, RMPV, 74, 9, Praha 1964, 59 p.
- Fossil Tropical Weathering of Limestones in the Bohemian Massif. Abstracts of Papers, 20th International Geographical Congress, London 1964, p. 98.
- Verwitterungs- und Abtragungsformen der Granits in der Böhmisches Masse. Petermanns Geographische Mitteilungen, 1964, 3. Quartalheft, Gotha 1964, pp. 182—192 (spoluautoři T. Czudek, J. Demek, P. Marvan, J. Raušer).
- Investigaciones carsológicas en Cuba. (Spoluautoři A. Núñez Jiménez, O. Štelcl.) Havana 1965, 87 p.
- Zur Frage der Entstehung der Steinsäulen „Pobitite kameni“ und anderer eigenartiger Formen zwischen Varna und Boleslav in Nordost-Bulgarien. (Spoluautor J. Skácel.) Zeitschrift für Geomorphologie, N.F., B. 10, H. 2, Göttingen 1966, pp. 105—118.
- Předběžná mapa typů kubánského krasu 1 : 1 000 000. (Spoluautor O. Štelcl.) in: A. Núñez Jiménez: Poznámky o krasu na Kubě, Acta Universitatis Carolinae, Geographica, 2/1967, Praha 1967, pp. 27—47.
- Fizičnogeoграфski in geološki vzroki na različni razvoj krasa Kubanskega otočja. (Spoluautoři A. Núñez Jiménez, O. Štelcl.) Geografski obzornik, XV, 3—4, Ljubljana 1968, pp. 36—42.
- Physiographic and Geologic Central in Development of Cuban Mogotes. (Spoluautor O. Štelcl.) Zeitschrift für Geomorphologie, N.F., B. 12, H. 2, Berlin—Stuttgart 1968, pp. 117—173.
- To problems of karst denudation studies. Problems of the karst denudation, Studia geographica No. 5, Geografický ústav ČSAV v Brně, Supplement for the Vth International Congress of Speleology 1969 Stuttgart, Brno 1969, pp. 5—7.
- Die Rolle der Erosionsniveaus bei der Entwicklung der oberflächlichen und unterirdischen Entwässerung des Mährischen Karstes. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Fac. R.N., Tom 29, Geographica-Geologica, X, Olomouc 1971, pp. 77—127.
- A brief analysis of problems in karst erosion studies. Transactions of the Cave Research Group of Great Britain, International Seminar on Karst Denudation, vol. 14, No. 2, March 1972, Nottingham 1972, pp. 49—51.
- Geologic and physiographic control of individual karst landscapes in Cuba. International Geography 1972, Proceedings of the 22nd International Geographical Congress in Canada, vol. II, Montreal 1972, pp. 94—96.
- Speleologický terminologický slovník (rusko-anglo-francouzsko-německo-český). Ediční středisko Univerzity Palackého v Olomouci, Olomouc 1973, 46 p.
- Some notes on the coastal karst development. Karst processes and Relevant Landforms, Ljubljana 1975, pp. 181—187.
- Krasové typy podle geomorfologických hledisek. Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, F.R.N., tom 58, Geographica-Geologica, XVII, Olomouc 1978, pp. 103—118.
- Potentialities and problems of utilization of the karst. Symposium Internazionale Utilizzazione delle Aree Carsiche. Proceedings, Università Trieste 1980, pp. 55—60.

Václav Gardavský

70 let doc. RNDr. Rostislava Netopila, CSc. V pohodě a s neutuchajícím životním elánem oslavil 3. února 1992 významný čs. geograf, orientovaný zejména na hydrologii, doc. dr. R. Netopil, CSc., svoji sedmdesátku. Po více než 40 letech plodné tvůrčí pedagogické a vědeckovýzkumné práce na katedře geografie přírodovědecké fakulty brněnské univerzity prožívá zasloužený odpočinek. Nechci a ani nemohu v těchto několika vymezených řádcích hodnotit jeho úspěšnou, i když vnějšími vlivy často komplikovanou pracovní dráhu. Jde mi především o připomenutí oslavencovy rozsáhlé publikační činnosti (viz Brázdil, 1) a vyjádřit poděkování jménem jeho bývalých spolupracovníků a posluchačů, kterým svým osobitým způsobem nezištně předával své bohaté odborné znalosti a životní zkušenosti. O jeho pracovní aktivitě mj. svědčí fakt, že i nyní se zájmem sleduje odborné dění a rovněž jeho zatím poslední publikace včetně dvou vysokoškolských učebnic vyšly až po autorově odchodu do důchodu. Do dalších let přejeme doc. Netopilovi pevné zdraví, životní optimismus a chuť do další práce.

Literatura:

1. BRÁZDIL, R.: Doc. RNDr. Rostislav Netopil, CSc. — 65 Jahre, Alt. Scripta Fac. Sci. Nat. Univ. Purk. Brun., 17, č. 2, s. 92—96. Brno 1987.
2. TRÁVNÍČEK, D.: Rostislav Netopil šedesátiletý. Sborník ČSGS, 87, č. 1, s. 64—65. Academia, Praha 1982.

Miroslav Kolář

K šedesátinám profesora Gardavského. V tomto roce dovršuje šedesát let svého života Václav Gardavský, jeden z předních českých geografů, profesor přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy. Jeho pracovní aktivita vyplňuje značný rozsah, ať již z hlediska tematického zaměření vědeckého studia, tak i z hlediska pedagogického a organizačního působení.

Profesor Gardavský se narodil 14. září 1932 v Ostravě. Zde též absolvoval základní a gymnaziální vzdělání. Po maturitě nastoupil jako učitel v Karviné, po roce však začíná vysokoškolské studium nejprve v Bratislavě a od 2. ročníku v Praze. V r. 1956 ukončuje vysokoškolské studium na přírodovědecké fakultě UK a v následujících sedmi letech učí na gymnáziu v Praze 8. Získané pedagogické zkušenosti ve spojení s hlubším zájmem o obecné otázky poznání jej však postupně orientují k vědecké práci. Z gymnázia přechází do Výzkumného ústavu pedagogického a v r. 1963 na přírodovědeckou fakultu UK, na katedru ekonomické a regionální geografie. Zde pracuje až do dnešních dnů, byť v letech 1987–1991 jen s částečným úvazkem. Kritická situace, do níž se dostal Geografický ústav ČSAV v důsledku chybného řízení „dosazeným“ ředitelem, byla pro prof. Gardavského hlavním důvodem přijetí nabídky na vedení tohoto ústavu. Přestože byly pracovní poměry v ústavu podstatně zlepšeny a přestože byl prof. Gardavský ve funkci ředitele opětovně potvrzen konkurzním řízením, vzdává se v r. 1991 tohoto místa a od 1. ledna 1992 se plně vrací na přírodovědeckou fakultu UK. Zdá se, že příčinou odchodu z Geografického ústavu byly především nedobré mezilidské vztahy, nepřiměřené ambice některých pracovníků zneužívajících nedostatečnou orientaci lidí v demokratických podmínkách.

Závažnější než faktografický popis průběhu zaměstnání je nepochybně skutečný obsah tvorby prof. Gardavského. Zde přirozeně dominuje činnost pedagogická, stejně jako činnost vědecká a vědecko-organizační. Uvedené pořadí těchto aktivit vystihuje do značné míry i pracovní vývoj prof. Gardavského. Ten začíná právě ve sféře pedagogické, a to postupně na základní, střední a nakonec vysoké škole. Ve vědeckém výzkumu je pak prvotní jubilantův zájem o výchovnou a vzdělávací problematiku geografie. Teprve na přírodovědecké fakultě UK je tato tematika rozšířena i na oblast regionální geografie a na oblast některých speciálních sociálně geografických disciplín, z nichž prof. Gardavského nejvíce upoutává geografie rekreace. Tomu odpovídá i vývoj publikační činnosti. Nejprve převažují práce z oblasti didaktiky geografie, později regionálně geografická studie (zde uveďme alespoň spoluautorství na Zeměpisu zahraničních zemí z r. 1968) a studie zaměřené na geografické problémy rekreace (mimo jiné i kandidátská disertace věnovaná rekreaci v zázemí Prahy — hlavní výsledky byly publikovány anglicky v AUC Geographica). V dalších letech se přesouvá těžiště pozornosti prof. Gardavského k obecným otázkám geografie. Ty jsou sledovány nejen v úrovni teoretické, nýbrž i aplikační, a to v dvojmí slova smyslu. Na jedné straně se jedná o koncepční otázky aplikability geografických poznatků v regionálním, územním i ekologickém plánování, na straně druhé se jedná o problém transformace moderního geografického poznání do formy všeobecně vzdělávací a výchovné. Hlavní syntézou tohoto druhu je nepochybně jubilantova doktorská disertace „Poznávací, aplikační a vzdělávací funkce geografie“ publikovaná v r. 1988.

Jestliže v posledním období byl jubilantův zájem zaměřen v první řadě na obecné otázky geografie, pak to souvisí nejen s dlouhodobým zájmem o filozofii, nýbrž i s realitou činnosti vedoucího pracovníka. Ta vyžadovala důraz na koncepční otázky řízení a orientace geografického výzkumu. Prof. Gardavský byl více než 10 let vedoucím katedry ekonomické a regionální geografie a 4 roky ředitelem Geografického ústavu ČSAV. Dále zastával nebo zastává mnohé další funkce ve sféře řízení vědy (předseda Československé společnosti geografické, předseda Národního geografického komitétu, člen Kolegia geologie a geografie při ČSAV, proděkan přírodovědecké fakulty aj.) či v redakčních radách (např. Sborník ČGS, Geografický časopis, AUC Geographica). K tomu přistupuje bohatá činnost přednášková, výchova aspirantů a doktorandů, členství v habilitačních či doktorských komisích atd.

V rámci omezeného textového rozsahu nelze pochopitelně postihnout celou šíři tvorby prof. Gardavského, nýbrž jen naznačit její bohatost a rozmanitost. Ta si také vyžaduje skutečné uznání, ke kterému nelze nepřipojit i přání pevného zdraví, potřebné životní pohody a dostatku tvůrčích zájmů i do dalších let.

Vybrané práce prof. Gardavského:

- *Zeměpis zahraničních zemí, II. díl, kapitola Asie.* Praha, Academia, 1968.
- *Recreational Hinterland of a City (taking Prague as an example).* AUC Geographica, 1969.
- *K problematice vymezování rekreačních zázemí měst.* In: *Problémy geografického výzkumu.* Bratislava, SAV, 1971.
- *K tvorbě obsahu zeměpisného vyučování.* In: *Studia geographica 25, Geografie ve škole a v praxi.* Brno, GGÚ ČSAV 1972.
- *Geografie v systému všeobecného vzdělání.* In: *Studia geographica 50,* Brno, GGÚ ČSAV 1975.
- *Geografie individuální víkendové rekreace v ČSR.* AUC Geographica, 1975.

- The Geography of Recreation in Czechoslovakia. International Geography 76, Additional Volume, Moskva, 1976.
- Second Homes in Czechoslovakia. In: J. T. Coppock, Second Homes: Curse or Blessing, Pergamon Oxford Series, Oxford 1977.
- Rekreační nároky městských obyvatel (na příkladu Chomutova, Litoměřic, Duchcova). AUC Geographica XII, 1977.
- K metodám výzkumu rekreace (na příkladu Liberecka). AUC Geographica XIII, 1978 (spolu s I. Ryšlavým).
- K problematice geografie druhého bydlení. Práce i studia Uniwersytetu Warszawskiego, 1979.
- K prognóze sociálněgeografické regionální struktury. AUC Geographica, 1980 — Supplementum.
- K perspektivám geografie. In: Geografický výzkum v ČSAV, GGÚ ČSAV, Brno, 1983.
- Osnovnyje napravlenija socialno-geografičeskich issledovanij v ČSSR, Moskva, Izdat. Moskovskogo univerziteta, 1985.
- Poznávací a praktická funkce geografie. Geografický časopis, Bratislava 1986.
- Regionální struktura a vývoj systému osídlení ČSR, Univerzita Karlova, Praha 1987 (spolu s M. Hamplm a K. Kühnlem).
- Ke geografii rekreace. Sborník ČSGS, 1987.
- To Prognosis in Geography. In: The Institute of Geography of C.S.A.V. (Proceedings of 25. Anniversary of the Institute of Geography). Brno, GGÚ ČSAV 1988.
- Poznávací, aplikační a vzdělávací funkce geografie Studia geographica 92, Brno, GGV ČSAV 1988.
- Ke geografické poloze Československa. Sborník referátů z geografického symposia k 100. výročí narození F. Vitéška. Brno, 1991.

Martin Hampl

60 let Libora Krajička. Dne 14. září t.r. (ve stejný den jako jeho kolega a přítel, prof. Gardavský), se dožil šedesátí let doc. RNDr. Libor Krajiček, CSc., dlouholetý funkcionář České geografické společnosti. Řadu let pracoval ve výboru středočeské pobočky, po několik let také ve funkci předsedy. Nyní je hospodářem hlavního výboru a členem redakční rady Sborníku ČGS.

Libor Krajiček pochází z Ledče nad Sázavou, kde vystudoval střední školu. Poté v Praze absolvoval na tehdejší geologicko-geografické fakultě UK pedagogickou kombinaci zeměpis-biologie-geologie (1955) a o čtyři roky později dokončil externě odborné studium ekonomické geografie. Svou profesionální dráhu zahájil jako středoškolský učitel v Moravských Budějovicích a v Praze. V r. 1959 nastoupil jako projektant ve Státním ústavu pro rajonové plánování (dnes Terplan). Zkušenosti z pedagogické i aplikační praxe zúročil poté na katedře ekonomické a regionální geografie (dnes sociální geografie a regionálního plánování) přírodovědecké fakulty UK, kam byl přijat na základě konkurzu v r. 1965. V r. 1973 obhájil kandidátskou disertační práci na téma Průmysl v pracovních regionech středočeské oblasti. S výjimkou nedlouhých epizody působení na ministerstvo školství působí na stejném pracovišti dodnes. Po dlouhou dobu byl zástupcem vedoucího katedry a několik let jejím vedoucím.

Doc. Krajiček se ve své pedagogické i odborné práci soustředil především na geografii průmyslu. Patří k předním odborníkům zejména v otázkách rozmístění československého průmyslu. Kromě geografie průmyslu přednášel a přednáší zejména regionální geografii Československa, obecnou ekonomickou geografii, základy prostorové ekonomiky a regionálně geografické analýzy, vede semináře, cvičení a exkurze z ekonomické geografie.

Z prací doc. Krajička je třeba upozornit na projekty, územní plány a další úkoly zpracované v SÚRP. Z nich lze vyzvednout zejména vedení prací na rozsáhlém úkolu Rozmístění průmyslu ČSSR (1962—1965) s velkými a významnými statistickými a kartografickými výstupy, které se staly mj. výchozími podklady pro mapy Národního atlasu, a účast na zpracování územních plánů těžebních i jiných exponovaných území v Čechách a na Moravě. Za svého působení na PpF UK se pravidelně zúčastňoval řešení výzkumných úkolů katedry, naposledy při zpracování tématu Komplexní sociálně geografická organizace a perspektivy regionálního rozvoje v ČSR.

Kromě pedagogické a výzkumné práce věnuje doc. Krajiček mnoho pozornosti pomoci výuce zeměpisu na školách. Podílel se autorsky i jako lektor na přípravě několika učebnic pro základní i střední školy a na tvorbě školních kartografických pomůcek, často přednáší učitelům zeměpisu při postgraduálních i jiných kurzech atd. Má smysl i pro popularizaci geografických poznatků a v četných funkcích se věnuje organizační práci ve prospěch geografie.

Doc. Libor Krajiček je ve svém okolí oblíben pro svou veselou a přímou povahu. Ne, to není fráze z někdejších kádrových posudků, to je skutečnost. Nejde daleko pro slovo a jeho vypra-

věšský talent je proslulý. Fandí fotbalové Slávii, má rád klasickou hudbu a dobré divadlo, využívá otevření hranic k poznávání okolního světa, kam se dříve příliš nepodíval. Šedesátiny ho zastihují v plné kondici svěřící pro jeho tezi, že šedesátiny nejsou žádný věk a že by se o nich nemělo ve Sborníku psát.

Tak ještě mnoho let, Libore...

Výběr z publikací:

- 1966 — Malé pásmo o Norsku — Čs. rozhlas. Relace „Na pomoc učitelům zeměpisu“, Praha.
- 1967 — Projekt R — příklad aplikované geografie. Lidé a země, roč. XVI, č. 4, str. 163—167. Academia, Praha.
- 1970 — Příspěvek k sociálně-geografické regionalizaci Českých zemí (spolu s M. Hamplem, K. Kühnlem, V. Matějkou). Sborník prací geografických kateder UK k 75. narozeninám prof. dr. J. Korčáka, DrSc., str. 25—46, UK Praha.
- 1971 — Geografie průmyslu I — Energetika (spolu s M. Hamplem). Učební texty pro posluchače PFF UK. 62 str., UK Praha.
- 1971 — Ekonomicko-geografický terénní výzkum malých oblastí (spolu s I. Bičíkem a M. Hamplem). Přírodní vědy ve škole, roč. XXII, č. 5, str. 188—191, Praha.
- 1972 — Základní charakteristiky regionální struktury průmyslu ve středoevropské oblasti. Acta Universitatis Carolinae, Geographica, 1/72, str. 81—98, Praha.
- 1973 — Geografie průmyslu II — Průmysl hutnický, strojírenský a chemický (spolu s J. Brinkem). Učební texty pro posluchače PFF UK, 79 str., UK Praha.
- 1975 — Možnosti rozvoje chemických závodů severně od Prahy z hlediska pracovních sil. Acta Universitatis Carolinae — Geographica 1—2, str. 129—136, UK Praha.
- 1976 — Strojírenský průmysl a koncepce osídlení v ČSR. (Referát přednesený na XXIII. Mezinárodním geografickém kongresu v Moskvě.) International Geography '76 — oddíl 6, str. 121—124, Moskva.
- 1976 — Hutnictví neželezných kovů v SSSR. Tvorba, č. 36, str. 19—20, Praha.
- 1976 — Geografie průmyslu III — ostatní odvětví průmyslu (spolu s V. Kašparem). Učební texty pro posluchače PFF UK, 100 str., SPN Praha.
- 1979 — Zeměpis Československa — experimentální učebnice pro žáky 8. tříd ZŠ — část nár. hospodářství (str. 97—157), SPN Praha.
- 1982 — Geografie průmyslu — učební texty pro studenty geografie přírodovědeckých a pedagogických fakult, SPN Praha, 125 str.
- 1983 — Zeměpis pro 8. tř. základní školy — (jako spoluautor zpracoval část Národní hospodářství, tj. 25 % rozsahu učebnice).
- 1985 — Diferenciace územního rozvoje zaměstnanosti v čs. národním hospodářství v l. 1948—84. Referát na polsko-českém semináři ve Slupsku. (Sborník referátů polsko-českého seminaria, Varšava 1985).
- 1987 — Změny v územním rozložení průmyslové zaměstnanosti v ČSSR po 2. světové válce. — Sborník referátů k XVII. sjezdu ČSGS, Ostrava, vydala ČSGS + pedagogická fakulta Ostrava + GÚ ČSAV Brno, str. 369—374.
- 1988 — Structural Changes in Czechoslovak Industry since the End of the War II — spolu s V. Kašparem — Sborník o rozvoji průmyslových aglomerací — Univerzita Lódž.
- 1989 — Ekonomické problémy rozvoje hl. m. Prahy — spolu s V. Kašparem — referát na 14. semináři univerzitních geografů. Univerzita Komenského.
- 1991 — Zeměpis pro 1. ročník obchodních akademií — spoluautor (podíl asi 25 %, tj. 40 str.), SPN Praha.
- 1991 — Doplněk učiva zeměpisu pro 8. roč. ZŠ (spolu s H. Šimíčkovou) — pomocný text pro učitele. SPN Praha, 24 str.
- 1992 — Zeměpis pro 2. roč. obchodních akademií — spoluautor (podíl asi 25 %). SPN Praha — t.č. v tisku.
- 1992 — Zeměpis pro 8. roč. ZŠ (Československo) — autor oddílu Hospodářství — t.č. v tisku.

Milan Holeček

Geomorfolog Dr. Tadeáš Czudek, DrSc., šedesátníkem. Dne 1. dubna 1992 se dožil náš významný geomorfolog RNDr. Tadeáš Czudek, DrSc., šedesáti let. Jubilant je absolventem odborné větve studia geografie na přírodovědecké fakultě MU v Brně a žákem profesora Krejčího, DrSc. Studia zakončil v roce 1956 a krátce pracoval v n.p. Centropjekt ve Zlíně jako inženýrský geolog. K 1. 10. 1956 byl přijat profesorem dr. Františkem Vításkem, DrSc., členem — korespondentem ČSAV, do tehdejšího Kabinetu pro geomorfologii ČSAV, z kterého v roce 1963 vznikl

dnešní Geografický ústav ČSAV. V roce 1963 byl jubilant pověřen vedením oddělení fyzické geografie ústavu, v letech 1964 až 1972 byl vedoucím oddělení geomorfologie a v letech 1972 až 1974 pak vedoucím pracovní skupiny geomorfologie. V těchto funkcích se zasloužil o rozvoj brněnské geomorfologie, která tehdy dosáhla evropské úrovně. Významně se podílel na zpracování monografie Geomorfologie Českých zemí (NČSAV, Praha 1965), na geomorfologické regionalizaci České republiky s mapami 1 : 500 000 (redaktor svazku Geomorfologické členění ČSR, Studia Geographica 23, Brno 1972), na mezinárodních příručkách geomorfologického mapování vydávaných Mezinárodní geografickou unií a dalších velkých projektech ústavu. Významný byl i jeho podíl na národním atlasu Československa (1965) a Československém vojenském atlasu (1966), které byly odměněny státními vyznamenáními. V roce 1974 musel jubilant odejít z vedoucích funkcí a pracoval jako samostatný a později vedoucí vědecký pracovník ČSAV. Teprve v roce 1990 mohl obhájit doktorskou disertační práci, zaslouženě získat titul DrSc. a vrátit se do vedoucích funkcí v české geografii (je mj. členem národního komitétu geografického a vědeckého kolegia geologie a geografie).

Vědecká činnost jubilanta je zaměřena do dvou hlavních oblastí geomorfologie. Mezinárodně uznávanou osobností je dr. Czudek v oblasti geomorfologie chladných oblastí. Je dopisujícím členem dvou mezinárodních komisí s periglaciální tematikou. Dlouhodobé pobyty jubilanta v chladných oblastech Eurasie mu umožnily podrobně prozkoumat kryogenní pochody a tvary spojené s permafrostem. Světová vědecká veřejnost uznává jeho příspěvky k poznání tvarů souvisejících s degradací permafrostu a k vývoji svahů v kryogenních podmínkách (zejména kryopedimentů, kryoplanáčnic teras, asymetrie údolních svahů). Poznatky získané v polárních oblastech pak jubilant aplikoval při výzkumu kryogenních jevů ve střední Evropě a přinesl nové poznatky o mocnosti permafrostu v chladných obdobích pleistocénu u nás, jeho vlastnostech, stádi a tvarech s ním spojených.

Druhou významnou oblastí vědecké činnosti dr. Czudka je regionální geomorfologie, zejména geomorfologie Moravy a Slezska. Řada prací je věnována jeho oblíbenému území v Nížkém Jeseníku. Podstatně rozšířil naše znalosti o vývoji zarovnaných povrchů, údolí, pleistocenním pevninském zalednění, kryogenních tvarech a dalších významných problémech. Své poznatky publikoval v řadě monografií, zejména v Rozpravách a Studiích ČSAV.

Dr. Czudek hovoří plynule řadou cizích jazyků a zúčastnil se mnoha významných zahraničních vědeckých akcí a pobýval v mnoha cizích zemích. O svých vědeckých výzkumech přednášel na významných mezinárodních kongresech a symposiích. Jeho práce jsou široce citovány ve světové odborné literatuře. Publikoval dosud okolo 150 původních vědeckých článků a zpráv a dalších 50 populárně vědeckých článků a různých zpráv, jakož i 65 recenzí na práce zahraničních autorů.

Při dlouhodobé spolupráci s jubilantem jsem vždy obdivoval jeho pracovitost, houževnatost a důkladnost, s kterou řešil své výzkumné problémy. Často pracoval ve složitých a drsných přírodních podmínkách v oblastech daleko od civilizace, ale vždy stejně pečlivě. Do dalších let mu přeji zdraví a další vědecké i osobní úspěchy.

Výběr z nejdůležitějších publikací T. Czudka:

Výběr z knižních a samostatných publikací:

- DEMEK, J. - CZUDEK, T.: Geomorfologické poměry povodí Nejdeckého potoka. Práce Brněnské základny ČSAV, 31 (8), Brno 1959, s. 385—419.
- CZUDEK, T.: Geomorfologie východní části Nížkého Jeseníku. Rozpravy ČSAV, ř. mat. a přír. věd, 81 (7), Praha 1971, s. 1—90.
- CZUDEK, T. (ed.): Geomorfologické členění ČSR. Studia Geographica, 23, Brno 1972, s. 1—123.
- CZUDEK, T. - DEMEK, J.: Die Reliefentwicklung während der Dauerfrostbodendegradation. Rozpravy ČSAV, ř. mat. a přír. věd, 83 (2), Praha 1973, s. 1—70.
- CZUDEK, T.: Die Talasymmetrie im Nordteil der Moravská brána (Mährische Pforte). Přír. práce ústavů ČSAV v Brně, 7, Nova Series, (3), Brno 1973, s. 1—48.
- CZUDEK, T.: Die Täler des Hügellandes Hlučínská pahorkatina in der ČSSR. Přír. práce ústavů ČSAV v Brně, 13, Nova Series, (6), Brno 1979, s. 1—47.
- CZUDEK, T.: Zur Thermoerosion und Talentwicklung in Mähren (ČSSR). Přír. práce ústavů ČSAV v Brně, 16, Nova Series, (1), Brno 1982, s. 1—36.
- CZUDEK, T.: Zum Problem der Talkryopedimente. Přír. práce ústavů ČSAV v Brně, 19, Nova Series, (2), Brno 1985, s. 1—47.
- CZUDEK, T.: Údolí Nížkého Jeseníku. Studie ČSAV, Praha 1988, (11), s. 1—97.
- CZUDEK, T.: Kryoplanationsterrassen im rezenten Dauerfrostboden. Přír. práce ústavů ČSAV v Brně, 23, Nova Series, (8), Brno 1989, s. 1—41.

Výběr z původních článků uveřejněných v cizině:

- CZUDEK, T.: Asymmetrische Täler im Nizký Jeseník (Gesénke) in der Tschechoslowakei. Report of the Vth Int. Congress on Quaternary, 4, Łódź 1964, s. 29–40.
- CZUDEK, T.: Periglacial Slope Development in the Area of the Bohemian Massif in Northern Moravia. Biuletyn Peryglacialny, 14, Łódź 1964, s. 169–193.
- CZUDEK, T. - DEMEK, J. - MARVAN, P. - PANOŠ, V. - RAUŠER, J.: Verwitterungs- und Abtragungsformen des Granits in der Böhmisches Masse. Petermanns. Geogr. Mitt., 3, Gotha 1964, s. 182–192.
- CZUDEK, T. - DEMEK, J.: Pleistocene cryopedimentation in Czechoslovakia. Acta Geographica Lodziensia, 24, Łódź 1970, s. 101–108.
- CZUDEK, T. - DEMEK, J.: Thermokarst in Siberia and its Influence on the Development of Lowland Relief. Quaternary Research, 1 (1), New York 1970, s. 103–120.
- CZUDEK, T. - DEMEK, J.: Pleistocene cryoplanation in the Česká vysočina Highlands, Czechoslovakia. Institut of British Geographers, Transactions, 52, March 1971, London 1971, s. 95–112.
- CZUDEK, T.: Zur klimatischen Talasymmetrie des Westteiles der Tschechoslowakei. Zeitschrift f. Geomorphologie, N.F., Suppl. Bd., 17, Berlin–Stuttgart 1973, s. 49–57.
- CZUDEK, T. - DEMEK, J.: The valley cryopediments in Eastern Siberia. Biuletyn Peryglacialny, 22, Łódź 1973, s. 117–130. Přetisk v práci KING, C. A. M.: Periglacial processes. Benchmark Papers in Geology, 27, Stroudsburg, Pennsylvania, s. 279–288.
- CZUDEK, T.: New Geomorphological Division of the Relief of the Czech Socialist Republic. International Geography 1976, Add. Volume 12, 23. Internat. Geographical Congress, Moskva 1976, s. 17–20.
- CZUDEK, T.: Reliefgenerationen im Ostteil des Nizký Jeseník (Gesénke) in der Tschechoslowakei. Würzburger Geogr. Arbeiten, 45, Würzburg 1977, s. 39–68.
- CZUDEK, T.: Talgenerationen am Ostrand des Böhmisches Hochlandes. Beiträge zur Quartär- und Landschaftsforschung. Festschrift zum 60. Geburtstag von Julius Fink, Wien 1978, s. 65–81.
- CZUDEK, T.: Some problems of valley development in Pleistocene deposits in Northern Moravia (Czechoslovakia). Biuletyn Peryglacialny, 31, Wrocław 1986, s. 35–45.
- CZUDEK, T.: Kryopedimente — wichtige Reliefformen der rezenten und pleistozänen Permafrostgebiete. Petermanns Geogr. Mitt., 132, (3), Gotha 1988, s. 161–173.
- CZUDEK, T.: Zum Problem der Kryoplanationsterrassen. Petermanns Geogr. Mitt., 134, (4), Gotha 1990, s. 225–238.

Výběr z původních článků uveřejněných v Československu:

- CZUDEK, T. - DEMEK, J.: Význam pleistocenní kryoplanace na vývoj povrchových tvarů České vysočiny. Athropos, 14 (N.S.6), Brno 1961, s. 57–69.
- CZUDEK, T.: Kongeliflukční sedimenty na mírných svazích v Nizkém Jeseníku. Časopis pro min. a geol., 7, (1), Praha 1962, s. 3–9.
- CZUDEK, T.: Nové poznatky k rozsahu halštrovského zalednění v Moravské bráně. Přírodov. čas. slezský, 23, (3), Opava 1962, s. 362–364.
- CZUDEK, T.: Terciární a kvartérní zvětraliny u Vítkova a jejich geomorfologický význam. Časopis pro min. a geol., 8, (2), Praha 1963, s. 144–150.
- CZUDEK, T.: Development of the Surface of Levelling in the Bohemian Massif with Special Reference to the Nizký Jeseník Mts. Journal of the Czechoslovak Geographical Society, Supplement for the XXth Intern. Geographical Congress, Praha 1964, s. 47–53.
- CZUDEK, T.: Poznámky k vývoji zarovnaného povrchu východní části České vysočiny během miocenních mořských transgresí. Studia Geographica, 1, Brno 1969, s. 25–28.
- CZUDEK, T. - PANOŠ, V.: Pleistocenní periglaciální procesy na plošinách a mírných svazích v okolí obce Vilémovice na Drahaněckých vrchovině. Časopis Vlastivědné spol. muzejní v Olomouci, ř. přírodov., 60, (1), Olomouc 1970, s. 3–8.
- BALATKA, B. - CZUDEK, T. - DEMEK, J. - IVAN, A. - SLÁDEK, J.: Typologické třídění reliéfu ČSR. Sborník ČSSZ, 80, (3), Praha 1975, s. 177–183.
- CZUDEK, T.: Pleistocene thermal erosion in the western part of Czechoslovakia. Sborník ČSGS, 85, (1), Praha 1980, s. 9–14.
- CZUDEK, T.: Ledovcové sedimenty u obce Svobodné Heřmanice v Nizkém Jeseníku. Časopis Slezského muzea, A, přír. vědy, 29, (1), Opava 1980, s. 53–56.
- CZUDEK, T.: Morfometrické charakteristiky sklonově asymetrických úseků údolí vybraných území severní Moravy. Sborník ČSGS, 87, (4), Praha 1982, s. 237–250.
- CZUDEK, T.: Morfometrie a vývoj asymetrických údolí východní části Nizkého Jeseníku. Časopis Slezského muzea, A, vědy přírodní, 32, (2), Opava 1983, s. 159–180.

- CZUDEK, T.: Reliéf a fosilní zvětraliny v okolí Bruntálu. Sborník ČSGS, 88, (4), Praha 1983, s. 289—297.
- CZUDEK, T.: Neotektonik und Talbildung am SO-Rand des Böhmisches Hochlandes. Sborník ČSGS, 89, (2), Praha 1984, s. 102—111.
- CZUDEK, T. - HAVLÍČEK, P. - KOVANDA, J.: Paleogeografický význam náplavového kužele jv. od Boršic u Buchlovic. Časopis pro min. a geol., 30, (2), Praha 1985, s. 185—198.
- CZUDEK, T.: Pleistocenní permafrost na území Československa. Geografický časopis, 38, (2—3), Bratislava 1986, s. 245—252.
- CZUDEK, T. - DVOŘÁK, J.: Vznik morfostruktury Moravské brány. Sborník ČSGS, 94, (4), Praha 1989, s. 241—248.
- CZUDEK, T. - SMOLÍKOVÁ, L. - SVOBODA, J.: Profil IIIa Stránská skála v Brně. Anthropozoikum, 20, Praha 1991, s. 203—223.

Jaromír Demek

Doc. RNDr. Ing. Vladislav Kříž, DrSc., se dožil 60 let. Jubilant, člen České geografické společnosti při ČSAV, vedoucí katedry geografie, geologie a životního prostředí na přírodovědecké fakultě Ostravské univerzity, se narodil 20. března 1932 ve Valtinově, okr. Jindřichův Hradec. Ač původem Jihočech, brzy zakotvil na Moravě, po středoškolských studiích v Brně se pak na trvalo usídlil v Ostravě.

Vedle svého odborného zaměření hydrologa a profesionální činnosti na Hydrometeorologickém ústavu docent Kříž téměř čtvrt století externě působil na vysokých školách.

Velmi rozmanitá odborná, vědecká a pedagogická činnost je v přímé souvislosti s jeho hlubokými zájmy o vlastní obor a jeho uplatnění v praxi.

Jako vedoucí vědecký pracovník pobočky ČHMÚ v Ostravě se zasloužil jak o výchovu odborníků tohoto pracoviště pro potřeby exponované ostravské průmyslové oblasti, tak o rozvíjení pracovních výzkumných metod, což zařadilo ostravské pracoviště mezi přední v hydrometeorologii Československa. Proto také doc. Kříž působil v různých mezinárodních institucích např. jako expert na jednáních vládních zmocněnců pro vodní hospodářství na hraničních tocích, v hydrologické komisi Světové meteorologické organizace, v rámci výzkumných programů bývalé RVHP, přispíval k zajištění naší účasti v mezinárodním hydrologickém programu UNESCO apod.

Vysoká odborná zdatnost ve spojení s pedagogickou činností je využívána k působení v komisích pro státní závěrečné a rigorozní zkoušky z geografie na přírodovědeckých fakultách MU v Brně a OU v Ostravě. Je také členem komise pro obhajoby kandidátských disertačních prací v oboru fyzické geografie a alternujícím členem komise pro obhajoby doktorských disertačních prací ve vědním oboru geografie.

Nedílnou součástí jeho odborné aktivity je autorství četných prací. Výrazně se podílel na stěžejních pracích HMÚ „Hydrologické poměry ČSSR“, „Podnebí a vodní režim ČSSR“, „HMÚ a národní hospodářství“ aj. Publikoval v zahraničí např. v publikacích Světové meteorologické organizace, UNESCO a Mezinárodní asociace pro vědeckou hydrologii, ve sbornících mezinárodních kongresů — v Petrohradě, Quebecu aj. Je autorem 65 vědeckých prací, 1 vysokoškolské učebnice, 4 učebních textů vysokých škol. Celkem zveřejnil 130 prací.

V České geografické společnosti je aktivním členem severomoravské pobočky v Ostravě. Dlouhodobě pracuje ve výboru pobočky, v období příprav XVII. sjezdu ČSGS byl jejím předsedou a současně i předsedou přípravného výboru sjezdu. V této souvislosti se podílel i autorsky na zabezpečení exkurzních průvodců a publikovaných studií.

Významné výročí prožívá doc. Kříž v plném pracovním a organizačním elánu, fyzické i duševní svěžesti. Přejeme mu úspěšnou práci v kolektivu ostravských geografů, i zdraví a zaujetí pro rozvoj československé geografie.

Miroslav Havrlant

Pracovní zasedání v Brně. Ve dvou únorových dnech došlo v Brně na půdě ČGS k ustavení pracovní skupiny behaviorální geografie, sešla se 10. výroční konference fyzickogeografické sekce ČGS a uskutečnilo se zasedání geomorfologické komise.

Dne 11. 2. 1992 byla v souladu s jednáním hlavních výborů SGS a ČGS na geografickém sjezdu v Bratislavě založena pracovní skupina behaviorální geografie. Stalo se tak na přírodovědecké fakultě MU v Brně, kde se na katedře geografie shodli dr. Drbohlav, dr. Ira, dr. Kolár, dr. Herber a doc. Hynek za přítomnosti doc. dr. ing. V. Nováka na ustavení dokumentačního střediska behaviorální geografie. Behaviorální geografie je u nás rozvíjena výzkumně a dostala se již i do studijních programů univerzitní geografie. Percepce prostoru, životního prostředí, prožívání situací, prostorové chování a jeho časový chod začínají být doceneňovány především v těch případech, kdy dochází k obtížně řešitelným problémům ryze scientistními postupy. Konflikt našeho přirozeného světa s umělými světy, jež jsme nuceni akceptovat, je nepochybně geograficky atraktivním výzkumným tématem. Gabčíkovo, ukládání odpadu, městský stres, rekreační traktory, rurální prostor atd. mluví za mnohé.

Další den — 12. 2. 1992 byla zahájena v geografické posluchárně katedry geografie PFF MU v Brně již 10. výroční konference fyzickogeografické sekce ČGS. Doc. A. Hynek a dr. V. Herber referovali o přírodním obrazu Země ve výuce zeměpisu na gymnáziu spolu s dr. Hartlem. Dr. Trizna se zabýval výukou fyzické geografie na přírodovědecké fakultě Univerzity Komenského v Bratislavě, je založena na "credit hours" a zřejmě u nás nemá konkurenci. Dr. Bizubová se zabývala litogeografií, která tentokrát nenalezla oponenty, dr. Kolény představil vlastní koncept výuky pedogeografie. Dr. Herber pojednal o roli geografických terénních exkurzí ve výuce geografie, dr. Března se zaměřil na fyzickogeografické vzdělávání učitelů zeměpisu. Dr. Kozová předložila koncepci katedry krajinné ekologie na PFF UK Bratislava, kde má sekce environmentalistiky ještě další tři katedry. Funkčním přístupem v krajinné ekologii se zabýval dr. Drgoňa, zatímco dr. Kirchner a dr. Nováček dokumentovali vývoj koryta řeky Moravy ve Strážnici. Dr. Suda vysvětloval ekologické problémy spojené s dálničním obchvatem Plzně a doc. Hynek s dr. Herberem informovali o zahájení instrumentovaného výzkumu povodí Bělé a Semíče v povodí Svitavy. Některými novými trendy ve výzkumu eroze půdy se zabývali dr. Stankoviansky a dr. Lehotský, využitím radarového záznamu v geomorfologii pak dr. Lacika, který spolupracoval s dr. Jakálem. Následoval opět dr. Kolény, tentokrát s reálnými možnostmi zpřesňování hranic v pedosféře využitím DPZ a doc. Mičian s novou koncepcí vertikální zonality pedosféry Slovenska a její kritikou z komplexních pozic. Dr. Solín vystoupil s příspěvkem týkajícím se regresního modelu průměrné odtokové výšky pro území Slovenska. Pozice geografů prezentovali dr. Ivan a dr. Hrádek s pojetím Brněnské kotliny jako prolomu s centrálním pásmem hrástových ker, dr. Hofírková s Ochranou krajiny a možnostmi kartografického vyjádření, spoluautoři: ing. Buček, dr. Kirchner, dr. Nováček. K tomu kontroval dr. Solín příspěvkem o režimu elektrické vodivosti jako projevu některých vlastností povodí, pokračovali ing. Květ a dr. Řehák s predispozicemi prehistorických stezek, dr. Kubíček pojednal o možnostech ovlivnění georeliéfu ve spodním miocénu mořskou abrazí na okraji Českého masívu. Jednání vrcholilo referátem dr. Kolečky o možnostech detekce pohybu polutantů v prostředí digitálním vyhodnocováním družicových snímků a komputerovým příspěvkem dr. Kubíka o využití CD-ROM v geografii.

K většině vystoupení byla podnětná diskuse a zcela určitě se s přednesenými příspěvky setkáme v tištěné formě. Fyzickogeografická sekce má neformální celostátní působnost. Dvoudenní jednání potvrdilo její životnost i pro další období.

Alois Hynek

A. Goudie: The Human Impact on the Natural Environment. Basil Blackwell, 388 str., Oxford 1990.

Andrew Goudie, profesor geografie na univerzitě v Oxfordu je autorem nebo editorem mnoha známých knih jako např.: *Geomorphological techniques, The Nature of the Environment* (druhé vydání 1989). Jeho nejvýznamnější publikací je recenzovaná kniha „Vliv člověka na přírodní prostředí“, jejíž první vydání z roku 1981 mělo tři dotisky (1981, 1982 a 1984), druhé vydání z roku 1986 dva dotisky (1987, 1988). Kniha našla velký ohlas nejen mezi geografy, studenty a pracovníky jiných, negeografických disciplín, ale i u široké veřejnosti. Třetí vydání z roku 1990 je nově přepracovanou a doplněnou verzí druhého vydání.

Po stručné předmluvě následují hlavní kapitoly knihy. Po úvodu se autor zabývá vlivem člověka na vegetaci, živočištvem, půdou, reliéfem, podnebím a atmosférou. Ke konci publikace autor uvažuje o budoucnosti. V knize jsou přístupnou formou řešeny takové aktuální problémy současné doby, jakými bezesporu jsou důsledky odlesňování (v Latinské Americe ubývá tropických lesů 3,3 mil. ha za rok, tj. 0,59 % celkové plochy lesů, v Africe 1,2 mil. ha za rok, tj. také 0,59 % celkové plochy lesů), znečištění ovzduší a jeho vliv na rostlinstvo, zasažení půd, eroze půdy, znečištění povrchových a podzemních vod, problém CO₂.

V příručkách pojednávajících o životním prostředí bývá zpravidla málo místa věnováno vlivu člověka na reliéf. Recenzovaná publikace je v tomto směru výjimkou. A Goudie na 54 stránkách popisuje antropogenní tvary reliéfu, zrychlenou sedimentaci, pokles povrchu terénu, zrychlené působení svahových procesů, změnu koryt vodních toků, stabilizaci a reaktivizaci přesypů, zrychlení mořské abrace a konečně vliv seismicity a vulkanismu na člověka.

V závěru se A. Goudie zabývá budoucností životního prostředí, hlavně klimatem a důsledky jeho změn (zejména pokud jde o zvýšení hladiny světových moří a oceánů). Autor předpokládá zvýšení mořské hladiny do roku 2100 o 0,58 m až 3,67 m. Zvýšení hladiny moří o 1 m zaplaví v Bangladéši 11,5 % území a přímo ovlivní tak 9 % obyvatelstva této země, zvýšení o 3 m zaplaví 29 % území a ovlivní přímo 21 % obyvatelstva, tj. okolo 21 mil. lidí. Knihu uzavírá bohatý seznam anglicky psané literatury (str. 335—368) a rejstřík. Kniha je perfektně dokumentována četnými tabulkami, grafy, fotografiemi a mapkami. Lze ji hodnotit vysoce kladně a doporučit k důkladnému prostudování. Také výborně poslouží při přednáškách o životním prostředí na vysokých školách.

Tadeáš Czudek

H. Leser: Landschaftsökologie. Ansatz, Modelle, Methodik, Anwendung. Verlag Eugen Ulmer, Stuttgart 1991, 647 str., ISBN 3—8001—2578—1.

Již třetí, zcela nově přepracované vydání rozsáhlé publikace o krajinné ekologii jistě vzbudí pozornost nejen mezi geografy. Kniha vlastně pojednává o teoretických základech krajinné ekologie a je rozdělena do osmi hlavních kapitol. Po stručném úvodu o skladbě a používání knihy pojednává první kapitola o krajinné ekologii jako o vědním oboru, druhá o systémové analýze a systémových modelech, třetí o hierarchii geosystémů (od subsystému po krajinný ekosystém). Čtvrtá kapitola mluví o dynamice krajinných systémů, pátá o základních problémech používání a zpracování údajů (databanka — informační systém) v krajinné ekologii, šestá pojednává o komplexní krajinné ekologické analýze (vlastně o praktických pracích na topické úrovni na příkladu geosystému). Sedmá kapitola se zabývá krajinnými systémy, krajinné ekologickými aspekty a praxí a poslední kapitola strukturou a perspektivami multidisciplinární vědy o prostoru. Knihu uzavírá rozsáhlý seznam vesměs německy psané literatury, věcný a autorový rejstřík. Je bohatě dokumentována 122 názornými grafy a tabulkami.

Recenzovaná kniha zkušeného a známého autora prof. dr. H. Lesera pojednává o celé široké škále problémů, které jsou přímo spojené s krajinnou ekologií, a to od jejího postavení v systému věd přes digitální krajinné modely a komplexní krajinnou analýzu po praktické otázky regionálního plánování a ochrany krajiny. Lze ji hodnotit vysoce kladně a doporučit k prostudování.

Tadeáš Czudek

A. P. Cracknell, L. W. B. Hayes: Introduction to Remote Sensing. Taylor & Francis. London — New York — Philadelphia. Taylor & Francis Ltd, London 1991, 293 stran.

S prudkým rozvojem dálkového průzkumu Země, pro který se dnes zcela obvykle používá

mezinárodní označení „remote sensing“, souvisí publikování nepřehledného množství nových titulů. Mají obvykle charakter úzeji zaměřených prací na aplikaci DPZ v širokém spektru zejména přírodovědných disciplín. Některé mají povahu učebnic. Ke studiu základů DPZ je určený i recenzovaný titul anglických specialistů, působících v pracovní skupině pro DPZ na univerzitě v Dundee.

Jak uvádějí sami autoři hned v úvodu, není dnes jednoduché uvést na trh knihu základů DPZ. Těch již bylo napsáno velmi mnoho. Proto se rozhodli doplnit tuto učebnici o kapitoly, které základní učebnice DPZ neobsahují. Tím doplňkem je především zařazení obsáhlejší kapitoly o vlivu atmosféry a korekcích jejího vlivu na data DPZ. Pak to jsou tři závěrečné kapitoly. První obsahuje základní bibliografii DPZ, druhou je seznam zdrojů dat DPZ a třetí je seznam zkratk a akronymů používaných v DPZ. Nelze ale tvrdit, že všechny tyto doplňky jsou něčím novým v učebnicích dálkového průzkumu (viz např. Lillesand, T. M. - Kiefer, R. W., 1987, nebo F. F. Sabins jr., 1987, ale i R. Čapek, 1988).

Protože moderní učebnici dálkového průzkumu, a nejen základní učebnice, v naší literatuře stále postrádáme, jeví se vhodné stručně popsat jednotlivé kapitoly. Recenzovaná publikace je rozdělená neformálně na dvě části: teoretickou (asi 2/3 rozsahu) a praktickou.

Kapitoly v první části jsou řazeny tradičním způsobem: Úvod do dálkového průzkumu, Senzory a přístroje, Satelitní systémy, Příjem, shromažďování a rozšiřování dat, Systémy letectvého DPZ, Radarový DPZ, Přístroje pro aktivní mikrovlnný DPZ. Protože publikace je letošní novinkou, obsahují tyto tradiční kapitoly nejnovější informace z jednotlivých oblastí, např. o nových satelitních systémech.

Značný prostor (44 stran) autoři věnují problematice atmosférických korekcí dat DPZ, která byla získána pasivními satelitními systémy. Na rozdíl od tvůrců jiných učebnic základů DPZ se autoři domnívají, že podrobnější znalosti principů atmosférické korekce snímků DPZ jsou důležité v rozličných oblastech práce se snímky DPZ. V tom je třeba souhlasit. Porozumět problematice atmosférické korekce je důležité při studiu zemského povrchu zejména ve smyslu pevnina — vodní povrch. Tato kapitola je psaná v porovnání s ostatními mnohem více teoreticky a tím vybočuje z celkového pojetí i koncepce knihy pojaté jako úvod do studia dálkového průzkumu.

Je dobře, že autoři věnují více než 30 stran otázkám zpracování dat DPZ. Popsané postupy či metody však patří spíš do té fáze práce s daty DPZ, která se označuje nejčastěji jako „před-zpracování“. Myslím si, že poměrně vážným nedostatkem je skutečnost, že se autoři nezmiňují o základních metodách klasifikace snímků DPZ. Např. metody „Minimum distance to means classifier“, „Maximum likelihood classifier“ nebo „Paralelepiped classification“ nechybí prakticky v žádné učebnici.

Vzhledem k neomezeným možnostem využívání DPZ je více než 50 stran věnovaných aplikacím dat DPZ dostatečných a užitečných. Autoři postupně uvádějí příklady využití materiálů DPZ při studiu atmosféry, geosféry, hydrosféry, kryosféry a životního prostředí. Závěrečná kapitola je věnovaná systémům ke shromažďování dat DPZ v meteorologii, oceánografii a systému pro výzkum kryosféry.

Je zbytečné zdůrazňovat, že publikace je provedená na křídovém papíře, což zvyšuje kvalitu grafických příloh. Ty jsou zastoupené všemi kategoriemi. Pochopitelně nechybí barevné snímky, které doplňují především kapitolu „Aplikace dat DPZ“.

Nejen pod dojmem popisované publikace vyvstává nutnost vydání opravdu moderní základní učebnice dálkového průzkumu Země v českém jazyce. Takový titul pracovníci v oblasti DPZ postrádají. Totéž platí o specializovaných publikacích. Bylo by opravdu přínosné vydat některý ze základních titulů formou překladu i u nás. Pochopitelně, že nelze jinak než doporučit knihu autorů A. P. Cracknella a L. W. B. Hayese všem zájemcům o dálkový průzkum Země k přečtení.

Miroslav Vysoužil

H. Wilhelmy: Geomorphologie in Stichworten. II. Exogene Morphodynamik. Verlag Ferdinand Hirt, Kiel 1990, 192 str. ISBN 3—266—03055—9.

Během posledních 20 let vychází již páté, nyní přepracované vydání známé učebnice geomorfologie německého autora H. Wilhelmyho. Přepracování druhého svazku, který pojednává o odnosu, zvětrávání hornin a o vývoji údolí a zarovnaných ploch, se ujali profesori vídeňské univerzity B. Bauer a H. Fischer.

Recenzovaná kniha je rozdělena do šesti kapitol. První kapitola pojednává o zvětrávání hornin, druhá o púdách. Třetí kapitola mluví o odnosu produktů zvětrávání. Řeší mimo jiné problémy eroze a denudace, plošného splachu, tvarů svahů, geliflukce a eolické činnosti. Čtvrtá kapitola nese název „řeka a údolí“. Pojednává o typech odtoku, závislosti údolní sítě na topografi a geologické struktuře, tvarech údolí, asymetrii údolí, říčních terasách, stupních v údolních

dnech, stáří údolí, průlomových údolích, podchycení řek, meandrech, bifurkaci a ústích řek. Pátá kapitola pojednává o zarovnaných plochách — abrazních plošinách, parovinách, vrcholové úrovni typu Gipfelflur, erozních úpatních plochách a kuestách. Poslední kapitola se zabývá inverzí reliéfu. Kniha je dokumentována 48 grafickými přílohami. Závěr tvoří věčný rejstřík.

Recenzovaná publikace je velmi dobrým úvodem do problematiky exogenní morfodynamiky a těší se značné oblibě u studentů již jen proto, že je psaná jasným slohem. Lze ji hodnotit kladně a doporučit i našim studentům fyzické geografie.

Tadeáš Czudek

Brocard M.: La science et les régions, géoscopie de la France. Paris—Montpellier, RECLUS — La Documentation Française 1991, 268 s.

Jak vypadá specializace vědeckého výzkumu v jednotlivých regionech Francie? Jakými cestami dosáhl francouzský stát jisté decentralizace dříve neúměrně koncentrovaných kapacit vědeckého výzkumu? Co znamená být ve Francii provinční univerzitou? Kde a za jakých podmínek se formují francouzské technopole? Jak se na vědeckém profilu regionů podílejí velké firmy? Jak konkrétně probíhá proces adaptace decentralizovaného výzkumného pracoviště na novou situaci, proč a jak trvají předchozí kontakty a jak se formují nové? Jak lze francouzskou zkušenost porovnat se zkušenostmi jiných západoevropských zemí? Na tyto a četné další otázky odpovídá zajímavě koncipovaná publikace M. Brocardové *La science et les régions* (Věda a regiony).

Čím méně hovoří autorka o geografii, tím více je v celém svém přístupu geografii daného jevu zaujata. Zajisté, v našich podmínkách zatím geografie vědy nemá ani tradici, ani dostatek empirie pro případné zhodnocení. M. Brocardová sama publikuje v tomto směru nejméně od poloviny 70. let. A nebyla sama. Rovněž další francouzští autoři na toto téma v 70. letech psali, v 80. letech přestalo být toto téma okrajovou záležitostí (těž pod tlakem reálné decentralizace z 1. poloviny 80. let), takže mezi autory píšícími na téma geografie vědy lze řadit i známé osobnosti, jako jsou F. Perroux, A. Frémont a P. Aydalot. Nicméně teprve M. Brocardová vytvořila monografickou práci, která si zaslouží i náležitou mezinárodní pozornost.

Svým rozsahem a formální stránkou připomíná práce M. Brocardové nedávno recenzovaný Atlas francouzských měst (viz Sborník ČSGS č. 3/90). Jedná se skutečně o přímou kontinuitu v edici *Dynamique du territoire*. V rychlém sledu se tam objevilo již 5 publikací, ale právě ony recenzované budou pro naše čtenáře asi nejzajímavější.

Samozřejmě pro francouzského čtenáře přináší publikace M. Brocardové i podrobnou rekapitulaci nejprve politicky deklarovaného a později systematicky realizovaného úsilí překonat někdejší hluboký rozpor mezi Paříží (kde bylo vše nebo téměř vše) a „pouštním“ zbytkem Francie (jak se to formuluje i ve velmi seriózních pracích). Tyto realie nás zřejmě tolik nezaujmou, i když i přes ně je možno nepřímou posoudit formy státní regulace a podpory vědeckého výzkumu. Pochopitelně dominance Paříže ve vědě a vysokém školství Francie trvá dále (viz např. míru atraktivit Paříže pro vysokoškolské studentstvo, kartogram na str. 71), nicméně další centra Francie už postupně získala svou novou „tvář“, případně z některých z nich se už vytvořila skutečně všestranná střediska s velkou vlastní dynamikou (Lyon, Toulouse). Současně je zřetelné, že právě v Paříži a dvou posledně jmenovaných centrech je to už především firemní výzkum, který zde dominuje, ačkoli v předvoji decentralizace vědy šly nejprve státem řízené složky, jako CNRS (Národní středisko vědeckého výzkumu) a vysoké školy.

Názvy kapitol v recenzované publikaci jsou pojaty příznačně francouzsky, tedy s jistým verbálním nadhledem: Pařížský monopol — dědictví a budoucnost, Přes regionální diasporu k jiným formám geografické integrace, Organizace vědy v geografickém prostoru, Nástup regionů v systému vědy, Geografické a vědecké prostředí, Integrovaná strategie výzkumu a technologie.

Zcela na okraj dodám poznatky týkající se formování středisek soudobé technologie, neboť se s jejich možnou existencí i u nás spojují zcela nekritická očekávání. Podle shrnutí severoamerických, japonských a západoevropských zkušeností by měla taková střediska vědy a nejnovější technologie (parcs scientifiques) být situována blízko města alespoň s 200 000 obyv., které je nejméně sídlem univerzity, v blízkosti letiště nebo stanice rychlostní železnice, s nelimitovanými možnostmi bydlení, s přítomností průmyslu a při mimořádně dobrých možnostech telefonní sítě. Pak může jeden takový bod připadat na 2,5 až 6,5 miliónu obyvatel. Ovšem mezi podmínkami existence nechybí ani výjimečně dobré životní prostředí. I ve francouzském prostředí se již projevují příznaky jisté rivality při zakládání takových technopolí (nom. technopolis), že to dokonce vzbuzuje obavy z „války technopolí“ na úrovni regionálních a lokálních společenství.

Stanislav Řehák

G. Haase ed.: Naturraumerkundung und Landnutzung — Geochorologische Verfahren zur Analyse, Kartierung und Bewertung von Naturräumen. Beiträge zur Geographie, Bd. 34, H. 1, 373 str., H. 2 Beilagen, Akademie Verlag, Berlin 1991.

Recenzovaná publikace 33členného kolektivu německých autorů, kterou vydal prof. dr. G. Haase ve spolupráci s H. Barschem, H. Hubrichem, K. Mannsfeldem a R. Schmidtem a která nese název „Výzkum přírodních oblastí a využití Země — geochorické metody analýzy, mapování a ocenění přírodních oblastí“, jistě zaujme mnoho fyzických geografů a geoekologů nejen u nás, ale i v jiných zemích. V knize jsou shrnuty dlouholeté výzkumy autorů, kteří ucelenou formou předkládají nyní jak své teoretické úvahy o přírodní krajině, tak i náměty na její výzkum a ocenění.

První díl práce je rozdělen do osmi kapitol, z nichž kromě prvních dvou každá obsahuje více subkapitol. První kapitola řeší obecné problémy krajiny, přírodního prostoru a využití Země, druhá společenské požadavky na přírodní prostor. Třetí kapitola pojednává o teoretických a metodických základech chorických přírodních oblastí, čtvrtá o inventarizaci a charakteristice těchto oblastí. Pátá kapitola mluví o sběru materiálu, jeho charakteristice a způsobu prezentace struktury využití Země na mapách v měř. 1 : 50 000. Šestá kapitola se zabývá otázkami způsobu mapování přírodních oblastí na chorické úrovni a dokumentaci výsledků tohoto mapování. Sedmá kapitola podává koncepci a uvádí příklady mapy přírodních oblastí území bývalé NDR v měř. 1 : 50 000 až 1 : 200 000 (tzv. projekt NTK), osmá pak interpretaci a využití chorických přírodních oblastí a krajin. Závěr prvního dílu, jehož text je dokumentován 68 grafickými přílohami a 42 tabulkami tvoří německé, ruské a anglické resumé a rozsáhlý 23stránkový seznam literatury.

Druhý díl práce obsahuje velké množství příloh (grafů, tabulek, map a legend). Celkem jde o 6 komplexů příloh. Jsou to: směrnice pro sestavování a charakteristiku mapovaných jednotek mapy přírodních oblastí bývalé NDR ve středních měřítcích, legenda a vysvětlivky k mapě, resp. mapám využití Země I a II v měř. 1 : 50 000, příklady 12barevných map přírodních oblastí (přírodovědné základní mapy) v měř. 1 : 50 000 a 1 : 200 000 a 1 : 100 000, příklad barevné interpretační mapy, legendy pro typy mikro- a nanogechorů map přírodních oblastí. Poslední (šestý) komplex příloh tvoří grafy, tabulky a mapy, které se nevešly do textu prvního svazku práce. Z výše uvedeného je jasně vidět, jak bohatě je práce dokumentována.

Recenzovaná publikace je úctyhodným dílem, které je třeba hodnotit kladně. Je sestavena s příslovečnou německou důkladností. Domnívám se však, že otázka praktické aplikace výsledků jsou jakoby trochu v pozadí a že aplikace poznatků uvedených v knize, bude pro některé pracovníky praxe (z různých projektových institucí apod.) ne příliš lehká. Práci doporučuji vřele k prostudování.

Tadeáš Czudek

Geographisches Taschenbuch 1991—1992. Stuttgart, Franz Steiner Verlag 1991, 489 s.

Publikace vyšla ve spolupráci s ústředním svazem německých geografů, rakouským národním komitétém geografickým a se švýcarskou geografickou společností. V pořadí již 22. vydání této publikace představuje situaci geografie ve sjednoceném Německu, v Rakousku a ve Švýcarsku.

Úvodní část má dokumentační a retrospektivní charakter. Připomínají se v ní sjezdy německých geografů, zásluhy Ernsta Neefa a Wolfganga Meckeleina, hodnotí se německá geografie let 1949—1989.

Dokumentační část přináší úplný přehled geografických časopisů, ročenek, vědeckých sborníků, sešitů a akt. Jen pro představu, o jak rozsáhlou publikační aktivitu geografů v těchto zemích jde, si uvedeme několik čísel: Zahrnuje 32 geografických časopisů, 42 sérií a řad publikací nazývaných např. Acta, Berichte, Beiträge, 24 sérií vědeckých publikací vydávaných ve spolkových zemích, 18 druhů atlasů, 107 titulů geografických spisů vysokých škol, 15 časopisů didaktiky geografie. Významná je pro čtenáře jistě informace o dokumentačních a informačních databankách.

Střední část publikace obsahuje úplný seznam geografických a příbuzných institucí, organizací a zařízení včetně jejich představitelů. Obsahuje vrcholové a střední geografické organizace uvedených tří zemí, geografické společnosti, nadregionální a regionální instituce, organizace a služby v oblasti nauk o Zemi, statistické a geologické úřady a instituce, meteorologické a hydrologické ústavy apod.

Poslední část, tvořící jednu třetinu rozsahu, přináší abecedně uspořádaný adresář geografů všech tří zemí.

Geografové uvedených zemí nám jdou touto praktickou a funkční příručkou příkladem, neboť zcela naplňují integrační tendence, které se v západní Evropě projevují. Lze vyslovit předpoklad, že obdobná publikace o naší geografii by u nás našla potřebný ohlas.

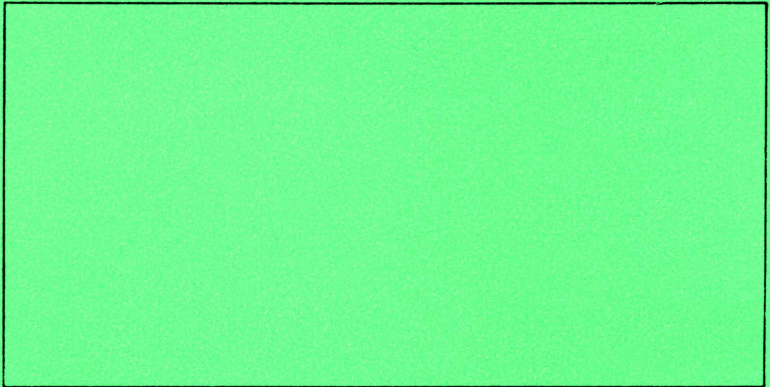
Arnošt Wahla

SBORNÍK
ČESKÉ GEOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI
Svazek 97, číslo 3, vyšlo v září 1992

Vydává Česká geografická společnost. — Redakce: Na slupi 14, 128 00 Praha 2. — Rozšiřuje PNS. Informace o předplatném podá a objednávky přijímá každá administrace PNS, doručovatel tisku a PNS Praha, administrace centralizovaného tisku, Kafkova 19, 160 00 Praha 6. Objednávky do zahraničí vyřizuje PNS, administrace vývozu tisku, V celnici 4, 110 01 Praha 1. — Tisk Polygrafia, závod 6 — Prometheus, Zenklova 171, Praha 8. — Vychází 4krát ročně. Cena jednotlivého sešitu Kčs 15,—, celoroční předplatné Kčs 60,—. Rukopis tohoto čísla byl odevzdán k tisku 11. 6. 1992.

Cena 15 Kčs

POKYNY PRO AUTORY

Rukopis příspěvků předkládá autor v originále (u hlavních článků a rozhledů s 1 kopií), věcně a jazykově správný, upravený podle čs. normy 880220. Originál musí být psán na stroji s normalizovanými typy (nikoli tzv. perličkou), černou páskou. Stránka nesmí mít víc než 30 řádek průměrně s 60 úhozy; volný okraj zleva činí 3,5 cm, zprava 1 cm, shora 2,5 cm, zdola 1,5 cm. Přijímají se pouze úplné rukopisy, tj. se seznamem literatury, obrázky, texty pod obrázky, u hlavních článků a rozhledů s anglickým abstraktem a shrnutím. Příspěvky mohou být psány česky nebo slovensky. Výjimečně zveřejnění hlavního článku v některém světovém jazyce s českým shrnutím podléhá schválení redakční rady.

Rozsah rukopisů se u hlavních článků a rozhledů pohybuje mezi 10 - 15 stranami, jen výjimečně může být se souhlasem redakční rady větší. Pro ostatní rubriky se přijímají příspěvky v rozsahu do 3 stran, výjimečně ve zdůvodněných případech do 5 stran rukopisu.

Shrnutí a abstrakt (včetně klíčových slov) v angličtině připojí autor k příspěvkům určeným pro rubriky Články a Rozhledy. Abstrakt má celkový rozsah max. 10 řádek strojem, shrnutí 1 - 3 strany včetně textů pod obrázky. Text abstraktu a shrnutí dodá autor současně s rukopisem, a to v anglickém i v českém znění. Redakce si vyhrazuje právo text abstraktu a shrnutí podrobit jazykové revizi.

Seznam literatury musí být připojen k původním i referativním příspěvkům. Použité prameny seřazené abecedně podle příjmení autorů a označené pořadovým číslem musí být úplné a přesné. Bibliografické citace se v zásadě řídí čs. státní normou 010197. V jejich úpravě je třeba se řídit následujícími vzory:

Citace časopiseckého článku:

1. BALATKA, B., SLÁDEK, J.: Neobvyklé rozložení srážek na území Čech v květnu. 1976. Sborník ČSGS, 73, Praha, Academia 1980, č. 1, s. 83-86.

Citace článku ve sborníku:

2. JELEČEK, L.: Current Trends in the Development of Historical Geography in Czechoslovakia. In: Historická geografie 19. Praha, Ústav čs. a svět. dějin ČSAV 1980, s. 59-102.

Citace knižního titulu:

3. KETTNER, R.: Všeobecná geologie. IV. díl. 2. vyd. Praha, NČSAV 1955, 361 s.

Odkaz v textu na práci jiného autora se provede v závorce uvedením čísla odpovídajícího pořadovému číslu příslušné práce v seznamu literatury. Např.: Vymezováním migračních regionů se blíže zabýval J. Korčák (24, 25), později na něho navázali jiní (M. Hampl 11, K. Kühn 27).

Perokresby musí být kresleny černou tuší na kladívkovém nebo pausovacím papíru na formátu nepřesahujícím výsledný formát po reprodukci o víc než o třetinu. Předlohy větších formátů než A4 se přijímají jen zcela výjimečně po dohodě s redakcí.

Fotografie formátu min. 13x18 cm a max. 18x24 cm musí být technicky a kompozičně zdařilé, ostré a na lesklém papíru.

Texty pod obrázky musí obsahovat jejich původ (jméno autora, odkud byly převzaty apod.)

Údaje o autorovi (event. spoluautorech) připojí autor k rukopisu příspěvku. Požaduje se udání pracoviště, adresy bydliště (včetně PSČ) a rodného čísla. Autor, který hodlá uplatnit právo na 3% zdanění, předloží příslušné potvrzení autorské organizace.

Honorář se poukazuje autorům po vyjití příslušného čísla. Redakce má právo z autorského honoráře odečíst případné náklady za přepis nedokonalého rukopisu, jazykovou úpravu shrnutí nebo úpravu obrázků.

Autorský výtisk se posílá autorům hlavních článků a rozhledů po vyjití příslušného čísla.

Separáty se zhotovují pouze z hlavních článků a rozhledů, a to výhradně v počtu 20 výtisků. Autor zašle na ně objednávku současně se sloupcovou korekturou. Separáty odesílá sekretariát ČGS. Autor je proplácí dobírkou.

Příspěvky se zasílají na adresu: Redakce Sborníku ČGS, Na slupi 14, 128 00 Praha 2.